Sdu UITGEVERS

Wraking bottom-up. Een empirisch onderzoek

Research Memoranda 2012 - nr 6

de Rechtspraak

Raad voor de rechtspraak

Research Memoranda
Nummer 6 / 2012
Jaargang 8

Wraking bottom-up. Een empirisch onderzoek

Wibo van Rossum, Jet Tigchelaar en Pieter Ippel

Colofon

Raad voor de rechtspraak
Postbus 90613
2509 LP Den Haag

Deze publicatie verschijnt in het kader van het wetenschappelijk onderzoeksprogramma van de Raad voor de rechtspraak. Uitgave daarvan betekent niet dat de inhoud het standpunt van de Raad voor de rechtspraak weergeeft.

Leden begeleidingscommissie

Prof. mr. B. Böhler
bijzonder hoogleraar advocatuur aan de Universiteit van Amsterdam (voorzitter)

Prof. mr. P.P.T. Bovend'Eert
hoogleraar staatsrecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Prof. mr. J.J.M. van Dijk
hoogleraar victimologie aan INTERVICT, Universiteit van Tilburg

Mr. H.Æ. Uniken Venema
president van de Rechtbank Utrecht

Dr. H.G.E. Verberk
Raad voor de rechtspraak (opdrachtgever)

Voor leden van de rechterlijke organisatie zijn gratis exemplaren beschikbaar.
Deze kunnen worden besteld bij:
Raad voor de rechtspraak
Secretariaat Directie Strategie & Ontwikkeling
Postbus 90613
2509 LP Den Haag
Tel. (070) 361 97 05
E-mail: researchmemoranda@rechtspraak.nl

De integrale tekst van dit rapport is gratis te downloaden van:
www.rechtspraak.nl/Organisatie/Raad-Voor-De-Rechtspraak
Rubriek: wetenschappelijk onderzoek

Uitgever
Sdu Uitgevers BV, Den Haag

Vormgeving
Corps, Den Haag

Opmaak binnenwerk
Studio Typeface, Lelystad

Oplage
420 stuks

December 2012

Wibo van Rossum, Jet Tigchelaar en Pieter Ippel
met medewerking van Majida Chrit, Irene Smeele en Thomas van Walchren

Wraking bottom-up. Een empirisch onderzoek

Voorwoord

'Wraking bottom-up' is het verslag van een empirisch onderzoek naar de wrakingsprocedure dat wij in opdracht van de Raad voor de rechtspraak hebben uitgevoerd. Het onderzoek is uitgevoerd binnen het Montaigne Centrum voor Rechtspleging en Conflictoplossing van de Universiteit Utrecht en de Roosevelt Academy in Middelburg. Het verslag is onderdeel van een tweeluik over de wrakingsprocedure. Het andere deel betreft een rechtsvergelijkend onderzoek dat is uitgevoerd door Ivo Giesen e.a.[1] Het doel van het empirisch onderzoek was om het maatschappelijk oordeel en het oordeel van partijen en advocaten over wraking en de wrakingsprocedure te achterhalen. Dat oordeel hebben wij onderzocht door advocaten te interviewen die recent een beslissing op een wrakingsverzoek hadden gekregen en door met advocaten en partijen mee te lopen de rechtszaal in op het moment dat hun wrakingsverzoek werd behandeld en met hen hun verwachtingen en ervaringen te bespreken. Daarnaast hebben we het oordeel van burgers gevraagd over diverse aspecten van de wrakingsprocedure. Om te achterhalen waarover zij oordelen, hebben wij de cijfers rondom wraking verzameld en van een geheel jaar de gepubliceerde jurisprudentie geanalyseerd.

Empirisch onderzoek als dit is onmogelijk zonder de bereidheid en welwillende medewerking van de mensen in het veld. Wij danken daarom de advocaten en partijen die bereid waren om hun ervaringen en meningen met ons te delen. Wij danken ook de gerechten die met een open houding het onderzoek hebben vergemakkelijkt en de rechters die bereid waren om over hun ervaringen met wraking te spreken.

Het onderzoek is in de zomer van 2012 afgerond. Hoofdstuk 2 leunt voor een belangrijk deel op de analyse van de wrakingsjurisprudentie die door de student-stagiaires Irene Smeele en Thomas van Walchren is gedaan. In hoofdstuk 3 is daarnaast gebruik gemaakt van hun verslagen van panelbijeenkomsten met advocaten en rechters, die zij samen met de onderzoeksassistent Majida Chrit hebben georganiseerd. Chrit fungeerde daarnaast als de belangrijkste organisatorische spil van het onderzoeksteam. Voor de survey onder de bevolking hebben wij dankbaar gebruikgemaakt van de onmisbare hulp van Albert Klein en Marnix Croes.

Wij danken de gevarieerde en deskundige begeleidingscommissie: Britta Böhler voor de strakke leiding gedurende de vergaderingen, Paul Bovend'Eert voor de wijdere blik op het functioneren van de rechterlijke macht, Jan van Dijk voor zijn kritische commentaar op de methodologie, Herco Uniken Venema voor het onmisbare perspectief van binnenuit en Suzan Verberk voor telkens nieuwe vragen en opmerkingen waarna bleek dat het inderdaad soms toch nog beter kon.

Wibo van Rossum, Jet Tigchelaar en Pieter Ippel
Utrecht, oktober 2012

1 Het is verschenen als Research Memoranda 2012 nr. 5 onder de titel 'De wrakingsprocedure. Een rechtsvergelijkend onderzoek naar de mogelijkheden tot herziening van de Nederlandse wrakingsprocedure'.

Inhoudsopgave

Inleiding: wraking bottom-up

1

Op verzoek van een partij kan elk van de rechters die een zaak behandelen, worden gewraakt op grond van feiten of omstandigheden waardoor de rechterlijke onpartijdigheid schade zou kunnen lijden (Rv 36).

Wraken: *'niet toelaten; als ongeschikt beschouwen om over een zaak te oordelen'* (Van Dale).

1.1 Een geval van wraking als illustratie

Om duidelijk te maken wat wraking is, hadden wij dit hoofdstuk kunnen beginnen met het beschrijven van de wettelijke regelingen en de wrakingsprotocollen. Maar het onderzoek gaat vooral over de dagelijkse praktijk en hoe deze door burgers, partijen en advocaten wordt ervaren en beoordeeld. Daarom geven we bij wijze van inleiding een uitgebreide reconstructie van een door ons geobserveerde wrakingszitting. De zaak illustreert nagenoeg alle facetten van wraking, die we in 'intermezzo's' zullen aanwijzen en bespreken.

In de hal van het gerechtsgebouw

Een man van een jaar of veertig zit in de hal van het gerechtsgebouw voorovergebogen over een verhuisdoos. Hij ziet er verlopen en verward uit. De doos zit vol papieren en om hem heen liggen ook enkele stapeltjes. De man, Van den Berg noemen we hem, zoekt dan eens in de doos, dan weer bladert hij door een van de stapeltjes.[2] *Hij is geconcentreerd. Als ik hem vraag of hij misschien voor de wrakingszitting komt en of ik hem in dat geval wat vragen mag stellen, antwoordt hij kortaf 'dat hij bezig is'. Desgevraagd zegt hij wel dat hij geen advocaat heeft 'omdat hij dat niet kan betalen'. En trouwens, voegt hij toe, als hij dat wel had gekund, dan zou die advocaat zeker geen wrakingsverzoek indienen 'want ze zijn bang voor hun reputatie!'*

Inmiddels zijn twee mannen in toga de verder lege hal ingekomen. Ze staan met de bode te praten. Het blijken de gewraakte rechters te zijn. Na enkele minuten zegt de bode tegen Van den Berg dat hij de rechtszaal in mag en dat zijn zaak begint. Bij de deur roept de bode de zaak uit. Dan gaan ook de gewraakte rechters naar binnen. De bode zet ook één stap in de rechtszaal om tegen de aanwezige rechters te zeggen 'dat er een onderzoeker van de universiteit is'.

De behandeling zal drie kwartier duren, waarin een schorsing zit van tien minuten.

2 De namen in dit rapport zijn allemaal fictief.

Analyse-intermezzo #1

De kans om als gewone bezoeker van de rechtbank een wrakingszitting bij te wonen, is klein. Er zijn slechts enkele honderden wrakingszaken per jaar op vele honderdduizenden 'gewone' rechtszaken. Zoals uit de zaak van Van den Berg blijkt, kun je als burger ook zonder advocaat een wrakingsverzoek indienen. Van den Berg zegt te weten dat advocaten over het algemeen terughoudend of zelfs bang zijn als het om wraking gaat. Hij komt niet over als een onwetende burger. De verhuisdoos met papieren duidt erop dat hij weet dat het belangrijk is om aan 'dossiervorming' te doen, maar de manier waarop komt wat chaotisch over.

Voor de ingewijde is bijzonder dat de gewraakte rechters de wrakingszitting bijwonen. 'Gewraakt worden' ligt soms voor een rechter nog gevoelig, omdat zijn professionele basishouding van onpartijdigheid in twijfel wordt getrokken. Rechters twijfelen of het wel goed is om op de zitting 'op gelijke voet met de verzoeker' te staan als je door collega's 'de maat wordt genomen'. Veel rechters geven daarom de voorkeur aan een schriftelijke reactie en het landelijke wrakingsprotocol van 2007 vermeldt geen plicht om te verschijnen.[3] Verder valt op dat de aanwezige gewraakte rechters in toga zijn. Ook daar wordt namelijk verschillend over gedacht. Wél de toga dragen heeft voor sommigen de voorkeur omdat je hierdoor laat zien dat je in de rechtszaal er nog steeds *als rechter* zit. Anderen willen de toga bij een gewraakte rechter juist afgelegd hebben, omdat het vanwege het wrakingsverzoek nog maar de vraag is of je op dat moment en in die zaak als rechter functioneert. Eigenlijk ben je even 'van de zaak gehaald', althans je zit in de wachtkamer (Chrit & Venneman 2011: 56).

De behandeling ter zitting

> *Van den Berg loopt meteen naar het tafeltje midden voor de rechtbank. De voorzitter wacht tot hij klaar is met het uitpakken van zijn spullen en vraagt op vriendelijke toon: 'Zo, bent u geïnstalleerd mijnheer Van den Berg?' Hij neemt dan ongeveer vijf minuten het woord om de zaak te introduceren. Dan blijkt dat deze zitting* een wraking van de wrakingskamer *betreft. Van den Berg heeft in een bestuursrechtelijke procedure een rechter gewraakt en toen de wrakingskamer bijeen was om dat verzoek te beoordelen, twee rechters van de wrakingskamer gewraakt. Bovendien blijkt dat Van den Berg gisteravond nogmaals een wrakingsverzoek heeft ingediend (zijn derde dus) en wel tegen een van de rechters van deze wrakingskamer. De voorzittende rechter zegt na de introductie op tamelijk strenge toon en snel pratend, dat het verzoek van gisteravond inmiddels is beoordeeld en 'niet in behandeling wordt genomen wegens kennelijke niet-ontvankelijkheid, dus u moet het met deze kamer doen vandaag'. Hij verwijst naar het betreffende wetsartikel. Van den Berg protesteert en wil ook deze kamer*

3 Onder 9.3 vermeldt het protocol: 'De verzoeker en de gewraakte rechter worden in de gelegenheid gesteld te worden gehoord. Ambtshalve of op verzoek van verzoeker of de betrokken rechter kan de wrakingskamer bepalen dat zij niet in elkaars aanwezigheid worden gehoord. Het verdient aanbeveling van deze bevoegdheid slechts terughoudend gebruik te maken.'

wraken vanwege vooringenomenheid, 'want u ontneemt mij al mijn mensenrechten!' De voorzitter houdt voet bij stuk en zegt dat ze nu verder gaan met de behandeling van het wrakingsverzoek (van de eerste wrakingskamer). Van den Berg vraagt om voorbereidingstijd, want hij heeft zich immers voorbereid op zijn laatste wrakingsverzoek. De voorzitter wijst dat af. Van den Berg protesteert en zegt dat 'mijn rechten geschonden worden! U kunt toch niet zomaar een wetsartikel noemen en het daarmee afdoen? U moet toch inhoudelijke gronden geven?! Het lijkt nu net alsof mijn verzoeken helemaal niet ter zake doen. Ik wraak u daarom, omdat u niet duidelijk de afwijzing motiveert.' De voorzitter wijst dat af en zegt dat het wrakingsverzoek niet in behandeling wordt genomen. Voor de zekerheid overlegt hij met de bijzitters: 'Gaan we gewoon door? We gaan gewoon door toch?'

Een van de bijzitters wil kennelijk toch even overleg. De behandeling wordt vijf minuten geschorst. Van den Berg zoekt en rommelt in zijn papieren, schrijft wat op en start zijn laptop op. De gewraakte rechters praten wat met elkaar.

Bij terugkomst lijkt de voorzitter, misschien onder invloed van de bijzitter die hem daar op gewezen heeft, gas terug te nemen. Hij praat langzamer en komt minder streng over. Hij legt dan nogmaals uit dat het verzoek 'kennelijk ongegrond' is en 'niet in behandeling wordt genomen' omdat 'naar onze stellige overtuiging niet is aangetoond dat er serieuze gronden voor wraking zijn'. 'U krijgt nu de gelegenheid om uw oorspronkelijke wrakingsverzoek toe te lichten.'

Van den Berg maakt nogmaals bezwaar: 'Ik maak bezwaar tegen het schenden van mijn rechten. U praat in algemeenheden zonder precies te zijn. Daarom heb ik geen vertrouwen in deze rechtbank. Ik moet u wraken.' De voorzitter praat aanvankelijk gewoon door de woorden van de verzoeker heen en vraagt volhardend of hij zijn verzoek wil toelichten. Van den Berg daarentegen houdt ook stug vol met 'schending van procesrecht' en 'misbruik van macht'. Dan is het kennelijk voor de voorzitter genoeg. Diverse malen zegt hij kortaf tegen Van den Berg: 'U bepaalt hier niet de orde!' Als deze toch doorgaat, vraagt de voorzitter: 'Wilt u verder nog iets zeggen?' Van den Berg zegt dat hij niets meer te zeggen heeft 'onder protest en onder voorbehoud van mijn rechten'. Dan krijgen de gewraakte rechters het woord om het verweer toe te lichten dat zij schriftelijk hebben ingediend. De eerste rechter houdt het kort en meent dat het verzoek niet kan slagen omdat het gaat om beslissingen die hij in eerdere, niet aan deze zaak gerelateerde zaken heeft genomen. Van (schijn van) vooringenomenheid kan dus geen sprake zijn. De tweede rechter zegt dat het best zou kunnen dat

hij geoordeeld heeft in een eerdere zaak met Van den Berg, maar meent dat 'mijnheer toen hoger beroep had moeten instellen of toen had moeten wraken'. Het is volgens hem geen reden om hem nu als wrakingsrechter als niet onpartijdig te beschouwen.

Na de rechters is het woord weer aan Van den Berg. De voorzitter vraagt hem of hij iets wil aanvoeren op wat de rechters naar voren hebben gebracht. Van den Berg: 'Hun handelen in het verleden geeft mij geen vertrouwen in hun onpartijdigheid nu. In eerdere zaken hebben ze niet als goed rechter gehandeld. Ik zit hier onder bezwaar en met protest. Ik wraak vanwege onzorgvuldig gedrag. Het gaat niet om de inhoud van een beslissing, maar om de achtergronden en hoe de beslissing tot stand is gekomen.'

De voorzitter zegt dat het nogal een algemeen verhaal is en reageert verder niet inhoudelijk, maar geeft het woord weer aan de gewraakte rechters om te reageren. De tweede rechter (de eerste wil niets toevoegen) meent dat uit het relaas van Van den Berg geen nieuwe punten naar voren komen en dat het verzoek dus niet behoorlijk onderbouwd is. Op de vraag van de voorzitter of Van den Berg nog iets wil zeggen of aanvullen, zegt deze dat er sprake is van 'rechtsongelijkheid omdat ik niet vaag mag zijn maar u wèl met uw afwijzingen. Dat is onrechtmatige rechtsongelijkheid'.

De voorzitter schorst de behandeling en zegt dat de rechtbank zich terugtrekt voor beraad. Bij terugkomst zegt de voorzitter dat zij 'nu meteen uitspraak doen' en dat de beslissing later op schrift wordt gesteld en wordt toegezonden. De voorzitter loopt alle aangevoerde gronden na en wijst ze af met motivaties als 'onvoldoende gemotiveerd', 'onvoldoende concreet', 'te laat' en 'geen zelfstandige betekenis'. 'Onze conclusie is dat de wrakingsverzoeken ten aanzien van beide rechters niet-ontvankelijk zijn. Dat was het. Dat betekent dat de eerste wrakingskamer zijn werk kan hervatten. Of dat nu meteen gebeurt of in een later stadium, daar beslissen wij niet over, maar het kan zijn dat het nu meteen doorgaat; dus houdt u dat even in de gaten.' Zonder verdere formaliteiten staat iedereen op en verlaat de zaal.

Analyse-intermezzo #2

De zaak wordt interessanter, want het bleek te gaan om wraking van twee rechters van de wrakingskamer. Dus voor de duidelijkheid: de verzoeker was verwikkeld in een rechtszaak en kreeg de indruk (terecht of niet) dat de rechter niet onpartijdig was. Daarom wraakte hij die rechter. Toen de wrakingskamer bijeen was om het wrakingsverzoek te behandelen, wraakte de verzoeker twee rechters van de wrakingskamer omdat zij bij eerdere zaken van Van den Berg betrokken waren of in soortgelijke zaken beslissingen hebben genomen. En de avond voor de zitting waarop dat verzoek zou worden

behandeld en tijdens die zitting zelf, wilde de verzoeker ook nog de wrakingskamer van de wrakingskamer wraken. Dat verzoek echter werd ter plekke 'niet in behandeling genomen'. De wet biedt die mogelijkheid.
Het is duidelijk dat Van den Berg zich niet makkelijk laat overtuigen. Hij kent zijn rechten of althans wekt die indruk, wat betekent dat de voorzitter van de wrakingskamer precies en afgebakend moet zijn in de formuleringen waarmee hij de verzoeken afwijst. Het vinden van de 'juiste toon' in de communicatie blijkt daarbij van groot belang. De voorzitter gaat aanvankelijk vlot en doortastend van start (alsof hij zich voorgenomen had om de verzoeker kort te houden), maar na de eerste schorsing neemt hij gas terug en komt hij ontspannener over doordat hij meer tijd neemt en lijkt te accepteren dat hij in deze zaak weinig kan sturen – het is vooral belangrijk om ongeschonden de eindstreep te halen. Van den Berg krijgt de ruimte om zijn kant van het verhaal te vertellen, maar herhalingen en algemeenheden worden afgekapt. Daarnaast moet hoor en wederhoor worden toegepast. De gewraakte rechters krijgen de ruimte om hun visie naar voren te brengen.

Terug in de hal #1

> *Terug in de hal wil Van den Berg meteen de lift nemen nadat hij alle spullen in zijn verhuisdoos heeft gedaan en zijn jas heeft aangetrokken. Dan zeggen de gewraakte rechters tegen hem dat hij nog niet weg moet gaan, omdat de eerste wrakingskamer misschien meteen weer bij elkaar komt en dat hij dat binnen vijf minuten weet. Verzoeker is verbaasd, zegt dat hij dat niet begrepen heeft, maar neemt dan weer plaats in de hal. De rechters nemen de lift naar de verdieping waar hun werkkamers zijn. Vijf minuten later kondigt de bode aan dat de (eerste) wrakingskamer zijn taak zal hervatten en het eerste wrakingsverzoek zal behandelen. De gewraakte rechter is inmiddels ook verschenen. De bode roept de zaak uit en dan betreden de verzoeker, de gewraakte rechter en de onderzoeker de rechtszaal.*

Analyse-intermezzo #3

Heldere communicatie is in de hectiek van een zitting waar ad-hocbeslissingen worden genomen, kennelijk niet altijd mogelijk. Van den Berg begreep in ieder geval niet dat de mogelijkheid bestond dat zijn eerste wrakingsverzoek meteen na afwijzing van zijn wrakingsverzoek van de wrakingskamer behandeld zou worden. Dat was onder andere afhankelijk van de vraag of de gewraakte rechter in het gebouw aanwezig was en tijd had om op de wrakingszitting te verschijnen (kennelijk is de regel op deze rechtbank dat de gewraakte rechter op de zitting moet zijn). Dat bleek het geval. En dus werd nog op dezelfde dag het oorspronkelijke wrakingsverzoek behandeld. Over de behandeling van dat verzoek valt het volgende aan interessants te melden. Ten eerste gaat ook deze voorzitter van de wrakingskamer voorzichtig en precies te werk. Zij

bespreekt elk aangevoerd stuk en elke brief met de verzoeker (bijvoorbeeld een brief van de rechtbank die ondertekend is door een griffier), en vraagt hem telkens 'hoe dit nou in verband staat met de wraking' of 'wat daar dan niet in orde aan is' of 'wat u nu hierover wilt zeggen in het licht van de wraking'. Ook herformuleert de voorzitter wat de verzoeker naar voren brengt en vraagt dan om een bevestiging. De voorzitter laat bovendien met detailkennis over data van brieven en hun inhoud zien dat zij heel goed op de hoogte is van het dossier. De gewraakte rechter krijgt het woord om haar schriftelijke verweer toe te lichten. Zij concludeert dat het probleem voornamelijk zit in de communicatie, de informatieverstrekking, en 'een gebrek aan motivering'. 'Wat ik zou willen suggereren aan verzoeker is dat als hem iets niet duidelijk is, dat hij dan nadere informatie vraagt aan de behandelend rechter tijdens de procedure.' De zitting duurt bijna veertig minuten. De voorzitter sluit de behandeling van de zaak en zegt dat de rechtbank over veertien dagen zal besluiten.

Terug in de hal #2

> *Ik spreek Van den Berg aan en vraag wat hij van het geheel vond. Hij is nog wat stug, maar wel toegankelijker dan vóór de beide zittingen. 'Ik voel mij als burger gewoon slecht behandeld. Dat ligt niet aan de rechters persoonlijk, maar aan het systeem. De communicatie loopt daardoor gewoon niet goed. Voor de gewone burger is het niet duidelijk wie een beslissing neemt. Helemaal niet als je geen advocaat hebt. Dan moet je maar gissen. 'De griffier' stond onder aan die brief, maar later blijkt dat de rechter die beslissing heeft genomen! Maar welke rechter weet je niet, want een naam staat er niet bij. En op basis waarvan? Ze kunnen wel een rechtsregel noemen, maar uitleg staat er niet bij, dus wat dan de inhoudelijke gronden zijn weet je niet. Ik vind wraking een uiterste middel om een signaal af te geven. Ik denk niet dat ik het ga redden met mijn wrakingsverzoek, maar ik heb wel bereikt dat deze voorzitter, deze rechter, heel precies en heel kritisch is geworden in de ondervraging van mij. Dat is toch een neveneffect, maar het is jammer dat je daar een wrakingsverzoek voor nodig hebt. Stap voor stap deed ze het. Heel anders dan de andere (gewraakte) rechter, veel beter. Dat stelde ik erg op prijs.'*

Analyse-intermezzo #4

Het lijkt alsof Van den Berg in vergelijking met zijn gedrag in de rechtszaal als een blad aan een boom is omgekeerd. Waar hij in de rechtszaal onredelijk of in ieder geval drammerig overkwam, toont hij zich na afloop betrekkelijk realistisch. Hij heeft als burger moeite om de juridische ins en outs te begrijpen. De 'standaard communicatie' van de zijde van de rechtbank draagt niet bij aan zijn begrip. In feite stelt hij alle juridisch-communicatieve uitingen die ook maar enigszins betwijfeld

kunnen worden, aan de kaak. Het jargon dat inherent is aan het recht, wil hij uitgelegd krijgen. Vanuit het perspectief van de verzoeker lijkt – we moeten hier voorzichtig zijn omdat we geen diepgravend persoonlijk profiel van de verzoeker konden opstellen – er geen sprake te zijn van misbruik, terwijl dat wel een gedachte is die op zou kunnen komen.
Wraking is gebruikt als 'signaal' omdat de verzoeker kennelijk geen andere weg zag om zijn grieven kenbaar te maken.
Van den Berg is realistisch in de zin dat hij weet dat zijn wrakingsverzoek zal worden afgewezen. (We zullen in hoofdstuk 2 zien dat de meeste wrakingsverzoeken worden afgewezen.) Dat lijkt hem ook helemaal niet te deren. Het signaal is afgegeven en er heeft verbetering plaatsgevonden; die verbetering ziet hij in het gedrag van de voorzitter van de wrakingskamer die 'heel precies en heel kritisch' de zaak behandelde.

1.2 Wraking als empirisch gegeven

Bovenstaande zaak die op basis van observaties en enkele gespreksmomenten is gereconstrueerd, is in enkele opzichten uitzonderlijk. Wraking komt als gezegd ten eerste niet veel voor, namelijk slechts enkele honderden keren per jaar terwijl er meer dan anderhalf miljoen rechtszaken per jaar plaatsvinden.[4] Ten tweede komt wraking van de wrakingskamer (laat staan de wraking van de wrakingskamer van de wrakingskamer!) nog minder voor. Van den Berg, de verzoeker uit deze casus, is een van die burgers die het wrakingsinstrument 'heeft ontdekt' en dat inzet om alle dingen die hij 'mis' vindt aan de Nederlandse rechtspraak aan de kaak te stellen.
In andere opzichten is bovenstaande zaak niet zo bijzonder. Het komt bijvoorbeeld wel vaker voor dat burgers zonder advocaat een rechtszaak voeren en een rechter wraken. Voor zowel de burger als de advocaat geldt dat hun verzoek in de meeste gevallen wordt afgewezen. Wraking slaagt zelden. Er zit de laatste jaren wel een stijgende lijn in het aantal wrakingsverzoeken, maar het aantal toegewezen zaken neemt niet toe.[5]
Daar, op dat punt van de toename van verzoeken en het gelijk blijven van toewijzingen wordt het interessant. Er is 'iets' aan de hand. Vanuit de organisatie van de Rechtspraak is de toename van wrakingsverzoeken relevant vanwege de onrust die het oproept. Waarom neemt het toe? Zijn er meer rechters die partijdig overkomen? Maar waarom zijn er dan niet evenredig meer toewijzingen? Er is ook onrust onder rechters zelf, omdat een wrakingsverzoek kan worden ervaren als een aanslag op de rechterlijke integriteit en geloofwaardigheid, maar ook omdat elk verzoek dat moet worden behandeld een inbreuk is op de dagelijkse routine binnen een rechtbank. Een zaak ligt plotseling stil, drie rechters moeten worden gevonden of vrijgemaakt van hun werk om als wrakingskamer zitting te nemen, er moet een vrij zittingszaaltje worden gevonden en als het verzoek wordt toegewezen, moet een nieuwe rechter de oorspronkelijke zaak van voren af

4 De precieze cijfers komen in hoofdstuk 2.

5 Zie hoofdstuk 2.

aan behandelen. Als dat vier of vijf keer per jaar gebeurt is dat vervelend, maar bij twintig komen er, zeker op de kleinere rechtbanken, organisatorische problemen. En die gaan zwaarder wegen als blijkt dat het gros van de verzoeken wordt afgewezen. De Rechtspraak wil daarom meer inzicht in de wrakingspraktijk: wat zijn de ontwikkelingen in de aantallen wrakingen en de redenen daarvoor, wat ervaren en vinden partijen en advocaten als zij in een wrakingsprocedure zijn betrokken en hoe denkt een doorsnee van de Nederlandse bevolking over wraking en over opties om de aantallen wat in te dammen zonder de kernwaarde van wraking te verliezen?
Het empirisch onderzoek waar hier verslag van wordt gedaan, is een deel van een onderzoekstweeluik dat de Raad voor de rechtspraak heeft laten uitvoeren. In het andere deel onderzoeken Ivo Giesen, François Kristen en anderen de wrakingsprocedure in rechtsvergelijkend perspectief. In dat onderzoek is de wrakingsprocedure in Frankrijk en Zwitserland vergeleken met die in Nederland, om aan de hand daarvan te bezien in hoeverre de Nederlandse procedure aangepast en verbeterd zou kunnen worden. Wij komen daar op verschillende momenten in dit onderzoeksverslag op terug.

Behalve maatschappelijk relevant is het onderzoek naar wraking ook wetenschappelijk interessant. Dat een juridische regeling gelijk blijft maar dat er 'plotseling' veel vaker gebruik van wordt gemaakt, vraagt om een verklaring. In dit rapport staat niet deze vraag naar een verklaring voor toename centraal. Toch is het relevant om de geopperde verklaringen uit de literatuur langs te lopen, omdat ze de veranderende maatschappelijke context van de rechtspleging aangeven. Een van de voor de hand liggende verklaringen is dat het gezag van de rechter niet meer vanzelf spreekt. De legitimiteit van de overheid en van overheidsfunctionarissen is aan erosie onderhevig en vraagt daarmee om permanent onderhoud, concluderen Weyers en Hertogh in hun studie naar de legitimiteit van het justitieoptreden (2007: 106). Respect spreekt niet meer vanzelf, maar moet worden verdiend. Dat gezag moet worden verdiend, houdt verband met de toegenomen mondigheid van de bevolking die zich sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw calculerend is gaan opstellen. Deze erosie van de legitimiteit van het justitieoptreden betekent overigens niet dat het vertrouwen in de rechtspraak drastisch afneemt. Statistisch onderzoek laat zien dat het vertrouwen de laatste jaren rond de 60% ligt (Croes 2011: 307 e.v.).
Een andere verklaring voor de toename van wrakingsverzoeken wordt gezocht bij de invloed van de media. De rechtspraak ligt onder een vergrootglas en fouten van of bij justitie zoals de onterechte veroordelingen van Lucia de B. en in de Schiedammer parkmoord, maar ook de rechters die van meineed worden verdacht in de Chipshol-zaak worden in de media breed uitgemeten. Daarbij is de laatste jaren in enkele grote en bekende zaken

gewraakt, waarbij Geert Wilders wel de bekendste is. Media-aandacht zorgt voor bekendheid met het instrument wraking en kan daarmee bijdragen aan het gemakkelijker indienen van een wrakingsverzoek (Bauw 2011: 206). Nog weer een andere verklaring zoekt het in de richting van een toegenomen polarisatie, met name in het strafrecht. Als de overheid harder optreedt tegen criminelen en als de rechterlijke macht hoger gaat straffen, dan staat er voor verdachten en hun advocaten meer op het spel. Gebruik van wraking als een van de strategische middelen om het belang van de cliënt te dienen, ligt dan misschien meer voor de hand, zeker als advocaten minder dan vroeger bevreesd zijn voor de gevolgen als ze de gewraakte rechter in een volgende zaak weer tegenkomen.

Tenslotte kunnen verklaringen behalve aan de kant van de burger en aan de kant van de advocatuur, ook gezocht worden bij de rechtspraak zelf. Rechters staan onder toenemende druk om efficiënt te werken, wat betekent dat zittingsuren nauwgezet worden gepland waardoor een extra getuigenverhoor dat door een advocaat wordt gevraagd, meteen voor problemen zorgt. Wat wellicht ook meespeelt, is dat de rechter vanaf 2002 een grotere rol heeft gekregen in de civiele comparitie. Zijn inbreng en directe communicatie met partijen kan ertoe leiden dat hij als 'te sturend' wordt ervaren, en dus als vooringenomen.[6] De rechter lijkt in de behandeling van civiele zaken in een spagaat te zitten: enerzijds moet hij onafhankelijk gezag uitstralen, anderzijds moet hij bij voorkeur partijen al communicerend en op transparante wijze naar een schikking manoeuvreren. Een actievere inbreng van rechters is ook in het bestuursrecht te zien (Chrit & Venneman 2011: 33). Bauw vraagt zich in zijn artikel 'Wat te denken van wraking?' af of we de toename van wrakingsverzoeken niet gewoon moeten accepteren als de prijs die betaald moet worden voor een veranderende rol van de rechtspraak in onze samenleving (Bauw 2011: 207).

De verklaringen die hierboven zijn genoemd, zijn in de meeste gevallen hypothesen die misschien wel aannemelijk zijn, maar die nog nader onderzocht en onderbouwd moeten worden. Het is daarom van belang om eerst na te gaan of er trends zijn in de redenen voor wraking. Worden sommige redenen meer aangevoerd dan andere in vergelijking met enkele jaren geleden? En wat zeggen advocaten die zelf wrakingsverzoeken hebben ingediend over deze redenen en ontwikkelingen daarin? Ook is empirisch onderzoek nodig naar wat partijen en advocaten ervaren als zij in een wrakingsprocedure betrokken zijn, wat voor motieven zij zeggen te hebben voor hun wrakingsverzoek en hun strategieën die uit hun gedrag en interviews kunnen worden afgeleid. Veronderstellingen blijken soms niet te kloppen of genuanceerder te liggen dan men dacht. Precies daarom zijn wij dit hoofdstuk begonnen met de casus van Van den Berg. Was dat bijvoorbeeld een typisch geval van oneigenlijk gebruik of misbruik? Had Van den

6 Deze verklaring wordt onder andere genoemd door Van der Grinten, voorzitter van de wrakingskamer van de rechtbank Rotterdam (in: Knapen 2012: 21).

Berg strategisch voordeel van zijn wrakingsverzoek? Is Van den Berg een typische 'calculerende burger'? Stonden de rechters in zijn zaak onder 'efficiencydruk' en was dat mede aanleiding voor het wrakingsverzoek? Een zaak als die van Van den Berg laat zien dat de werkelijkheid altijd complexer en genuanceerder is dan we dachten. En als we meerdere 'wrakers' observeren en interviewen, krijgen we uitersten te zien maar ook de nuances daartussen.

Behalve voor direct betrokkenen heeft de mogelijkheid van wraking ook betekenis voor de bevolking als geheel. Het instituut van wraking wordt gezien als een belangrijk mechanisme voor het bewaken van de onpartijdigheid van de rechterlijke macht. De mogelijkheid bestaat dat de toename van wrakingsverzoeken te maken heeft met een langzaam afnemend vertrouwen van de bevolking in de Rechtspraak. Voordat overwogen wordt om de wrakingsprocedure al dan niet aan te passen, is het dus van belang om na te gaan hoe 'de doorsnee-Nederlander' denkt over wraking en wat zijn mening is over de procedure en over mogelijke wijzigingen daarin (mede geïnspireerd door het rechtsvergelijkend onderzoek). De deelvragen die in dit onderzoeksverslag worden behandeld, komen gebundeld samen in de volgende **onderzoeksvraag**:

> *Wat is het oordeel van burgers, partijen en advocaten over wraking en de wrakingsprocedure en over hoe deze procedure verbeterd zou kunnen worden?*

Ervaringen en oordelen ontlenen hun belang en betekenis mede aan de context. Daarom onderzoeken wij ook hoe vaak wraking voorkomt en om welke redenen, en welke ontwikkelingen daarin zijn aan te wijzen. Wij verbinden de volgende **deelvragen** aan de onderzoeksvraag:

1. Wat zijn ontwikkelingen in aantallen wrakingen en de redenen daarvoor?
2. Wat ervaren en vinden partijen en advocaten als zij in een wrakingsprocedure zijn betrokken?
3. Hoe denkt een doorsnee-Nederlander over de wrakingsprocedure en over opties om de aantallen in te dammen?

De onderzoeksvraag stelt het normatieve oordeel van burgers en advocaten voorop. Daarbij maken wij uiteraard onderscheid tussen zij die ervaring met wraking hebben en zij die dat niet hebben. Wat burgers betreft zijn verschillende subcategorieën relevant. In de verschillende hoofdstukken komen burgers voor die zelf ervaring met wraking hebben (we noemen hen vanaf nu 'partij'), burgers die ervaring hebben met rechtszaken en burgers die geen enkele ervaring hebben met rechtszaken (de laatste twee blijven we 'burgers' noemen). We beschrijven zo precies mogelijk de ervaringen van partijen die betrokken waren bij wraking en de wrakingsprocedure, omdat we alleen dan goed hun oordelen daarover kunnen begrijpen en op waarde kunnen schatten. Het oordeel van burgers die geen enkele ervaring

hebben met rechtszaken is echter niet minder relevant, omdat dat oordeel tot stand komt aan de hand van wat zij *denken* te weten over de rechtspraak, dus op basis van een beeld dat zij zich – vaak aan de hand van de media – over de rechtspraak hebben gevormd. Bij de advocaten was het relevant om een onderscheid te maken tussen zij die in het recente verleden een 'wrakingservaring' hadden en zij die op het moment van het onderzoek in een lopende wrakingsprocedure betrokken waren. Bij de eerste groep, zo veronderstelden we, is het stof van de wraking gaan liggen en kan men terugkijkend een gewogen oordeel geven. Bij de tweede groep, die betrokken is in een lopende wrakingszaak, is nog niet bekend wat het oordeel van de wrakingskamer zal zijn. Die advocaten zitten er 'nog midden-in' en ze kunnen bovendien geobserveerd en 'heet van de naald' geïnterviewd worden mede aan de hand van de observaties.
Vraag 1 kon beantwoord worden door voor publiek beschikbare cijfers te verzamelen, al uitgevoerd onderzoek te inventariseren en door jurisprudentie te verzamelen en te analyseren op aangevoerde redenen voor wraking. Wij beantwoordden deze vraag mede met interviews van advocaten over hun recente wrakingsverzoek(en). Voor vraag 2 naar de ervaringen en meningen van partijen en advocaten die in een wrakingsprocedure zijn betrokken, hebben wij observaties van zittingen gedaan en partijen en advocaten daarover en over hun zaak naar hun mening gevraagd. De derde vraag hebben wij met een survey beantwoord door een gestandaardiseerde set vragen voor te leggen aan een representatieve groep Nederlanders. De gevolgde onderzoeksmethoden worden toegelicht in elk van de hoofdstukken waarin wij verslag doen van de resultaten van de verschillende deelvragen.

Het empirisch onderzoek dat tot op heden naar wraking en de wrakingsprocedure is gedaan, beperkte zich in hoofdzaak tot een analyse van de jurisprudentie aangevuld met enkele interviews, en tot surveys van direct betrokkenen zoals rechters en advocaten (Chrit & Venneman 2011; Ter Voert & Kuppens 2002; Suijkerbuijk 2011). De resultaten van dat onderzoek worden waar relevant in de afzonderlijke hoofdstukken vermeld.

1.3 Wraking als juridisch verschijnsel

Dit onderzoeksverslag bevat gegevens over wraking als empirisch gegeven. Om de betekenis van bepaalde feitelijke gegevens, meningen en statistieken te kunnen inschatten en plaatsen, is het echter van belang om ook in grote lijnen te bepalen wat wraking als juridisch verschijnsel inhoudt.

1. Wat is wraken juridisch gezien?
2. Hoe verloopt de procedure na indiening van een verzoek?
3. Waarom is er überhaupt zoiets als wraking in een rechtssysteem ingebouwd?

Bovenstaande drie vragen worden hieronder kort behandeld.[7]

7 Zie verder vooral het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a. (2012).

1. Wat is wraken juridisch gezien?

Wraken als werkwoord heeft de betekenis 'als onvoldoende of onwaardig verwerpen' en is synoniem met bijvoorbeeld 'afkeuren'.[8] Als juridische term houdt wraking 'niet toelaten' in. Kern van de juridische betekenis is dus dat een rechter niet toegelaten wordt om een zaak (verder) te behandelen. Dit impliceert dat een rechter alleen kan worden gewraakt als er nog iets te behandelen valt, dus voorafgaand aan een eindbeslissing. De beslissing om een rechter 'niet toe te laten' wordt genomen door een meervoudige kamer van drie rechters, die de 'wrakingskamer' wordt genoemd. De wrakingskamer neemt die beslissing op verzoek van iemand – een civielrechtelijke of bestuursrechtelijke partij, een verdachte, een advocaat namens een cliënt of een officier van justitie – die meent dat een rechter of een heel rechterlijk college niet onpartijdig is. De rechtsregels die een verzoek tot wraking juridisch gezien mogelijk maken, zijn voor elk rechtsgebied afzonderlijk geformuleerd.[9] In de kern komen ze op hetzelfde neer. Een van de betreffende artikelen is 36 van het Wetboek van Burgerlijke rechtsvordering (Rv):

> *Op verzoek van een partij kan elk van de rechters die een zaak behandelen, worden gewraakt op grond van feiten of omstandigheden waardoor de rechterlijke onpartijdigheid schade zou kunnen lijden.*

De jurisprudentie maakt bij rechterlijke onpartijdigheid onderscheid tussen subjectieve en objectieve aspecten van partijdigheid. Bij subjectieve aspecten gaat het om de persoonlijke instelling van de rechter, terwijl objectieve partijdigheid betrekking heeft op de schijn van partijdigheid die redelijkerwijs tijdens de behandeling van de zaak kan ontstaan, zelfs als de rechter niet subjectief partijdig is. *Subjectieve partijdigheid* kan in het geding zijn als een strafrechter laat weten dat hij een raadsman niet serieus neemt of een veroordeling van een verdachte al klaar heeft, terwijl de behandeling nog niet is afgerond. Of een rechter schenkt aan de ene partij een welwillend oor en heel veel tijd, terwijl hij tegen de andere partij zegt dat zijn argumenten onzinnig zijn. Subjectieve partijdigheid is, indien bewezen, *daadwerkelijke* partijdigheid. Bij *objectieve partijdigheid* moeten we denken aan een rechter die een advocaat tegenover zich krijgt met wie hij in een eerdere werkkring heeft samengewerkt. Of de zaak gaat over een conflict waarbij een stichting betrokken is en de rechter zit in het bestuur van die stichting. Dat zijn feiten en omstandigheden waardoor een burger of een advocaat objectief *de indruk kan krijgen* dat de rechter niet onpartijdig is.[10]

8 Er is ook nog de betekenis 'niet rechtsgeldig achten', bijvoorbeeld bij 'de gewraakte clausule' van een contract. Etymologisch gaat wraken waarschijnlijk terug op 'wrak' wat in het Middelnederlands 'bedorven, ondeugdelijk' betekende. Overigens kunnen ook getuigen en deskundigen worden gewraakt, maar daar gaan wij hier niet op in.

9 Het gaat om artikel 36-39 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering voor het burgerlijke recht, artikel 512-515 Wetboek van Strafvordering voor het strafrecht en artikel 8:15-8:18 Algemene wet bestuursrecht voor het bestuursrecht. Er zijn afzonderlijke bepalingen voor verschoning. Zie verder hoofdstuk 2 van Giesen e.a. (2012).

10 In hoofdstuk 2 gaan wij dieper in op welke specifieke feiten en omstandigheden een reden voor een wrakingsverzoek opleveren en welke daadwerkelijk tot een gegronde wraking van een rechter leiden.

2. *Hoe verloopt de procedure na indiening van een verzoek tot wraking?*

Een betrokkene moet een wrakingsverzoek indienen zodra de feiten en omstandigheden bekend zijn geworden die aanleiding geven voor een vermoeden van vooringenomenheid van de rechter(s) die een zaak behandelt. Dit kan mondeling ter terechtzitting of schriftelijk buiten de zitting. De behandeling van de zaak wordt dan geschorst (artikel 37 lid 5 Rv), waarna de gewraakte rechter in de wraking kan berusten (hij trekt zich terug van de zaak, artikel 38 Rv) of niet. Als de rechter niet berust, wordt een wrakingskamer geformeerd (een meervoudige kamer waar de gewraakte rechter geen deel van uitmaakt) om over het verzoek te beslissen (artikel 39 Rv).

De procedure voor het formeren van een wrakingskamer verschilt per gerecht en is ook afhankelijk van de tijdsdruk die op een zaak rust. Gerechten die jaarlijks niet veel wrakingsverzoeken ontvangen, stellen de wrakingskamer ad hoc in. Deze gerechten hebben een team van geselecteerde rechters met één of enkele ondersteunende secretarissen en griffiers, waaruit bij elk wrakingsverzoek een kamer wordt samengesteld. Rechters moeten in zo'n geval op een geselecteerde dag en tijdstip vrij zijn van andere zaken en er moet een zittingszaal worden geregeld. Als er geen tijdsdruk op een zaak ligt, wordt de wrakingszitting binnen twee weken of soms na een maand gehouden.

Er zijn ook gerechten die een rooster van één of twee zittingsdagen per maand maken, vaak voor een langere periode vooruit en soms zelfs voor een heel jaar.[11] Dat rooster wordt rondgestuurd aan de leden van het wrakingsteam en de rechters kunnen dan aangeven op welke dagen zij niet ingeroosterd wensen te worden. Op die manier is voor de organisatie van het gerecht en voor de rechters van het wrakingsteam, voor de rest van het jaar bekend op welke dagen zij een wrakingszitting hebben. Als er voor een ingeroosterde zitting geen verzoeken zijn ingediend, is de rechter 'vrij' en kan hij de tijd besteden aan andere werkzaamheden.

In beide gevallen, dus zowel bij de ad-hoc-zittingen als de georganiseerde zittingen, is soms snelheid vereist. Als een kortgedingrechter gewraakt wordt, als een verdachte die in voorlopige hechtenis zit een rechter-commissaris wraakt of als het gaat om een megastrafzaak waarvoor drie zittingsdagen zijn ingeroosterd, dan is twee weken wachten op een wrakingszitting te lang. In die gevallen wordt met spoed een zitting georganiseerd, als het moet al enkele uren later. Griffiers en rechters vertelden dat bij megastrafzaken waar de spanning oploopt, soms al een wrakingsteam 'in de coulissen' klaarstaat om een wrakingsverzoek meteen te behandelen.

De openbaarheid van de wrakingsprocedure 'volgt' de hoofdzaak. Een wraking in een familierechtszaak of van een rechter-commissaris in strafzaken is bijvoorbeeld niet openbaar, een handelszaak en een strafzaak van een volwassene in een politierechterzitting wel. In alle

11 Althans dat is onze indruk uit telefonisch en e-mailcontact met verschillende gerechten. Als het aantal wrakingsverzoeken toeneemt, wordt het kennelijk relevant om de organisatorische gevolgen daarvan in goede banen te leiden.

gevallen verloopt de behandeling ter zitting op ongeveer dezelfde manier. De wrakingskamer bestaat uit een voorzitter die de leiding over het onderzoek heeft, en twee bijzitters. Na een inleiding door de voorzitter mag de verzoeker (partij of advocaat) het wrakingsverzoek toelichten. Als de gewraakte rechter aanwezig is, mag hij zijn geschreven reactie toelichten en ook reageren op wat de verzoeker te berde heeft gebracht. Zo nodig komen beiden nogmaals aan het woord. 'De verzoeker en de gewraakte rechter worden in de gelegenheid gesteld te worden gehoord', zo vermeldt het standaard wrakingsprotocol uit 2007.[12] Is het verzoek gegrond, dan wraakt de wrakingskamer de rechter, ofwel 'laat hem niet meer toe' tot de behandeling van de zaak. Is het verzoek ongegrond of niet-ontvankelijk, dan behandelt de oorspronkelijke rechter de zaak verder.

3. *Waarom is er überhaupt zoiets als wraking in een rechtssysteem ingebouwd?*

Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) bepaalt in artikel 6 dat eenieder recht heeft op een onpartijdige rechter. De rechterlijke macht oefent feitelijk een groot deel van de staatsmacht uit, terwijl rechters niet ontslagen kunnen worden (behalve in uitzonderlijke gevallen). Er moeten dus controlemechanismen zijn die de macht van afzonderlijke rechters in toom houdt, begrenst en controleert. Het systeem van hoger beroep en cassatie is een voorbeeld van zo'n mechanisme; het zorgt voor eenheid in rechterlijke uitspraken en dus voor controle op en correctie van rechters die eigenzinnige beslissingen nemen. Het is in feite de beroepsgroep van rechters zelf die na een prikkel van buitenaf (een burger of een officier van justitie die het niet eens is met een rechterlijke uitspraak) de norm van eenheid en consistentie van het rechtssysteem hoog houdt. Met eenzelfde soort mechanisme garandeert de wrakingsprocedure het beginsel van rechterlijke onpartijdigheid. Na de prikkel van het wrakingsverzoek (door een burger, advocaat of officier) beoordelen leden van de rechterlijke macht zelf of een rechter 'van de zaak gehaald moet worden' omdat hij niet onpartijdig is dan wel omdat de gerechtvaardigde schijn bestaat dat hij dat niet is. De wrakingsprocedure is dus een mechanisme dat de onpartijdigheid van de rechterlijke macht controleert.

1.4 Wraking in het licht van procedurele rechtvaardigheid

Wraking als empirisch gegeven dat juridisch is genormeerd, kan goed begrepen en geanalyseerd worden met behulp van enkele begrippen uit het theoretisch kader van procedurele rechtvaardigheid. Dit kader is ontwikkeld in de sociale wetenschappen, in het bijzonder de sociale psychologie. Uit een reeks van voornamelijk kwantitatieve onderzoeken naar de ervaren rechtvaardigheid van procedures blijkt dat waarden als onpartijdigheid, het in acht nemen van hoor en wederhoor en het respect tonen voor de verhalen van de afzonderlijke

12 http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Rechtbanken/Den-Bosch/RegelsEnProcedures/Pages/Wrakingsprotocol.aspx.

deelnemers van belang zijn voor de vraag of mensen bereid zijn om zich neer te leggen bij een voor hen negatieve beslissing. Acceptatie van negatieve beslissingen blijkt groter te zijn als mensen het gevoel hebben dat de procedure rechtvaardig was.[13]

Tyler is samen met Lind, Thibaut en Walker een van de grondleggers van het onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid (Thibault & Walker 1975; Lind & Tyler 1988). In een recent artikel vat Tyler de empirisch gefundeerde inzichten samen in vier punten (Tyler 2007: 30-31).

1. In de eerste plaats komt het aan op ruimte voor 'voice': 'Having an opportunity to voice their perspective has a positive effect upon people's experience with the legal system irrespective of their outcome, as long as they feel that the authority sincerely considered their arguments before making their decision.'
2. In de tweede plaats is onpartijdigheid of neutraliteit onontbeerlijk: 'People bring their disputes to the court because they view judges as neutral, principled decision makers who make decisions based upon rules and not personal opinions and who apply legal rules consistently across people and over cases. To emphasize this aspect of the court experience, judges should be transparent and open about how the rules are being applied and how decisions are being made.'
3. Zeker zo belangrijk is de derde dimensie: het werkelijk tonen van respect. 'Respect for people and their rights affirm to people that they are viewed as important and valuable, and are included within the rights and protections that form one aspect of the connection that people have to government and law.'
4. Ten slotte is de persoon van de beslisser van belang: 'The key elements in this evaluation involve issues of sincerity and caring. People infer whether they feel that court personnel, such as judges, are listening to and considering their views; are being honest and open about the basis for their actions; are trying to do what is right for everyone involved; and are acting in the interests of the parties, not out of personal prejudices.'

Kort gezegd zijn de vier belangrijkste onderdelen voor het ervaren van rechtvaardigheid door betrokkenen in een procedure:

1. dat ze hun verhaal hebben kunnen doen;
2. dat de beslisser neutraal is;
3. dat hen respect is getoond;
4. dat de persoon van de beslisser eerlijk en oprecht is.

Uiteraard is het niet zo dat als de procedure maar rechtvaardig wordt bevonden, partijen zich dan zonder morren neerleggen bij welke beslissing dan ook. De belangrijkste factor die bepaalt of mensen met een beslissing tevreden zijn, is de uitkomst (Van Velthoven 2011). Is deze gunstig dan is men tevreden, is deze ongunstig dan is men niet tevreden. De theorie van procedurele rechtvaardigheid voorspelt

13 Bovendien is relevant dat partijen en advocaten geen keuze hebben om een negatieve beslissing al dan niet te accepteren. In wrakingszaken is geen hoger beroep mogelijk. Een afgewezen wrakingsverzoek betekent dat men door moet met de rechter die de zaak in behandeling had.

slechts dat ook als mensen een voor hen ongunstige uitspraak hebben gekregen, zij zich daar eerder bij neerleggen als zij de procedure als rechtvaardig hebben ervaren (zie ook Barendrecht & Gramatikov 2010; Laemers 2011: 33-35).

De theorie van procedurele rechtvaardigheid wordt vaak gebruikt in kwantitatief, hypothesetestend onderzoek. Wij gebruiken de inzichten uit die theorie op een andere manier, namelijk als heuristisch instrument: met de begrippen belichten en analyseren wij de gegevens die wij hebben gevonden om op die manier het fenomeen wraking beter te begrijpen. Wij kunnen de vier onderdelen uit de theorie van procedurele rechtvaardigheid in elk van de hoofdstukken gebruiken. Ten eerste zal blijken dat wij daarmee de wrakingsgronden die betrekking hebben op de houding van de behandelend rechter en de bejegening ter zitting beter kunnen belichten. De wrakingsprocedure is weliswaar bedoeld als controlemechanisme op de rechterlijke onpartijdigheid ('neutraliteit'), maar we zullen zien dat de andere onderdelen 'verhaal kunnen doen', 'respect' en 'oprecht en betrokken' voor partijen en advocaten evenzeer redenen kunnen opleveren om te wraken. Ten tweede zijn de onderdelen uit de theorie van procedurele rechtvaardigheid van belang om de wrakingsprocedure zelf mee te belichten. Dat is immers ook een procedure die al dan niet als rechtvaardig kan worden ervaren. Ten slotte speelt het kader op de achtergrond een rol bij het plaatsen van de mening van de bevolking over mogelijke wijzigingen in de wrakingsprocedure.

1.5 Opbouw van het rapport

De opbouw van dit rapport is als volgt. Hoofdstuk 2 'Wraking: omvang en inhoud' bevat de oplopende aantallen wrakingsverzoeken over de laatste jaren en de analyse van alle in 2011 gepubliceerde wrakingsjurisprudentie. Wij gaan in dit hoofdstuk uitgebreid in op de redenen die voor wraking worden aangevoerd en maken daarbij tevens gebruik van de interviews met advocaten die recent betrokken waren in wrakingszaken. Wij gaan in dit hoofdstuk ook na of de aangevoerde redenen voor wraking verschillen ten opzichte van enkele jaren eerder. Hoofdstuk 3 'Wraking: partijen en advocaten over de werkvloer' bevat het verslag van het observatieonderzoek. Met behulp van zes door ons geobserveerde zaken laten we zien hoe de werkvloer van wraking er in de ogen van partijen en advocaten uitziet. Kennisname van deze subjectieve ervaringen en oordelen kan zorgen voor een genuanceerder oordeel over de praktijk en hoe deze verbeterd zou kunnen worden. We doen hier ook verslag van paneldiscussies met advocaten en rechters[14] om onze conclusies van een steviger fundament te voorzien. We besluiten het verslag van het empirisch onderzoek met hoofdstuk 4 'Wraking: wat vindt de bevolking?' waarin wij de resultaten beschrijven van het onderzoek onder een steekproef van burgers over de wrakingsprocedure en wat daarin

14 Wij hebben niet systematisch het perspectief van rechters in het onderzoek meegenomen, omdat de Raad aangaf dat rechters al intern een mening over wraking aan het vormen waren. Wij hebben vooral voor ons eigen inzicht in het gehele plaatje van wraking rechters bij het onderzoek betrokken en ook twee gerechtssecretarissen van wrakingskamers geïnterviewd.

verbeterd kan worden. We sluiten in hoofdstuk 5 af met samenvattende conclusies en we knopen daar een nabeschouwing aan vast waarin we onder andere onze gedachten laten gaan over mogelijke wijzigingen van de wrakingsregeling.

2

Wraking: omvang en inhoud

2.1 Omvang en inhoud van 'de kwestie wraking'

Voordat de beleidsmaker of wetgever tegenwoordig een oordeel velt of wijzigingen in het wettelijk kader doorvoert, is het goed om de omvang van 'het probleem' in kaart te brengen. Zo ook met wraking en de wrakingsprocedure. Om welke aantallen gaat het eigenlijk en zit er een stijgende lijn in? Is er een verschil te zien qua rechtsgebieden? Hoe vaak worden verzoeken toegewezen en op welke gronden? Wat zeggen advocaten die recent betrokken waren in een wrakingszaak over de door hen aangevoerde redenen en wat is hun mening over actuele ontwikkelingen? De antwoorden op deze vragen maken het vervolgens makkelijker om de subjectieve perceptie van partijen en advocaten op de werkvloer te kunnen inschatten, die in het volgende hoofdstuk worden beschreven.
In dit hoofdstuk geven we eerst de cijfers over ingediende wrakingsverzoeken, voor zover die uit openbare bronnen en eerder onderzoek bekend zijn. Vervolgens voegen we twee typen onderzoeksgegevens samen. Ten eerste zijn dat gegevens over de wrakingsjurisprudentie die in het jaar 2011 is gepubliceerd op rechtspraak.nl. We hebben die zaken geïnventariseerd naar rechtsgebied, bekeken welke gronden voor het wrakingsverzoek in de beslissing zijn genoemd en of zaken buiten behandeling werden gelaten of niet-ontvankelijk, ongegrond of gegrond werden verklaard. Het tweede type onderzoeksgegevens bestaat uit de interviews met advocaten die een wrakingsverzoek hebben ingediend kort voordat het onderzoek in februari 2012 startte en waarop inmiddels was beslist. Onze veronderstelling was dat die advocaten nog 'vers' in hun wrakingszaak zaten en dus niet al te diep in hun geheugen zouden hoeven te graven om hun redenen voor het verzoek helder voor de geest te halen. Anderzijds zouden ze, zo veronderstelden wij, inmiddels voldoende afstand hebben. De combinatie van beide typen gegevens leidt tot een hoofdstuk met cijfers uit het jurisprudentieonderzoek verdiept met advocatenverhalen over hun gronden voor wraking.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2.2 beschrijven wij de gevolgde onderzoeksmethode zowel voor het verzamelen van het cijfermateriaal als voor de interviews met advocaten. Paragraaf 2.3 bevat de cijfers over wrakingsverzoeken en de toegewezen verzoeken over de afgelopen jaren. Paragraaf 2.4 bevat de beschrijving en analyses van de 345 in 2011 gepubliceerde wrakingszaken. De paragraaf is lang omdat we uitgebreid de aangevoerde redenen voor wraking analyseren.
In paragraaf 2.4.2 onder 'Succes en falen van wrakingsverzoeken' bespreken wij enkele van de voorstellen tot wijziging van de wrakingsprocedure uit het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a. Voor zover mogelijk gaan wij na wat in empirische zin over de gevolgen van de voorstellen kan worden gezegd. Paragraaf 2.5 bevat de conclusies.

2.2 Methodologische verantwoording

Voor het cijfermatige onderzoek naar wraking en de wrakingsjurisprudentie hebben wij ons gebaseerd op openbare bronnen. De wrakingsjurisprudentie over 2011 is gedownload van www.rechtspraak.nl. Daar is helaas maar een deel van alle wrakingszaken van 2011 gepubliceerd.[15] Secretarissen van wrakingskamers zeiden dat zij er niet altijd tijd voor kunnen vrijmaken. Dat niet alle uitspraken van 2011 zijn gepubliceerd, betekent uiteraard dat onze conclusies enigszins geclausuleerd zijn. Wij gaan daar in de desbetreffende paragraaf nader op in.

Ander materiaal over wraking vonden we in de openbare 'Kengetallen 2011' en in een intern overzicht dat door de Raad voor de rechtspraak is verstrekt. Verder hebben wij voor de aantallen gebruik gemaakt van het onderzoek dat door Ter Voert en Kuppens (2002) en Chrit en Venneman (2011) is gedaan. Bij alle tellingen zijn kanttekeningen te plaatsen en ook dat doen we in de betreffende paragraaf.

Voor het achterhalen en interviewen van advocaten die recent een beslissing op hun wrakingsverzoek hadden gekregen, zijn wij als volgt te werk gegaan:

- we bekeken de wrakingszaken van de laatste maanden op rechtspraak.nl;
- we keken of de naam van de advocaat was vermeld in de wrakingsbeslissing en noteerden die;
- we maakten een selectie naar rechtsgebied en het 'werkgebied' van de advocaat (randstad, zuiden, midden, enzovoort);
- we schreven vervolgens de geselecteerde advocaten aan met het verzoek om aan het onderzoek mee te werken en een interview toe te staan.

Bij onvoldoende respons bekeken we de gepubliceerde wrakingszaken van eerdere maanden om daarvoor dezelfde procedure te volgen.

Wij hebben in de loop van het voorjaar van 2012 twaalf advocaten geïnterviewd, in de meeste gevallen *face to face* maar in een enkel geval telefonisch. Eén keer hebben we twee advocaten (kantoorgenoten) tegelijk geïnterviewd. Zeven advocaten waren gespecialiseerd op strafrechtelijk gebied, vier op civiel recht en één op bestuursrecht. Die verhouding komt waarschijnlijk niet overeen met de aantallen wrakingsverzoeken op deze onderscheiden rechtsgebieden.[16] De interviews zijn afgenomen aan de hand van een gestructureerde lijst met onderwerpen (zie bijlage B), maar ze gingen vooral over de ins en outs van het wrakingsverzoek dat zij hadden ingediend. Daarom gebruiken wij die inter-

15 Het officiële publicatiebeleid luidt inmiddels dat alle wrakingsbeslissingen moeten worden opgenomen. Zie artikel 4 lid 2 sub e van het Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl 2012.

16 Gezien de korte tijd die wij hadden om het onderzoek uit te voeren, is het waarschijnlijk niet gelukt om een afspiegeling te krijgen voor wat betreft de verhouding tussen de rechtsgebieden. 'Waarschijnlijk' omdat er geen officiële cijfers zijn waarin de wrakingsverzoeken naar rechtsgebied zijn uitgesplitst. Wij gaan voor onze inschatting af op de verhouding zoals die naar voren komt uit de inventarisatie van de op rechtspraak.nl gepubliceerde jurisprudentie, maar daar is, zoals eerder gezegd, niet alles gepubliceerd. Het vinden van een afspiegeling wordt overigens bemoeilijkt doordat advocaten niet altijd aan het onderzoek wilden meewerken. We moesten het dus doen met wat we konden krijgen.

views voor het illustreren van de gronden voor wraking die uit het jurisprudentieonderzoek naar boven zijn gekomen en voor het weergeven van oordelen over de motivering van beslissingen. De interviews waren ook interessant omdat advocaten zeiden hun redenen voor het wrakingsverzoek niet altijd te kunnen herkennen in het vonnis van de wrakingskamer. Wij hebben de conceptpassages waarin belangrijke citaten van advocaten zijn opgenomen aan de geïnterviewden voorgelegd voor commentaar. In enkele gevallen hebben wij de passages verbeterd zodat ze beter aansloten bij hun perspectief.

2.3 De toename van wrakingsverzoeken

In deze paragraaf behandelen wij zowel de absolute toename van het aantal wrakingsverzoeken over de afgelopen jaren als de relatieve toename, dat wil zeggen: de toename afgezet tegen de ontwikkeling van het totaal aantal rechtszaken. In tabel 1 is het aantal jaarlijks ingediende wrakingsverzoeken opgenomen. Ook het aantal toegewezen verzoeken is vermeld.

Tabel 1. Aantal ingediende en toegewezen wrakingsverzoeken

		2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Totaal	Ingediend	266	258	372	442	541	607
	Toegewezen	16	17	39	15	21	36
		2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Rechtbanken	Ingediend	226	210	278	283	388	450
	Toegewezen	15	16	35	15	16	33
Gerechtshoven	Ingediend	33	38	80	85	107	107
	Toegewezen	1	1	4	0	5	3
CRvB	Ingediend	-	-	-	50	34	30
	Toegewezen	-	-	-	0	0	0
CBb	Ingediend	-	-	-	0	0	0
	Toegewezen	-	-	-	0	0	0
HR	Ingediend	-	-	6	3	2	4
	Toegewezen	-	-	0	0	0	0
ABRvS	Ingediend	7	10	8	21	10	13
	Toegewezen	0	0	0	0	0	0
Gemeenschappelijk hof	Ingediend	-	-	-	-	-	3
	Toegewezen	-	-	-	-	-	0

Absolute en relatieve toename
De gegevens van de rechtbanken, gerechtshoven, de Centrale Raad van Beroep (CRvB) en het College van Beroep voor het bedrijfsleven (CBb) over de jaren 2009-2011 zijn aangeleverd door de Raad voor de rechtspraak (Rvdr). Over de jaren 2006-2008 is niet officieel geregistreerd hoeveel wrakingsverzoeken ingediend zijn. De cijfers over deze jaren zijn overgenomen uit het onderzoek van Chrit en Venneman (2011: 29).[17] Hun cijfers zijn waarschijnlijk niet geheel correct, zo schrijven zij, omdat zij samengesteld zijn uit onvolledige informatie van de Rvdr, uit gegevens uit enkele jaarverslagen van wrakingskamers en uit gegevens die bij gerechten telefonisch zijn opgevraagd. Het gaat om een periode waarin geen precieze registratie van wrakingscijfers plaatsvond. Inmiddels is de registratie verbeterd, al worden de verzoeken bijvoorbeeld nog niet per rechtsgebied uitgesplitst.
De gegevens van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (ABRvS) zijn op verzoek door de ABRvS aangeleverd. De gegevens van de Hoge Raad (HR) zijn gebaseerd op de laatste twee gepubliceerde jaarverslagen.[18]
De gegevens van het Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao, Sint-Maarten en Bonaire, Sint-Eustatius en Saba berusten op de gepubliceerde uitspraken op rechtspraak.nl. Aangezien de aldaar gepubliceerde uitspraken van het gemeenschappelijk hof zijn meegenomen in de analyse van de wrakingsverzoeken, zijn deze ook opgenomen in de tabel. Mogelijk zijn deze gegevens niet volledig.
Wij moeten verder opmerken dat sommige gerechten een wrakingsverzoek van een meervoudige kamer registreren als één verzoek, terwijl andere gerechten zo'n verzoek tellen voor het aantal rechters dat gewraakt is. Wordt een totale meervoudige kamer gewraakt, dan tellen sommige gerechten dat dus als drie verzoeken. Hetzelfde probleem speelt ook bij het af- en toewijzen van verzoeken.[19] Tenslotte moeten wij ook om een andere reden voorzichtig zijn met de interpretatie van de cijfers. Het is niet steeds duidelijk of en hoe wrakingsverzoeken worden genoteerd die niet eindigen in een beslissing van de wrakingskamer, bijvoorbeeld doordat een verzoek wordt ingetrokken of omdat de rechter in de wraking berust. Uit informatie van een advocaat bleek

17 De veronderstelling dat de cijfers over 2006-2008 niet volledig zijn, wordt ondersteund door het feit dat de cijfers over 2009 in het onderzoek van Chrit en Venneman afwijken van de cijfers in het nu door de Raad verstrekte overzicht. Chrit en Venneman telden vijf zaken minder bij de rechtbanken en twee meer bij de gerechtshoven.

18 Zie http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/publicaties/Documents/jaarverslag-2011.pdf en http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/publicaties/Documents/jaarverslag%202009%202010.pdf.
De Hoge Raad heeft in het jaarverslag 2011 vier wrakingszaken geteld, waarvan er twee zijn afgewezen en twee niet-ontvankelijk zijn verklaard. Op rechtspraak.nl zijn echter slechts drie zaken gepubliceerd (BU8280, BT7474 en BR0635). In een van die zaken (BU8280) gaat het echter om twee ingediende en afgewezen verzoeken, overigens tegen drie respectievelijk twee leden van de Hoge Raad.

19 Zie bijvoorbeeld LJN BV0476 waarin het verzoek met betrekking tot twee rechters wordt toegewezen, maar als een enkele toewijzing weergegeven is. Onduidelijk is hoe een dergelijke uitspraak statistisch gezien wordt verwerkt. Zie ook noot 18.

dat een door hem ingediend wrakingsverzoek dat was toegewezen, nadien door de rechtbank was geregistreerd als een 'berusting'. Een andere advocaat vertelde dat hij zijn wrakingsverzoek had ingetrokken nadat de rechter-commissaris had beloofd om zich terug te trekken. De cijfers zijn dus niet helemaal betrouwbaar, wellicht vooral niet waar het gaat om de registratie van informeel 'toegewezen' verzoeken en berustingen.[20]

Met deze kanttekeningen in het achterhoofd zijn wij tot de volgende cijfers gekomen in grafiek 1. De grafiek laat helder zien dat er een stijging is in het aantal ingediende verzoeken.

Grafiek 1. Aantal ingediende en toegewezen wrakingsverzoeken

Ter Voert en Kuppens komen in hun onderzoek uit 2002 over de periode 1 oktober 2000 tot 1 oktober 2001 – met enkele methodologische kanttekeningen – tot 139 ingediende verzoeken. In ongeveer 7% van die zaken is het wrakingsverzoek toegewezen (Ter Voert & Kuppens 2002: 24 en 31). We mogen met enige voorzichtigheid veronderstellen dat tussen 2001 en 2007 een geleidelijke stijging van het aantal ingediende verzoeken heeft plaatsgevonden (van 139 naar ruim 250, dat wil zeggen: minder dan een verdubbeling), die zich vanaf 2007 sterker doorzet (ruime verdubbeling). Over het aantal toegewezen verzoeken is weinig te zeggen. Er zit in ieder geval geen lijn in.

De absolute toename van verzoeken stijgt sterk, maar dat zou verband kunnen houden met eenzelfde stijging van het aantal gevoerde rechtszaken. Meer rechtszaken betekent immers ook meer partijen en advocaten die mogelijke vooringenomenheid bij rechters kunnen bespeuren. Beide trends bij elkaar gezet levert dat de cijfers in tabel 2 op.

Tabel 2. Verhouding rechtszaken – wrakingsverzoeken

Jaar	Totaal aantal rechtszaken	Ingediende wrakingsverzoeken	Percentage
2007	1725301	258	0,015
2008	1827279	372	0,02
2009	1934225	442	0,023
2010	1959617	491	0,025
2011	1806870	607	0,034

20 Uit het jaarverslag van de wrakingskamer van de rechtbank Rotterdam blijkt bijvoorbeeld dat berustingen (twee gevallen) niet als toegewezen zaken worden geregistreerd (vier gevallen, die overeenkomen met de gegevens die de Raad voor de rechtspraak aan ons heeft verstrekt), terwijl de rechtbank Den Bosch, zoals blijkt uit hun jaarverslag, de berustingen (twee gevallen) wel als gegrond heeft aangemerkt (vier gevallen, die overigens niet overeenkomen met de vijf die in het overzicht van de Raad zijn opgenomen).

Hoewel in 2011 sprake was van een daling van het aantal rechtszaken ten opzichte van de voorgaande jaren, is uit tabel 2 een relatieve stijging af te lezen van het aantal wrakingsverzoeken. Ten opzichte van het jaar 2007 is in 2011 sprake van een verdubbeling. Overigens blijkt dat wraking qua omvang nog steeds een betrekkelijk marginaal verschijnsel is.

2.4 Analyse van de gepubliceerde wrakingszaken in 2011

Wij hebben alle in 2011 op www.rechtspraak.nl gepubliceerde wrakingsuitspraken geanalyseerd. Het waren uitspraken van de rechtbanken, de gerechtshoven, de CRvB, de ABRvS, de HR en het Gemeenschappelijk Hof. Er zijn in 2011 345 uitspraken gepubliceerd. Vergelijken we dat met de 607 ingediende verzoeken in 2011, dan is dat ongeveer 57% van het aantal ingediende wrakingsverzoeken.[21]

2.4.1 De cijfers van de gepubliceerde zaken

Tabel 3 geeft een overzicht hoe de 345 gepubliceerde zaken over de gerechten en de rechtsgebieden zijn verdeeld.

De rechtbanken hebben procentueel gezien méér van de ingediende en behandelde wrakingsverzoeken gepubliceerd (67%) dan de gerechtshoven (22%). De HR heeft drie wrakingsuitspraken gepubliceerd, waarin vier wrakingsverzoeken zijn opgenomen. Omdat de afwijzingsgrond van de twee verzoeken die in één uitspraak zijn opgenomen dezelfde is en het gaat om een onderliggende zaak waarin de raadsheren dezelfde zijn, hebben wij die zaak één keer geteld.

Tabel 3. Verdeling over de gerechten

Totaal	345
Rechtbanken	300
Gerechtshoven	23
ABRvS	5
HR	3
CBb	0
CRvB	11
Gemeenschappelijk hof	3
Verdeling over de rechtsgebieden	
Totaal	345
Bestuursrecht	92
Civiel	123
Strafrecht	115
Wrakingskamer	15

In de onderste kolom is de verdeling over de rechtsgebieden te zien. Aangezien de gerechten zelf de wrakingszaken niet registreren op rechtsgebied en zoals gezegd niet alle verzoeken publiceren, kunnen wij niet nagaan of deze verdeling een betrouwbare afspiegeling is van het totale aantal wrakingen per rechtsgebied. In het onderzoek van Ter Voert en Kuppens waren van de 139 verzoeken er 46 civiel recht, 55 strafrecht en 34 bestuursrecht (Ter Voert & Kuppen 2002: 24). Chrit en

21 Chrit en Venneman hebben voor hun onderzoek de gepubliceerde uitspraken over 2009 geanalyseerd. Van de 442 ingediende verzoeken waren er toen 156 gepubliceerd. Dat is ruim 35%.

Venneman vonden bij de 156 geanalyseerde uitspraken er 48 op civiel recht, 59 op strafrecht en 41 op bestuursrecht (Chrit & Venneman 2011: 38). We zouden dus kunnen zeggen dat in vergelijking met de andere twee onderzoeken, in 2011 meer civielrechtelijke wrakingszaken zijn gepubliceerd.

2.4.2 De aangevoerde redenen voor wraking in de gepubliceerde zaken

Wraking kent in beginsel maar één grond: feiten of omstandigheden waardoor de rechterlijke onpartijdigheid schade zou kunnen lijden. De jurisprudentie maakt als gezegd onderscheid tussen subjectieve en objectieve onpartijdigheid. De subjectieve onpartijdigheid ziet op de persoonlijke, daadwerkelijke instelling en overtuiging van een individuele rechter in een zaak. De objectieve onpartijdigheid ziet op gerechtvaardigde twijfel bij de procespartijen aan de onpartijdigheid van de rechter. De subjectieve onpartijdigheid is moeilijk aan te tonen, omdat de bewijslast voor de daadwerkelijke partijdigheid van een specifieke rechter zwaar is. In de standaard formuleringen in beslissingen op wrakingsverzoeken wordt de subjectieve en objectieve onpartijdigheid als volgt verwoord:

> *Bij de beoordeling van een beroep op het ontbreken van onpartijdigheid van de rechter in de zin van artikel 6, eerste lid, EVRM dient uitgangspunt te zijn dat een rechter uit hoofde van zijn aanstelling moet worden vermoed onpartijdig te zijn, tenzij zich een uitzonderlijke omstandigheid voordoet die een zwaarwegende aanwijzing oplevert voor het oordeel dat een rechter jegens een rechtzoekende een vooringenomenheid koestert* [= subjectief], *althans dat de bij een rechtzoekende dienaangaande bestaande vrees objectief gerechtvaardigd is* [= objectief].

Voor objectieve partijdigheid is het in de praktijk noodzakelijk om feiten en omstandigheden aannemelijk te maken waaruit 'ieder redelijk denkend mens' (= objectief) wel moet afleiden (= gerechtvaardigd) dat de behandeling van de zaak door die rechter misschien niet te vertrouwen is. Misschien, want de (vermijdbare) schijn van partijdigheid is al voldoende en er hoeft slechts twijfel te zijn over de vooringenomenheid, zij hoeft niet vast te staan.[22] Aan de andere kant staat voorop 'dat de rechter ter zitting een grote mate van vrijheid heeft om de zaak te behandelen op de wijze die de rechter als passend voorkomt'[23] en dat daarom een bepaalde manier van het bewaren van de procesorde, het bewaren van de orde der zitting en het voeren van de regie niet zonder meer blijk geeft van vooringenomenheid van de rechter.[24] Kortom, het overtuigen van de wrakingskamer dat een rechter van de zaak gehaald moet worden, is niet makkelijk.

Welke 'feiten en omstandigheden' worden zoal aangevoerd? Welke categorieën en subcategorieën van gronden kunnen in de

22 Zie het Wrakingsprotocol 2007 op rechtspraak.nl en de daar genoemde jurisprudentie.

23 LJN BU3658 (afgewezen).

24 LJN BR2266 (afgewezen) en BR0002 (afgewezen).

gepubliceerde uitspraken onderkend worden? Wij sluiten aan bij de categorieën die Chrit en Venneman in hun onderzoek over het jaar 2009 hebben geformuleerd.[25] Hierdoor is het mogelijk een vergelijking te maken tussen de aangevoerde redenen in 2009 en 2011.
Tegelijk hebben wij de categorieën van Chrit en Venneman wel uitgebreid. Wij kwamen namelijk enkele redenen die bij het onderzoek van Chrit en Venneman in de categorie 'overig' vielen zo vaak tegen, dat deze een nieuwe categorie rechtvaardigden. Wij hebben 'professionaliteit', 'informatiegebreken' en 'wantrouwen' als nieuwe hoofdcategorieën toegevoegd.
Wij zijn voor het indelen van de aangevoerde redenen uitgegaan van formuleringen in de gepubliceerde uitspraken. Het verzoek zoals dat door de verzoeker zelf is geformuleerd, is bijna nooit in de uitspraak opgenomen. De wrakingskamer volstaat meestal met een zakelijke weergave van de aangevoerde redenen. Dat betekent dat we voorzichtig moeten zijn bij de interpretatie van deze redenen, omdat de 'echte' gronden door de leden van de wrakingskamer 'vertaald' zijn in redenen die betekenis hebben in het licht van de onpartijdigheid van de rechter. Hoewel wij vanwege de beloofde anonimiteit niet kunnen verwijzen naar een LJ-nummer, kunnen wij wel zeggen dat de redenen zoals die door verschillende partijen in hoofdstuk 2 zijn aangevoerd soms voor partijen moeilijk herkenbaar in de uitspraak terugkwamen. De mix van argumenten van Brander in paragraaf 3.2.2 bijvoorbeeld, is in de uitspraak van de wrakingskamer als 'procedurele reden' samengevat.[26] Wat de interpretatie van de aangevoerde redenen in de gepubliceerde uitspraken soms ook bemoeilijkt, is dat de precieze context ervan onbekend is en soms is de formulering ervan erg summier. De advocaten die wij hebben geïnterviewd zeiden nagenoeg allemaal dat hun argumenten in de beslissing zeer kort en onvoldoende waren weergegeven en besproken. Enkelen klaagden over een 'verdraaiing' van de aangevoerde gronden.
Vervolgens zijn de in de uitspraak gevonden redenen ingedeeld in categorieën en subcategorieën. Die vertaalslag maakten wij als onderzoekers. De procedure was dat twee onderzoekers elke uitspraak lazen en de redenen interpreteerden en categoriseerden. Dit was niet gemakkelijk omdat redenen uit diverse categorieën nauw kunnen samenhangen. Daarom werkten de onderzoekers daarna samen bij het bepalen van de wrakingsredenen, waarbij zo nodig gediscussieerd werd over een verschil in interpretatie en de hulp van een derde werd ingeroepen.[27]

25 Chrit en Venneman bouwen niet voort op de categorieën die in het onderzoek van Ter Voert en Kuppens worden onderscheiden. De laatsten analyseerden 89 aangevoerde redenen voor wraking en vonden de categorie 'eerdere beslissing' met 42 en 'bejegening' met 59 aangevoerde redenen dominant. 'Persoonlijke relatie' had met één en 'lidmaatschap commissie' had met twee redenen eigenlijk net zo goed onderdeel van de categorie 'overig' kunnen uitmaken.

26 Overigens maakt een partij of advocaat vaak al de eerste vertaalslag door de argumenten in de mal te gieten van een mogelijk succesvolle wrakingsreden.

27 Wij hebben gebruik gemaakt van de ervaringen en inzichten van Majida Chrit die eerder volgens deze methode heeft gewerkt.

Een tabel van alle aangevoerde redenen, verdeeld over rechtsgebied en in categorieën ingedeeld, is in de volgende paragraaf opgenomen. Daarna bespreken wij deze categorieën en gaan we waar dat relevant is in op subcategorieën. Wij illustreren de categorieën met behulp van citaten uit en verwijzingen naar de gepubliceerde uitspraken. Daarnaast maken wij daarvoor gebruik van de interviews die wij met advocaten hebben gehouden over het door hen ingediende recente wrakingsverzoek. Bij elke categorie geven wij bovendien aan hoe vaak de aangevoerde reden in de gepubliceerde uitspraken voorkomt in vergelijking met het totale aantal 563 aangevoerde redenen. Dit totaal is hoger dan het aantal van 345 gepubliceerde zaken, omdat in elke wrakingszaak meerdere redenen kunnen zijn aangevoerd. Hieronder vermelden wij ook steeds waar mogelijk de cijfers uit ouder onderzoek. Op die manier is het relatieve belang van een categorie in te schatten.

Totaaloverzicht van de aangevoerde redenen

Elk van de 563 redenen om te wraken is in een van de categorieën ingedeeld, waarbij wij voortbouwen op eerder onderzoek. Indien een reden meerdere malen in een wrakingsverzoek is aangevoerd, is deze slechts eenmaal geteld. Tabel 4 bevat het overzicht.

Met deze tabel is duidelijk dat de redenen 'nevenfuncties' en 'persoonlijke relaties' zelden aan de orde zijn. Dit is niet alleen in 2011 zo, maar kwam ook al uit het onderzoek van Chrit en Venneman over 2009 naar voren en overigens in het onderzoek van Ter Voert en Kuppens over 2002. Het is met andere woorden geen categorie die om aandacht vraagt. De meest voorkomende hoofdcategorie is 'behandeling van partij/zaak', waarbij de 'bejegening' door de rechter naast 'hoor en wederhoor', het vaakst voorkomt. Dit was ook de conclusie in het onderzoek van Chrit en Venneman.
Procesbeslissingen vormen een tweede belangrijke hoofdreden om te wraken, waarbij 'planning zitting' en 'getuigen' het grootste aandeel leveren. Ook dit is vergelijkbaar met 2009. Toch is er een groot verschil in vergelijking met het onderzoek over 2009. In 2011 is het verschil tussen 'behandeling van partij/zaak' en 'procesbeslissingen' namelijk veel groter: 211 tegenover 139. In 2009 was dat 79 tegenover 78.
Over 2011 is uiteraard opvallend dat het adequaat was om nieuwe categorieën te construeren, namelijk 'professionaliteit' met 45, 'informatiegebreken' met twintig en 'wantrouwen' met achttien getelde redenen.

Bespreking van de aangevoerde redenen in categorieën

Zoals blijkt uit tabel 4 hebben wij tien hoofdcategorieën geconstrueerd:

1. nevenfuncties;
2. persoonlijke relatie met een partij of gemachtigde;
3. behandeling van de zaak/partij;

research memoranda 2012-6 18-12-12 11:04 Pagina 33

Tabel 4. Aangevoerde redenen in wrakingsverzoeken

	Bestuursrecht	Civiel	Strafrecht	Wrakingskamer	Totaal
Totaal	149	239	206	47	641
Nevenfuncties	2	4	0	0	6
Persoonlijke relatie	1	8	0	1	10
Behandeling van partij/zaak	49	94	65	3	211
Bejegening	21	41	38		100
Ongelijke behandeling	7	16	2		25
Hoor en wederhoor	13	30	17	1	61
Procedurefout	8	7	8	2	25
Procesbeslissingen	31	43	61	4	139
Planning zitting	11	16	9	2	38
Getuigen	4	2	32		38
Processtukken	4	16	5	1	26
Proces-Verbaal	2	1	1		4
Andere verzoeken	10	8	14	1	33
Eerdere beslissing van rechter	15	22	24	3	64
Dezelfde zaak	2	14	9		25
Andere zaak van verzoeker	13	8	2	3	26
Soortgelijke zaak			1		1
Aanverwante (samenhangende) zaak			12		12
Professionaliteit	15	37	41	30	123
Deskundigheid	7	21	3	1	32
Integriteit	8	1	1	3	13
Informatiegebreken	9	5	6	0	20
Dossier niet compleet	5	1	1		7
Proces-Verbaal incorrect	1	2	3		6
Geen naam van behandelend rechter	2	2	1		5
Overige gebreken	1		1		2
Wantrouwen	7	6	2	3	18
Onbekend	14	7	1	1	23
Overig	13	19	8	5	45
Tijdigheid	2	2	1		5
Niet ingaan op aspecten	4	4	2	1	11
Overig	7	13	5	4	29

4. procesbeslissingen;
5. eerdere beslissing van de rechter;
6. professionaliteit;
7. Informatiegebreken;
8. wantrouwen;
9. Onbekend;
10. overig.

Hieronder lichten wij deze categorieën toe en illustreren ze met behulp van de jurisprudentie en met fragmenten uit de interviews met advocaten.

1. Nevenfuncties

Zesmaal was een nevenfunctie de reden (van de 563 getelde redenen) om een wrakingsverzoek in te dienen. Het vervullen van een nevenfunctie is op zich voor de meeste mensen waarschijnlijk geen reden om te wraken. Dat kan anders zijn als een nevenfunctie niet is geregistreerd[28] en als een nevenfunctie of andere werkzaamheden naast het rechterschap kunnen worden geassocieerd met het juridisch geschil in de hoofdzaak. Dat was bijvoorbeeld het geval toen de voorzitter van de pachtkamer in een landinrichtingszaak voorzitter bleek van de Vereniging Het Drents Landschap die, evenals de wederpartij in de hoofdzaak, veel grond in bezit heeft.[29] Een ander voorbeeld betreft uitlatingen over een juridisch geschil door een medewerker van het programma 'Recht in de regio'. De uitspraken van de medewerker werden door de verzoeker opgevat als een weergave van de mening van de kantonrechter, omdat deze persoon een nevenfunctie vervulde voor hetzelfde programma en dus nauw samenwerkte met de betreffende medewerker. De kantonrechter was daarnaast bindend adviseur in het tv-programma 'De rijdende rechter' waar eenzelfde soort geschil was behandeld als in de hoofdzaak.[30] Ook een mogelijke toekomstige betrokkenheid (in geval van hoger beroep) uit hoofde van de nevenfunctie als raadsheer-plaatsvervanger is aangevoerd als reden om een rechter te wraken.[31]

Het hebben van een nevenfunctie is geen enkele keer reden geweest om een wrakingsverzoek toe te wijzen. Dat was ook het geval in het onderzoek van Chrit en Venneman over 2009 (vijf van de door hen in totaal 241 getelde redenen hadden betrekking op nevenfuncties). Wij zouden op basis van deze gegevens kunnen concluderen dat de terugtrek- en verschoningsprocedure op dit punt naar behoren werkt. Die conclusie mag echter niet te snel worden getrokken. Om op de hoogte te komen van een nevenfunctie van een rechter, moet de naam van die rechter wel bekend zijn bij partijen voordat vonnis is gewezen. Alleen dan kunnen de gegevens via rechtspraak.nl of via andere kanalen 'op tijd', dat wil zeggen: voordat het te laat is voor een wrakingsverzoek, worden gecheckt. De naam/namen van de behandelend rechter(s) is/zijn echter meestal niet van tevoren bij de partijen bekend.

2. Persoonlijke relatie

Tienmaal (van de 563) was een (vermeende) persoonlijke relatie met een van de proces-

28 LJN BU9764 (afgewezen).
29 LJN BV0352 (afgewezen).
30 LJN BP1997 (afgewezen).
31 LJN BR0493 (afgewezen).

partijen reden om een wrakingsverzoek in te dienen. De schijn van partijdigheid kan bijvoorbeeld volgen uit het feit dat de rechter een vriendschappelijk-zakelijke relatie heeft met de wederpartij of met deskundigen die in de zaak advies geven.[32] Een persoonlijke relatie hoeft echter niet per se een vriendschappelijke relatie te zijn. Zo werd ook een keer juist vijandschap aangevoerd als reden om te wraken. Deze vijandschap bestond eruit dat de rechter die destijds advocaat was, de verzoeker had gedreigd met een kort geding wegens vermeende stalking. De wrakingskamer wees het verzoek toe en overwoog:

> *[Dat] de dreiging van [rechter] een dergelijke procedure aanhangig te maken destijds een diepe indruk op verzoeker heeft gemaakt en bij deze sterk negatieve gevoelens heeft opgeroepen ten aanzien van [rechter]. Verder moet worden aangenomen dat een advocaat als destijds [rechter] die met een dergelijke procedure dreigt zo niet tot oogmerk heeft dan wel als gevolg aanvaardt dat dit dreigement een diepe indruk maakt op degene tegen wie het is gericht en deze persoonlijk hard raakt, zeker wanneer het zoals in dit geval gaat om iemand als verzoeker die het beroep van advocaat uitoefent.*[33]

Een andere situatie die een wrakingsverzoek opriep, was die waarin informeel contact tussen de rechter en de wederpartij de indruk heeft gewekt dat de rechter de wederpartij goed zou kennen en dus bevooroordeeld zou zijn.[34] Tenslotte roept het arbeidsverleden van de rechter soms de schijn van vooringenomenheid op. Een voorbeeld daarvan is een rechter die heeft gewerkt op het advocatenkantoor waarvan de wederpartij vaste klant is. De wrakingskamer wees het verzoek af en motiveerde dat als volgt:

> *Hij [de gewraakte rechter] heeft tot eind 2007 als advocaat bij [ ] gewerkt en hij heeft in juni 2008 een keer een middagcursus gegeven aan stagiaires van dat kantoor. In de (fax)brief van 14 maart 2011 van SSPF is gesteld dat [ ] eerst sedert 2010 betrokken is bij de investering die aan de civiele procedure ten grondslag ligt. De gemachtigde van verzoekers heeft zoals hiervoor is vermeld, kennis genomen van deze (fax)brief, doch voormelde stelling niet betwist, zodat van de juistheid daarvan wordt uitgegaan.*
> *Vorenstaande in samenhang bezien leidt tot het oordeel dat op geen enkele wijze is gebleken dat de bij verzoekers bestaande vrees dat rechter [ ] niet onpartijdig is dan wel een vooringenomenheid jegens verzoekers koestert, objectief gerechtvaardigd is. Dat bij de liquidators van [ ] een ongemakkelijk gevoel van de schijn van partijdigheid is ontstaan doordat rechter [ ] voorheen verbonden was aan [ ], moge zo zijn, maar dat leidt niet tot een ander oordeel.*[35]

32 LJN BW1445 (afgewezen).
33 LJN BP7064 (toegewezen).
34 LJN BQ2553 (afgewezen).
35 LJN BU9775 (afgewezen).

Deze uitspraak staat in sterk contrast met een uitspraak waarin een op het gezicht veel minder sterke 'relatie' wel een wrakingsgrond opleverde.[36] Het gaat om een rechter die tijdens zijn raio-opleiding twintig jaar geleden, gedurende anderhalf jaar zijn buitenstage heeft gelopen op het advocatenkantoor van de tegenpartij. De wrakingskamer overwoog als volgt en verwees daarbij naar aanbeveling 7 van de Leidraad onpartijdigheid rechters:

> *De voormelde aanbeveling ziet strikt gezien niet op de thans aan de rechtbank ter beantwoording voorliggende vraag. De rechtbank is echter wel van oordeel dat uit de aanbeveling en de achterliggende bedoeling daarvan geconcludeerd kan worden dat het in beginsel is aangewezen dat een rechter geen recht spreekt in zaken waarbij personen uit een vorige werkkring als procespartij zijn betrokken. Dit geldt naar het oordeel van de rechtbank naar analogie evenzeer voor een situatie als deze waarin in het verleden sprake is geweest van een stageverhouding tussen de betreffende rechter en een van de in persoon betrokken procespartijen. Het betrokken zijn als procespartij is, gelet op de hoedanigheid van deze procespartij zijnde een advocaat, verder iets anders dan het optreden als procesvertegenwoordiger voor een andere procespartij. Dat er sprake is van een (zeer) ruim tijdsverloop tussen het moment van het bestaan van die verhouding en het thans aanhangig zijnde geding, geeft de rechtbank geen aanleiding anders te concluderen nu het voorkomen van de schijn van vooringenomenheid voorop staat.*[37]

Wij spraken achteraf de advocaat die het wrakingsverzoek heeft ingediend. Hij is sinds 1983 beëdigd advocaat en het was zijn eerste verzoek.

> *Ik ben in de jaren tachtig begonnen en toen was een wrakingsverzoek echt* not done. *De redenering was dat je er alleen maar slechter op kon worden. Ofwel het werd afgewezen en dan moest je met dezelfde rechter door, ofwel het werd toegewezen, maar dan zat je met een collega die pissig was. Dat speelde mee, maar het was ook de cultuur van vanzelfsprekende autoriteit. Nu kun je zeggen 'het zijn ook maar gewoon mensen', maar dat was toen niet. Je moest vaker naar de rechtbank, dus je kon die mensen maar beter te vriend houden. Dat waren deels commerciële overwegingen, want de gedachte was dat een wraking op den duur tegen je zou werken.*
> *Wat die raio-stage betreft, ik vind dat echt niet kunnen. Hoelang ook geleden, je moet de schijn vermijden. Gewoon niet doen en een heldere lijn trekken. In dit geval gaat het ook nog eens om een procedure tegen een advocaat van dat kantoor waar hij stage had gelopen, dus dat is nog een extra. Het gaat om een*

36 Er is geen instantie die de consistentie en eenheid in de wrakingsjurisprudentie bewaakt.

37 LJN BV0476 (toegewezen).

> *beroepsfout van die advocaat. Inhoudelijk vind ik dat de wrakingskamer de juiste beslissing genomen heeft. Anders was ik er natuurlijk ook niet aan begonnen.*

Van de tien aangevoerde redenen in de categorie 'persoonlijke relatie' zijn er in 2011 dus twee toegewezen. In het onderzoek van Chrit en Venneman over 2009 is deze reden zes keer aangetroffen (van de 241), waarvan er één tot toewijzing leidde.

3. Behandeling van partij/zaak

De meest frequent aangevoerde reden om te wraken, is *behandeling van de zaak/partij*. Die reden hebben wij 211 keer geteld (van de 563). Chrit en Venneman telden deze reden 79 maal van het totaal aantal van 241 redenen. De categorie heeft de volgende subcategorieën:

a. bejegening door en uitlatingen van de rechter ter zitting;
b. hoor en wederhoor;
c. ongelijke behandeling ten opzichte van de wederpartij;
d. procedurefouten.

De subcategorie a. 'bejegening door en uitlatingen van de rechter ter zitting' is honderd keer aangevoerd als reden om te wraken.[38] Bij deze reden moeten we denken aan de houding van de rechter of de wijze van bevragen.[39] Opmerkingen die als grievend worden ervaren, kunnen reden zijn voor een wrakingsverzoek.[40] Ook worden wrakingsverzoeken ingediend wanneer de rechter ongelukkig gekozen bewoordingen gebruikt die naar het oordeel van de verzoeker de schijn van partijdigheid wekken.[41] Ook kan het gaan om uitlatingen van de rechter die (mogelijk) een voorlopig oordeel inhouden en waarbij vooruit wordt gelopen op het eindoordeel. Een van de toegewezen verzoeken die deze reden als grondslag hadden, betreft het gemotiveerde verzoek van de raadsvrouw in een strafzaak om niet alleen af te gaan op een gsm-nummer van de verdachte maar om daarnaast een stemherkenningsonderzoek te doen. De rechtbank had in de afwijzing van dat verzoek overwogen:

> *... dat de identificatie van verdachte met betrekking tot het telefoonnummer eindigend op 916, niet slechts is gebaseerd op stemherkenning. Op pagina 697 van het dossier staat vermeld dat de gebruiker van genoemd nummer [verzoeker] wordt genoemd. De gebruiker van genoemd nummer wordt gebeld door medeverdachte [A.] en door mensen uit de vriendenkring van verdachte. Op pagina 25 van het dossier staat voorts vermeld dat telkens dezelfde stem de gebruiker van het nummer is. Gelet op het vorenstaande acht de rechtbank het niet noodzakelijk dat een stemherkenningsonderzoek wordt gedaan.*

38 Wij hebben niet onderzocht of deze subcategorie vooral door partijen zonder gemachtigde wordt aangevoerd, maar op basis van onze observaties (zie hoofdstuk 3) veronderstellen wij dat dit het geval is. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of deze hypothese kan worden bevestigd.

39 LJN BQ7348 (toegewezen), BP6709 (afgewezen) en BP8906 (afgewezen).

40 LJN BT2644 (toegewezen) en BQ9260 (afgewezen).

41 LJN BT2643 (toegewezen).

De wrakingskamer was van oordeel:

> *... dat, hoezeer ook de meervoudige strafkamer niet bedoeld zal hebben om een eindoordeel te geven over een nog op de grondslag van de tenlastelegging en naar aanleiding van het onderzoek op de terechtzitting te beslissen punt, verzoeker op grond van de gewraakte passage in redelijkheid wel vrees zou kunnen koesteren dat de rechters reeds thans, en dus voortijdig, tot de overtuiging zijn gekomen inzake een wezenlijk vraagpunt in deze strafzaak, te weten de identificatie van verzoeker als gebruiker van het telefoonnummer eindigend op 916.*[42]

Van de honderd aangevoerde redenen voor wraking in subcategorie a. 'bejegening' is vijftienmaal het verzoek toegewezen. Chrit en Venneman vonden in hun onderzoek over 2009 32 aangevoerde redenen waarvan er vier tot toewijzing leidden.

De subcategorie b. 'hoor en wederhoor' is 61 keer geteld als reden in de gepubliceerde wrakingszaken. In de kern gaat het erom dat de verzoeker meent dat hij zich niet heeft kunnen verweren op wat anderen naar voren hebben gebracht. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om een uitnodiging voor een comparitie waarvan de verzoeker zegt niet op de hoogte te zijn geweest.[43] Een partij kan ook het gevoel hebben dat er niet voldoende ruimte geboden is om haar standpunten naar voren te brengen, om verweer te voeren, of zij heeft de indruk dat zij niet in het bezit is van alle stukken. Een voorbeeld van een partij die in een bestuurszaak procedeert zonder hulp van een advocaat en die naar onze interpretatie in deze subcategorie valt, is de verzoeker die op de zitting in de hoofdzaak een pleitnotitie van 26 pagina's wilde voorlezen en daarbij geïnterrumpeerd werd. De wrakingskamer daarover:

> *In het onderhavige geval heeft de rechter verzoeker na ongeveer 20 minuten geïnterrumpeerd bij het voorlezen van de pleitnotitie. Dit gebeurde naar aanleiding van een opmerking van de vertegenwoordiger van de verwerende partij over de omvang van de pleitnotitie en de te verwachten lengte van het pleidooi. Daarop heeft de rechter aangegeven dat zij met partijen wilde bespreken hoe er omgegaan moest worden met de pleitnotitie van verzoeker, die met zijn 26 bladzijden te omvangrijk was om in zijn geheel ter zitting voor te lezen.*
> *Naar het oordeel van de rechtbank heeft de rechter hiermee invulling gegeven aan haar taak om de orde op de zitting te bepalen. Deze handelingen van de rechter getuigen naar het oordeel van de rechtbank niet van enige vooringenomenheid en evenmin is hierdoor de schijn van partijdigheid objectief gerechtvaardigd.*[44]

Van de 61 getelde redenen in subcategorie b. 'hoor en wederhoor' hebben er vier tot toewij-

42 LJN BR4410 (toegewezen) en BR6773 (afgewezen).

43 LJN BR3443 (afgewezen).

44 BR2941 (afgewezen); zie voor andere 'hoor en wederhoor'-redenen LJN BU4101 (niet-ontvankelijk) en BT2907 (afgewezen).

zing van het wrakingsverzoek geleid. Het onderzoek van Chrit en Venneman telde 31 verzoeken met deze reden, waarvan er acht tot toewijzing leidden.

In de subcategorie c. 'ongelijke behandeling' en d. 'procedurefouten' zijn elk 25 redenen geteld. In beide gevallen leidde dat driemaal tot toewijzing van een verzoek. Chrit en Venneman vonden zes redenen in subcategorie c., waarvan één toegewezen, en tien in subcategorie d., waarvan vier toegewezen.
Bij c. 'ongelijke behandeling' gaat het anders dan bij b. 'hoor en wederhoor' expliciet om de verhouding met de tegenpartij. Dit kan het geval zijn wanneer tijdens een comparitie de wederpartij wel ruimte is gegeven om standpunten toe te lichten, terwijl die zelfde ruimte niet aan verzoeker is gegeven.[45] Een voorbeeld betreft een kortgedingprocedure tussen gescheiden ouders over de verblijfplaats van en zorg voor de kinderen. De ene partij had beschuldigingen geuit over mogelijk misbruik van de kinderen, terwijl de andere partij nauwelijks gelegenheid had gehad om daarop te reageren terwijl de rechter wel enkele opmerkingen over het mogelijke misbruik had gemaakt. De wrakingskamer wees het verzoek toe en overwoog:

> *... dat de door verzoekster bedoelde opmerkingen en uitlatingen van [de rechter] met betrekking tot het, hiervoor al genoemde, (vermeende) seksueel misbruik van de dochter van partijen – hoewel deze naar de wrakingskamer aanneemt objectief bedoeld waren – in samenhang met de weigering van het overleggen van de pleitnota en de tijdsdruk die kennelijk tijdens de zitting werd gevoeld, naar het oordeel van de wrakingskamer verzoekster het gevoel hebben kunnen geven, dat [de rechter] vooringenomen was.*
> *Dat, zoals hiervoor is overwogen, verzoekster wel degelijk in de gelegenheid is geweest haar visie op de zaak te geven, doet hieraan niet af.*[46]

Ook een welwillende opstelling van de rechter tegenover de wederpartij waarbij te laat ingediende stukken van haar wel werden geaccepteerd maar niet van de verzoeker, kan worden geïnterpreteerd als ongelijke behandeling ten opzichte van de wederpartij.[47]
Bij d. 'procedurefouten' gaat het om (vermeende) fouten bij onder meer het oproepen ter zitting. Hoe een procedurefout zou kunnen leiden tot mogelijke schijn van vooringenomenheid, blijkt uit een kinderontvoeringszaak waarbij de rechtbank niet de Raad voor de kinderbescherming voor de zitting uitnodigde en ook niet om advies vroeg. De verzoekster, vertegenwoordigd door een advocaat, beargumenteerde dat als volgt:

> *De beslissing tot het niet oproepen van de Raad en het weigeren om de behandeling aan te houden teneinde de raad alsnog op te roepen, is zo onbegrijpelijk dat voor die beslissing redelijkerwijs geen*

45 LJN BQ2555 (toegewezen).
46 LJN BT2644 (toegewezen).
47 LJN BT8415 (afgewezen).

> *andere verklaring kan worden gegeven dan dat zij voortvloeit uit vooringenomenheid van de rechtbank dan wel dat zij bij verzoekster de gerechtvaardigde vrees heeft kunnen wekken dat de beslissing is ingegeven door vooringenomenheid jegens haar.*[48]

De wrakingskamer wees het verzoek af met de overweging dat de Raad helemaal niet standaard wordt opgeroepen en dat dit niets zegt over de beslissing die genomen zal worden. Daaruit kan dus geen vooringenomenheid blijken, terwijl ook de schijn van vooringenomenheid niet wordt gewekt.

4. Procesbeslissingen

Naast 'behandeling van een partij/zaak' is een tweede grote hoofdcategorie de 'procesbeslissingen' met 139 aangevoerde redenen (van de 563). Daarvan hebben er acht geleid tot toewijzing van een wrakingsverzoek, waarvan twee op civiel- en zes op strafrechtelijk terrein. Chrit en Venneman vonden in deze categorie 78 redenen (van de 241), waarvan er zeven leidden tot een toewijzing.
In deze categorie gaat het bijna altijd om een beslissing van de rechter tijdens de procedure. De categorie heeft de volgende subcategorieën:

a. planning van de zitting (38 keer aangevoerd, driemaal toegewezen);
b. beslissingen met betrekking tot getuigen (38 keer aangevoerd, vijfmaal toegewezen);
c. beslissingen over processtukken (26 keer aangevoerd, nul toegewezen);
d. beslissingen over het proces-verbaal (vier keer aangevoerd, nul toegewezen);
e. beslissingen over andere verzoeken (33 keer aangevoerd, nul toegewezen).

Onder a. 'planning van de zitting' vallen beslissingen om de zitting niet te verplaatsen, niet aan te houden, of om bijvoorbeeld de datum van de zitting niet in overleg vast te stellen.[49] Deze reden wordt in alle rechtsgebieden aangevoerd. Wij spraken een strafrechtadvocaat (met tien jaar praktijkervaring) wiens cliënt in een ander land in hechtenis zat. Hij wraakte omdat de rechtbank de behandeling niet wilde aanhouden. Hij had twee redenen voor die aanhouding. De eerste was dat hij vond dat de verdachte er recht op had om op de zitting aanwezig te zijn. De tweede was dat de oproep voor de zitting op te korte termijn was gedaan, waardoor hij de cliënt in het buitenland slechts eenmaal ter voorbereiding van zijn verdediging heeft kunnen spreken. Het wrakingsverzoek werd afgewezen. Overigens was het de eerste keer dat deze advocaat wraakte. 'Ik doe het liever niet. Je krijgt niet per se betere rechters als het verzoek wordt toegewezen. Bovendien beïnvloedt de wrakingsbeslissing de volgende rechters. En de kans op toewijzing is vrij klein en je moet na afwijzing wel door met dezelfde rechters.'
Wij spraken twee strafrechtadvocaten gezamenlijk over hun 'wrakingservaringen'. Beiden zijn ongeveer tien jaar werkzaam als advocaat

48 LJN BQ1613 (afgewezen).

49 LJN BP2680 (afgewezen).

in het strafrecht en hebben vijf- of zesmaal een wrakingsverzoek ingediend. Zij gaven in het interview aan dat een weigering van de rechter om de zaak aan te houden om de verdediging meer tijd te geven om de zaak voor te bereiden, betrekkelijk makkelijk gepareerd kan worden.

> *Er zijn ook wel andere manieren om dan te reageren. Je kunt bijvoorbeeld de verdediging neerleggen. Dan moet de behandeling worden aangehouden omdat de verdachte geen raadsman meer heeft. Dat kun je doen als er geen echte redenen zijn om te wraken, dus bijvoorbeeld als er niet voldoende tijd gegeven wordt om de verdediging voor te bereiden, maar er wel extra tijd nodig is. De verdediging neerleggen is dan een methode om te voorkomen dat de cliënt in zijn belang wordt geschaad. Na de benodigde voorbereidingstijd kun je dan de verdediging van de verdachte weer op je nemen en je als raadsman stellen.*

Beslissingen b. 'met betrekking tot getuigen' komen voornamelijk voor in het strafrecht en slechts een enkele keer in het bestuurs- of civiel recht. De beslissing om een bepaalde getuige al dan niet te horen, kan een aanleiding zijn om te wraken, omdat de rechter daarmee vooruit zou lopen op het bewijs. In enkele gevallen is ook de beslissing om geen vragen aan de getuigen te mogen stellen of beslissingen over het moment en de plaats van het getuigenverhoor, aanleiding om te wraken.
Wij interviewden een strafrechtadvocaat met vijftien jaar ervaring. Hij werkt op een kantoor waar 'gemiddeld drie keer per jaar' een wrakingsverzoek wordt ingediend. 'Ik vind het niet leuk, want je spreekt een rechter aan op zijn functioneren. Je kent elkaar toch en je komt elkaar weer tegen. Maar als het moet, dan moet het. Het hindert ook weer niet, want het wordt op de rechtbank wel altijd professioneel opgevat. Je wordt er niet op aangekeken.' In de betreffende strafzaak wilde de advocaat vijf getuigen horen, maar na twee getuigen deelde de rechter mee 'dat het wel genoeg was zo en dat het niet in het belang van de verdediging was om de anderen ook te horen'. Het was niet duidelijk wat de rechter daarmee bedoelde, maar 'signalen' in de richting van de rechter hielpen niet om het te verduidelijken en dus werd hij gewraakt. Het verzoek werd toegewezen. Achteraf begreep de advocaat dat de rechter zijn cliënt had willen vrijspreken, maar hij vond wraking desondanks op haar plaats. Ook het blijk geven van de onschuld van de verdachte tijdens de behandeling van de zaak valt onder de schijn van vooringenomenheid.[50]

Regelmatig zijn ook c. 'beslissingen met betrekking tot het (niet) toelaten van processtukken' reden om te wraken, vooral in het civiel recht. Het buiten beschouwing laten van bepaalde bewijsstukken is ook onder de subcategorie 'processtukken' geschaard.

50 Omdat wij anonimiteit beloofd hebben, vermelden wij niet het LJN-nummer.

Een enkele keer is de subcategorie d. 'proces-verbaal' reden om te wraken. Hieronder valt de weigering om een bepaald verzoek of een gebeurtenis op te nemen, dan wel te schrappen in respectievelijk uit het proces-verbaal. Onder e. 'andere verzoeken' vallen de afwijzingen van uiteenlopende verzoeken, zoals het verzoek om de zaak door een andere kamer te laten behandelen, versneld te behandelen, achter gesloten deuren te behandelen, dan wel zaken te splitsen of samen te voegen. Tevens moet gedacht worden aan verzoeken om de voorlopige hechtenis op te heffen of te schorsen, de curator te ontslaan, bepaalde gemachtigden niet toe te laten en dergelijke. Wij interviewden een advocaat en zijn cliënte in een gecompliceerde familierechtszaak. Op een gegeven moment moesten de kinderen op zitting gehoord worden en de advocaat van de cliënte had daarvoor, met het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind in gedachten, een bevriende advocaat geregeld om dat kind informeel bij te staan. Die advocaat mocht echter niet mee de zittingszaal in.

> De advocaat*: Het was voor mij de eerste keer, zo'n geval van wraking. Ik heb al wel eerder klachten over rechters ingediend, maar je doet dit natuurlijk niet voor niets. In het algemeen is mijn indruk dat rechters ontzettend hun best doen om er wat van te bakken. Maar het zijn mensen en dan kan er iets misgaan. Het initiatief is eigenlijk van ons gezamenlijk gekomen, van de advocaat van het kind en van mij. Maar ook de moeder was echt ontdaan. Zij vroeg zich ook af of dit allemaal wel zo kon. Ik heb toen laten weten een wrakingsverzoek in te willen dienen omdat ik vond dat de rechtszaak geen doorgang kon vinden als er geen betrouwbare vertegenwoordiger was voor het kind. We hadden allemaal het gevoel 'dit gaat helemaal niet goed'.*

> De cliënte*: Mijn dochter zou dus gehoord worden. Maar haar advocaat, die haar zou vertegenwoordigen en mee zou gaan, mocht van de rechtbank niet binnenkomen. Toen moest mijn dochter alleen naar binnen en ik pas later. Ik vind dat mijn dochtertje op deze manier voor de leeuwen is gegooid. Ik had haar dat willen besparen. Ik voelde ook meteen onbegrip: Hoe kan zoiets nou? Dat er geen volwassene zo'n meisje mag bijstaan? We wilden er iets aan doen. Ik zie nog dat meisje angstig en met grote ogen naar binnen gaan. Dat wraking weleens niet goed gebruikt wordt, dat zal heus wel. Maar de goeden moeten niet onder de slechten lijden, vind ik.*

5. Eerdere beslissing van de rechter
In de categorie 'eerdere beslissing van de rechter' vallen beslissingen van de rechter in dezelfde zaak van de verzoeker, in een andere zaak van de verzoeker, in soortgelijke zaken, alsook beslissingen in aanverwante zaken. Wij telden 64 van deze redenen, waarvan er één

werd toegewezen (in een civiele zaak). De eerste twee subcategorieën komen het meest voor (samen 51 redenen). Chrit en Venneman telden over 2009 36 redenen, waarvan er één werd toegewezen.
Toewijzing van een verzoek dat in verband staat met een eerdere beslissing is kennelijk uitzonderlijk. Misschien mogen wij veronderstellen dat ook op dit punt de verschoningsprocedure naar behoren werkt, maar anderzijds hangt ook van het toeval af of de eerdere betrokkenheid wordt ontdekt. In de gepubliceerde toegewezen zaak ging het om de betrokkenheid van de rechter als voorzieningenrechter, waarbij hij de eis van de verzoeker (toen partij) heeft afgewezen. De voorzieningenrechter maakte destijds in tamelijk krachtige bewoordingen duidelijk dat de verzoeker de rechten van de tegenpartij bewust frustreerde. De wrakingskamer overwoog het volgende:

> *De rechtbank stelt vast dat in alle hiervoor genoemde rechterlijke uitspraken (mede) onderwerp van geschil is het recht en gebruik van de erfdienstbaarheid van weg ten gunste van het perceel van [A] en ten laste van het perceel van verzoeker. Mr. [Y] heeft in zijn vonnis van 29 januari 2010, zoals verzoeker heeft opgemerkt, in niet mis te verstane bewoordingen de wijze waarop verzoeker de last van die erfdienstbaarheid duldt, tot uitdrukking gebracht. De rechtbank is van oordeel dat die bewoordingen bij verzoeker – objectief gezien – de gerechtvaardigde vrees kunnen doen ontstaan dat mr. [Y] niet meer onbevangen en onpartijdig een oordeel kan vellen in de zaak 101529, waarin wederom het recht en gebruik van de betreffende erfdienstbaarheid aan de orde zijn. Dat het kort-gedingvonnis waarin aldus is overwogen, is gewezen tussen verzoeker en een andere wederpartij dan in de zaak 101529, geeft de rechtbank geen aanleiding tot een ander oordeel te komen.*[51]

Onder beslissingen in dezelfde zaak vallen tussenbeslissingen of tussenvonnissen, bijvoorbeeld over de bewijslastverdeling. Deze wrakingsgrond wordt in het bestuursrecht vrijwel niet aangevoerd en komt het meest voor in civiele zaken.
Als het gaat om beslissingen in een andere zaak van de verzoeker, gaat het meestal om beslissingen in een al afgesloten zaak, maar dit is niet noodzakelijk. De essentie van deze subcategorie is dat de verzoeker de rechter al eerder heeft 'ontmoet' en er geen vertrouwen in heeft dat de rechter de andere zaak en de zaak waarin het wrakingsverzoek wordt ingediend, los van elkaar kan zien.[52] Een dergelijke reden om te wraken komt het meest voor in het bestuursrecht en maar zelden in het strafrecht. Wij interviewden een strafrechtadvocaat die onlangs om deze reden een wrakingsverzoek indiende. Hij is tien jaar advocaat met een algemene praktijk. Het was zijn tweede wrakingsverzoek. Hij verdedigde een cliënt die

51 LJN BV0476 (toegewezen). Overigens is deze zaak interessant omdat in één zaak twee rechters om verschillende redenen worden gewraakt (de andere rechter wegens zijn stageperiode van twintig jaar daarvoor, zie bij 'persoonlijke relatie'). Beide verzoeken zijn dus toegewezen.

52 LJN BV1709 (afgewezen).

enkele maanden daarvoor in een andere strafzaak door de meervoudige kamer was veroordeeld. De rechter in de huidige zaak maakte destijds deel uit van die meervoudige kamer. Ook in die zaak had de advocaat een wrakingsverzoek ingediend, maar dat ook weer ingetrokken. De advocaat was van mening dat beide feiten bij elkaar, dat wil zeggen: een eerdere veroordeling en een (ingetrokken) wrakingsverzoek, tot verschoning van de rechter zouden moeten leiden. Hij verzocht daarom per brief aan de rechter of deze zich wilde verschonen, maar deze weigerde. Daarom wraakte hij de rechter. Over wraking zegt hij: 'Ik vind dat je prudent met het wrakingsinstrument moet omgaan. Alleen doen als het nodig en noodzakelijk is. Je hebt er de bevoegdheid toe, maar je moet het niet te pas en te onpas gebruiken.' Zijn verzoek is afgewezen.[53]

De subcategorieën 'soortgelijke zaak' en 'aanverwante zaak' lijken veel op elkaar. Bij een soortgelijke zaak gaat het om een vergelijkbaar feitencomplex, al dan niet ook met dezelfde wederpartij. Bij aanverwante zaken gaat het om zaken van medeverdachten, of zaken waarvan de uitkomst van belang is voor de uitkomst van de zaak van de verzoeker.[54] Beide subcategorieën komen in de gepubliceerde zaken van 2011 alleen in het strafrecht voor (dertienmaal). Ze werden allemaal afgewezen. Een voorbeeld daarvan is een strafzaak waarin de verdediging werd neergelegd. De advocaat, tien jaar werkzaam in het strafrecht en met 'wrakingservaring', had de verdediging neergelegd omdat de behandeling van de zaak niet werd aangehouden. In de tussentijd liep de zaak tegen een medeverdachte verder en daarin werd een veroordeling uitgesproken. In die veroordeling werd de naam van de cliënt van de advocaat genoemd als de persoon die in de zaak 'aan de touwtjes trok'. Dat hoorde de advocaat en daarom wraakte hij de rechter die 'kennelijk al een oordeel had gevormd over de strafwaardigheid van de cliënt'. Het verzoek werd afgewezen.

6. Professionaliteit

In 45 zaken werd een reden aangevoerd die wij onder de hoofdcategorie 'professionaliteit' van de rechter scharen. Verzoekers voerden 32 maal als reden aan dat zij twijfelden aan de deskundigheid van de rechter en dertienmaal dat zij twijfelden aan de integriteit van de rechter. Geen van de verzoeken werd toegewezen. De categorie is nieuw ten opzichte van het onderzoek van Chrit en Venneman. Zij kwamen de redenen wel tegen, maar schaarden die onder de categorie 'overig' omdat ze niet vaak voorkwamen.

Deskundigheid vatten wij op als de nodige kennis en vaardigheden bezitten om als

53 Vanwege de belofte van anonimiteit geven wij hier niet het LJN-nummer.

54 Een voorbeeld van een aantal aanverwante zaken vormen LJN BQ0078, BQ0086, BQ0075, BQ0085, BQ0076, BQ0070 en BQ0083. In de laatste zaak worden door de rechter ter afsluiting van de zitting acht regels van een gedicht voorgedragen, waardoor bij de verzoeker door de inhoud van het gedicht (in samenhang met de eerdere bejegening door de rechter en een schending van hoor en wederhoor) het gevoel ontstaat dat de rechter vooringenomen is. Het wrakingsverzoek wordt toegewezen. In alle andere zaken gaat het om medeverdachten van de eerste verzoeker en wordt verwezen naar LJN BQ0083. Steeds wordt (mede) aangevoerd dat de rechter onmogelijk onpartijdig kan zijn vanwege de samenhang van de zaken.

rechter een goede behandeling van de zaak te waarborgen (niet behorende tot de hoofdcategorie 'behandeling van de zaak/partij'). Wanneer deskundigheid in twijfel wordt getrokken, wordt in veel gevallen onvoldoende kennis van het recht en/of onvoldoende kennis van het dossier aangevoerd.[55] Het nalaten om aan waarheidsvinding te doen of geen serieuze poging doen om tot een schikking te komen, wordt ook als reden aangevoerd.[56] Wij spraken een advocaat met meer dan veertien jaar ervaring in de civiele praktijk van de internationale handel. Na een comparitie diende hij zijn eerste wrakingsverzoek in:

> *De rechter maakte er een zootje van, maar incompetentie is geen reden voor wraking. Ik begreep best dat de rechter het geschil niet meteen begreep, want ik had zelf ook mijn best moeten doen om het te begrijpen. Het was erg technisch en ingewikkeld. Ik wilde het uitleggen aan de rechter, maar dat vond zij niet nodig, terwijl mij bleek dat haar aanname onjuist was. En de wederpartij had er belang bij dat de rechter het niet begreep. De comparitie begon om één uur en tegen zes uur wilde de rechter de zitting beëindigen. Het was een kakofonie geweest. Ze stond niet open voor de standpunten van beide partijen. Tegen zessen had ik mijn punt nog steeds niet kunnen maken omdat zij mij telkens in de rede viel en het gesprek weer 'haar' kant op stuurde. Ik snap wel dat we die dag ermee moesten ophouden, maar ik heb toen meerdere keren geprotesteerd tegen het klaarleggen van de zaak voor vonnis. Er ging ook daarna nog van alles mis waarbij de tegenpartij veel meer gelegenheid kreeg dan ik, en toen heb ik een wrakingsverzoek ingediend waarin ik aanvoerde dat het beginsel van hoor en wederhoor is geschonden.*

Het verzoek werd afgewezen, waarop de advocaat nogmaals dezelfde rechter wraakte omdat zij tijdens de wrakingsprocedure zou hebben gelogen. Ook dat verzoek werd afgewezen (en daarop wraakte hij een derde keer). Ook als een vonnis geen analyse van feiten, argumenten en verwijzingen naar de wet bevat, kan dat aanleiding zijn om te wraken.[57] Het te actief of juist te lijdelijk optreden van de rechter wordt daarnaast aangevoerd als wrakingsgrond. Dat kan het geval zijn als de rechter een zaak behandelt alsof het een civielrechtelijk geschil betreft terwijl het een bestuursrechtelijk geschil is.[58]
Integriteit als onderdeel van professionaliteit vatten wij op als het voldoende afstand houden tot situaties en personen in de samenleving die de rechter mogelijk in een chantabele positie zouden kunnen brengen. Twijfel over de integriteit van de rechter wordt aangevoerd wanneer bijvoorbeeld de rechter lid zou zijn van een criminele organisatie of in de privésfeer omgang heeft met mogelijk louche figuren.[59] Ook mogelijke onderlinge beïnvloe-

55 LJN BU4998 (niet-ontvankelijk), BU3353 (afgewezen), BU8461 (afgewezen) en BV0365 (afgewezen).

56 LJN BV0365 (afgewezen) en BQ1802 (afgewezen).

57 LJN BQ8244 (afgewezen).

58 LJN BP4865 (afgewezen).

59 LJN BR1539 (niet-ontvankelijk, misbruik geconstateerd) en BV8921 (afgewezen).

ding van rechters of belangenverstrengeling waardoor een rechter niet onafhankelijk kan zijn, raakt de integriteit en wordt aangevoerd als wrakingsgrond.[60]

7. Informatiegebreken

De hoofdcategorie 'informatiegebreken' is eveneens nieuw ten opzichte van het onderzoek van Chrit en Venneman. De categorie is ontstaan omdat in twintig verzoeken niet de rechter, maar in feite het gerecht een verwijt werd gemaakt.[61] Het gaat dan om het verwijt dat het dossier niet compleet is, het procesverbaal niet correct is, of dat de naam van de rechter niet voorafgaand aan de zitting bekend is. In drie zaken is het verzoek toegewezen, waarvan in twee zaken het procesverbaal niet correct was.

Wat het niet-noemen van de naam van een rechter betreft, overwoog een wrakingskamer die met deze reden werd geconfronteerd het volgende:

> *Ter zitting van 5 september 2011 heeft verzoekster meegedeeld dat zowel telefonisch door de griffie, als op 14 juli 2011 door de bode, geweigerd is om aan haar de naam van de behandelend rechter te noemen. Als van een dergelijke weigering sprake is geweest – wat nog niet zonder meer uit de door verzoekster gegeven toelichting blijkt – zou de klacht van verzoekster op zichzelf gegrond zijn. Maar zelfs indien van een weigering de naam van de behandelend rechter te noemen sprake is geweest, kan dit enkele gegeven niet tot het oordeel leiden dat daardoor bij verzoekster een objectief gerechtvaardigde vrees kan ontstaan dat de rechter bij de behandeling van de zaak niet onpartijdig zal zijn.*[62]

De subcategorie 'overige informatiegebreken' bestaat uit een (toegewezen) zaak waarin het voorbereidingsformulier, opgesteld door een griffier, een ongenuanceerd en subjectief beeld schetste, en een zaak waarin de verzoeker er niet van op de hoogte was gebracht dat zijn buren voor de zitting waren uitgenodigd.[63]

Wij spraken een ervaren strafrechtadvocaat die erkende dat het niet-verstrekken van informatie door de rechtbank het soms nodig maakt om een strategisch wrakingsverzoek in te dienen:

> *De cliënt had ontlastend e-mailverkeer op een computer staan die in beslag genomen was door politie en justitie. Ik heb herhaal-*

60 LJN BP8906 (afgewezen) en BQ9876 (afgewezen).

61 De wrakingsgrond dat een van de partijen niet in het bezit is van alle processtukken, die nu geschaard is onder de categorie 'Behandeling van de zaak' en de subcategorie 'hoor en wederhoor', zou net zo goed onder de categorie 'informatiegebreken' kunnen vallen. Voor de vergelijkbaarheid met het jaar 2009 is echter voor dergelijke gevallen wel de subcategorie 'hoor en wederhoor' aangehouden.

62 LJN BU9795 (afgewezen). Overigens kunnen wij ons voorstellen dat de argumentatie voor een burger moeilijk is te volgen. De wrakingskamer zegt enerzijds dat als een naam wordt geweigerd, de klacht terecht zou zijn ('klacht' in de zin van een grond voor wraking?; of 'klacht' in de zin van de klachtenprocedure?), maar anderzijds dat dat op zichzelf nog geen objectieve schijn van partijdigheid hoeft in te houden.

63 LJN BU8790 (toegewezen) respectievelijk BP4865 (afgewezen).

> *delijk verzocht om deze documenten, maar kreeg ze niet. Toen kreeg de cliënt vlak voor de zitting zijn computer terug. Hij heeft mij een groot aantal e-mails gegeven, maar ik had natuurlijk geen tijd om de meest relevante te identificeren voor mijn pleidooi. Door de wraking had ik tijdwinst en lukte het wel.*

8. Wantrouwen

Wij telden achttien keer een reden waarmee de verzoeker te kennen gaf geen vertrouwen in de rechterlijke macht of de rechters te hebben, al dan niet met verdere onderbouwing. Er zitten enkele extreme gevallen tussen, zoals de verzoeker die aanvoerde dat hij de rechters wraakte 'wegens het collaboreren met een illegale neonazi' of beweringen dat alle rechters zich schuldig maken aan corruptie, schending van mensenrechten, machtsmisbruik, enzovoort.[64] Minder extreem zijn de verzoeken waarin de verzoeker aangeeft geen enkel vertrouwen te hebben in een bepaalde rechtbank.[65] In vijf van de achttien zaken werd de verzoeker bijgestaan door een gemachtigde.[66] Wantrouwen leidde geen enkele keer tot toewijzing van een verzoek. In het onderzoek van Chrit en Venneman werd deze aparte categorie nog niet onderscheiden.

9. Onbekend

Een reden hebben wij in de categorie 'onbekend' geplaatst indien in de gepubliceerde uitspraak niets bekend is gemaakt over de motieven van de verzoeker. Dit gebeurt bijvoorbeeld als de wrakingskamer niet overgaat tot een inhoudelijke behandeling nadat geconstateerd is dat het verzoek te laat is ingediend.[67] Wij hebben 23 verzoeken bij 'onbekend' moeten plaatsen, waarvan veertien op het gebied van bestuursrecht. Geen van deze verzoeken is toegewezen.

10. Overig

De categorie 'overig' omvat in totaal 45 redenen en is uitgesplitst in redenen als dat de rechter niet ingaat op bepaalde inhoudelijke aspecten van de zaak (elf keer als reden aangevoerd) en waarin de verzoeker klaagt over de tijd dat hij moet wachten op beslissingen of over de traagheid van de rechtsgang (vijf keer als reden aangevoerd).[68] Verder vallen onder de categorie 'overig' alle redenen (29 keer) die niet in een van de andere categorieën ingedeeld konden worden. Voorbeelden hiervan zijn dat de verzoeker:

- vindt dat er sprake is van discriminatie;
- klaagt over een beslissing in een eerdere zaak bij een andere rechter;
- vindt dat de vrijheid van raadsmankeuze geschonden wordt; of
- vindt dat de dagvaarding incorrect is.[69]

In vier gevallen (twee civiel, twee strafrecht) werd het verzoek toegewezen.

Wij spraken een advocaat (met tien jaar ervaring op bestuursrechtelijk gebied) die zijn eer-

64 LJN BV8921 respectievelijk BT7346.

65 LJN BU5882 en BP7241.

66 LJN BT7341, BR0820, BQ6263, BV0265 en BT7346.

67 LJN BP5819.

68 LJN BR5531.

69 LJN BP6417, BR2223, BP 7390 respectievelijk BT1829.

ste wrakingsverzoek had ingediend tegen een voorzieningenrechter. De redenen voor het wrakingsverzoek waren niet heel duidelijk. De wrakingskamer heeft ze in de beslissing benoemd als dat de rechter weigerde getuigen op een kort geding te horen en dat hij aan het begin van de zitting het onderwerp van het debat sterk beperkte. De advocaat zei over de redenen en de afloop het volgende.

> *Het wrakingsverzoek kwam niet uit de lucht vallen. Bij de eerste zitting had mijn cliënt al het gevoel dat de rechter nauwelijks geïnteresseerd was in wat zij naar voren bracht. Het was niet helemaal tastbaar, maar de atmosfeer was niet goed. Bij de tweede zitting stelde de rechter zich op het standpunt dat in een kort geding geen getuigen het woord mogen doen. Dat leek mij al vanaf het begin juridisch onjuist. Uiteindelijk is het toch meer van mijn cliënt uitgegaan, maar ik kon dat wel billijken. Ik vond ook dat de rechter 'verkokerd' bezig was. Dat kun je zien als een indicatie voor een zekere mate van vooringenomenheid.*
> *Ik heb nadrukkelijk tegen mijn cliënt gezegd dat zo'n wrakingsverzoek bijna altijd misgaat. Maar we hadden het gevoel: het gaat met deze rechter hoe dan ook mis. Laten we het daarom maar proberen. En in zekere zin heeft de procedure wel enigszins aan zijn doel beantwoord. Die wrakingszitting maakte, dat was duidelijk, indruk op deze rechter. Hij was helemaal* not amused. *Over de behandeling van ons verzoek door de wrakingskamer heb ik helemaal geen klachten. Ze deden wat je moet doen. Er werd uitvoerig doorgevraagd en op geen enkele manier kreeg je het idee dat zij hun collega wilden dekken. Dat het er tamelijk formeel toeging, lijkt me terecht. En zoals ik al zei: de gewraakte rechter was erg onder de indruk. En dat kan ik begrijpen. Het was hem nooit eerder overkomen en hij moest ook wel erkennen dat de door hem genomen beslissing inhoudelijk niet correct was.*

Succes en falen van wrakingsverzoeken

In 2011 zijn 571 wrakingsverzoeken afgewezen, niet-ontvankelijk verklaard of op een andere manier afgedaan. 36 verzoeken zijn toegewezen. Over de gronden voor af- en toewijzing in die zaken kunnen we niets zeggen, omdat ze niet allemaal zijn gepubliceerd. We kunnen alleen iets zeggen – en dat doen we hieronder – over de gepubliceerde zaken in 2011. Wij hebben bekeken hoe ze zijn afgedaan, of we iets kunnen zeggen over de redenen in de toegewezen zaken, of het verschil maakt dat een gemachtigde betrokken is geweest bij het wrakingsverzoek, wat de reden is voor het betrekkelijk hoge aantal niet-ontvankelijk verklaringen, en hoe vaak misbruik is geconstateerd.
In deze paragraaf gaan wij ook na wat in empirische zin te zeggen is over de voorstellen tot wijziging die in het rechtsvergelijkend

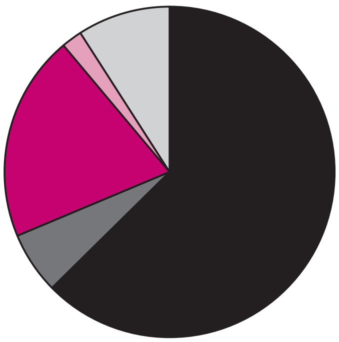
onderzoek van Giesen e.a. zijn gedaan (Giesen e.a. 2012: hoofdstuk 5, paragraaf 4). Relevant voor dit hoofdstuk zijn de aanbevelingen om enkele vastomlijnde wrakingsgronden in te voeren, om de mogelijkheid van een boete of proceskostenveroordeling bij oneigenlijke wrakingsverzoeken in de wet op te nemen en om een verkorte procedure in te voeren bij kennelijk ongegronde verzoeken.[70]

Afdoening van wrakingszaken

Figuur 1 geeft een overzicht van afdoening van de 345 in 2011 gepubliceerde zaken (vanwege afronding tellen de percentages op tot 99%).

21 wrakingsverzoeken van de 345 gepubliceerde verzoeken in 2011 zijn toegewezen. Dat is ongeveer 6%.[71] 215 van de 345 gepubliceerde verzoeken in 2011 zijn afgewezen. Dat is ongeveer 62%. Een veelgebruikte overweging is dat 'de aangevoerde feiten en omstandigheden geen grond opleveren voor wraking'.[72] Regelmatig oordeelt de wrakingskamer dat een wraking geen verkapt rechtsmiddel mag zijn en dat wraking niet mag worden gebruikt tegen (proces)beslissingen die een partij niet goed uitkomen of niet bevallen.[73]

Figuur 1. Percentages wijzen van afdoening (n = 345)

De advocaten die wij geïnterviewd hebben over hun recente wrakingservaringen waren over het algemeen ontevreden over de

70 Wij hebben de wijzigingsvoorstellen hier kort genoemd. Voor de uitgebreide formuleringen verwijzen wij naar het rapport van Giesen e.a. (2012).

71 In 2011 zijn er in totaal 607 wrakingsverzoeken ingediend. Hiervan is 5,95% toegewezen. Dit zijn 36 zaken, waarvan er dertien tot op heden niet zijn gepubliceerd.

72 LJN BQ9142 (afgewezen) en BP4342: 'Naar het oordeel van de wrakingskamer leveren de door en namens verzoeker aangevoerde feiten en omstandigheden, zowel afzonderlijk als in onderlinge samenhang bezien, niet een uitzonderlijke omstandigheid op die een zwaarwegende aanwijzing vormt voor subjectieve vooringenomenheid van de rechter. Er zijn geen aanwijzingen aannemelijk geworden waaruit zou kunnen volgen dat de rechter zijn beslissingen heeft gegeven op grond van persoonlijke, jegens verzoeker of zijn zaak vooringenomen, opvattingen. Evenmin vormen deze een toereikende grondslag voor de slotsom dat een bij verzoeker bestaande vrees voor onpartijdigheid van de rechter objectief gerechtvaardigd is.' (afgewezen)

73 LJN BP7797 (afgewezen) en BV1114 (afgewezen).

motivering van afwijzende verzoeken.[74] Wij noteerden onder andere uitspraken als: 'De zitting was wel goed, er werden de juiste vragen gesteld, maar uiteindelijk vind ik dat de argumenten toch niet voldoende zorgvuldig zijn gewogen waardoor de uitspraak in mijn ogen geen recht doet aan de zaak', 'niet dat er marginaal getoetst is, maar de motivering had wel wat uitgebreider gekund', maar ook: 'De beslissing draagt de conclusie, dus is concludent. De motivering deugt, ook al is het inhoudelijk onzin. Er is dus wel een andere inschatting gemaakt.'

Zeventig zaken van de 345 gepubliceerde verzoeken in 2011 zijn niet-ontvankelijk verklaard. Dat is ongeveer 20%. De belangrijkste reden is dat de verzoeken te laat zijn ingediend. Een verzoek moet worden ingediend zodra de feiten en omstandigheden bekend zijn geworden.[75] In het algemeen vinden partijen (zie de zaak van Brander in paragraaf 3.2.2) en advocaten het jammer dat bij niet-ontvankelijkheid de argumenten voor wraking niet worden behandeld. 'Ik vond het ronduit teleurstellend dat er door de niet-ontvankelijkheid geen inhoudelijke beoordeling werd gegeven,' zei een advocaat. Wraken nadat er al uitspraak in de hoofdzaak is gedaan, leidt altijd tot niet-ontvankelijkheid.[76] Een tweede belangrijke grond voor een niet-ontvankelijkverklaring betreft de wraking die gericht is op 'alle rechters in de rechtbank' of 'in Nederland'. Dit is voornamelijk het geval wanneer verzoeker geen vertrouwen heeft in de rechtbank of de Nederlandse rechtsstaat.[77] Ook het niet goed motiveren van een wrakingsverzoek kan niet-ontvankelijkheid tot gevolg hebben,[78] en verder leiden ook het gebrek aan nieuwe feiten en omstandigheden sinds het laatste wrakingsverzoek en misbruik tot niet-ontvankelijkheid. Overigens zijn 31 zaken (9%) onder 'overig' gecategoriseerd omdat zij deels niet-ontvankelijk én deels afgewezen en soms een nadere beslissing moesten krijgen.

Acht zaken (2%) zijn buiten behandeling gelaten.[79] Redenen om een verzoek buiten behandeling te laten, zijn vaak dezelfde als redenen om niet-ontvankelijk te verklaren.[80] In twee gevallen wordt het verzoek 'wegens kennelijke niet-ontvankelijkheid' buiten behandeling gelaten.[81] Onduidelijk is waarom in bepaalde gevallen wordt gekozen voor het buiten behandeling laten van een wrakingsverzoek in plaats van te beslissen tot niet-ontvankelijkheid.

74 Wij beseffen dat de waarde van deze observatie gering is, ook al is hij gebaseerd op het oordeel van verschillende advocaten. In het algemeen zal het oordeel over de motivering van afwijzende beslissingen negatief zijn.

75 Artikel 8:16 Awb, artikel 37 RV en artikel 513 lid 1 Sv, LJN BR3573 (niet-ontvankelijk) en BQ5276 (niet-ontvankelijk).

76 LJN BR4981 (niet-ontvankelijk).

77 LJN BP9480 (niet-ontvankelijk).

78 LJN BQ0082 (niet-ontvankelijk).

79 21 toegewezen, 215 afgewezen, 70 niet-ontvankelijk en 8 buiten behandeling gelaten telt op tot 314. Samen met 31 zaken die *deels* niet-ontvankelijk én *deels* afgewezen en soms een nadere beslissing moesten krijgen, is dat 345.

80 LJN BV0070, BQ1849, BR2948 en BP3978 (alle buiten behandeling gelaten).

81 LJN BQ8432 en BQ9813 (beide buiten behandeling gelaten).

Wij bezien deze cijfers in het licht van de wijzigingsvoorstellen van Giesen e.a., in het bijzonder het voorstel van differentiatie in de procedure door kennelijk ongegronde – plus kennelijk niet-ontvankelijke en kennelijk 'buiten behandeling te laten' – verzoeken via een verkorte procedure af te doen (Giesen 2012: hoofdstuk 5, paragraaf 4). Hoeveel wrakingsverzoeken zouden op die manier versneld kunnen worden afgedaan? *In theorie* zijn dat alle verzoeken die ongegrond zijn verklaard, dus 94% van de ingediende verzoeken. Het is echter onduidelijk hoeveel van deze verzoeken *kennelijk* niet-ontvankelijk en *kennelijk* ongegrond zijn.
Bekijken we een andere categorie, die van geconstateerd misbruik (meer daarover in de volgende paragraaf). Bij 12% van de verzoeken is misbruik geconstateerd en alle gevallen van misbruik zijn tevens kennelijk ongegrond en/of kennelijk niet-ontvankelijk. Gevallen van misbruik zouden dus in ieder geval in de verkorte procedure behandeld kunnen worden. Het percentage wrakingsverzoeken dat via een verkorte procedure zou kunnen worden afgedaan, schatten wij op basis van bovenstaande theoretische uitersten in op minimaal 10%, maar waarschijnlijk meer.[82] Deze zaken zouden waarschijnlijk relatief meer zaken zonder gemachtigde betreffen (want die zijn vaker niet-ontvankelijk, zie hierna).

Redenen die hebben geleid tot toewijzing in de 21 gepubliceerde zaken
In de 21 toegewezen zaken die in 2011 op rechtspraak.nl zijn gepubliceerd, zijn 43 redenen gegrond verklaard. In tabel 5 zijn deze redenen die hebben geleid tot een toewijzing van wrakingsverzoeken, uitgesplitst in hoofd- en subcategorieën en naar rechtsgebied.

25 redenen zijn te plaatsen in de categorie 'behandeling van partij/zaak'. Die reden is ook vaak aangevoerd, namelijk 211 maal. Vijfmaal (van de 32 keren aangevoerd) was een afwijzing om getuigen te horen de reden om het wrakingsverzoek toe te wijzen. Andere opvallende toewijzingen zijn wat ons betreft de twee in de categorie 'persoonlijke relatie', omdat die reden slechts tienmaal is aangevoerd (m.a.w. een hoog toewijzingspercentage). Ook opvallend is dat de categorie 'eerdere beslissing' met 64 redenen eenmaal tot wraking heeft geleid en dat de nieuw toegevoegde hoofdcategorieën 'professionaliteit' geen enkele keer heeft geleid tot toewijzing (45 maal aangevoerd), 'wantrouwen' evenmin (18 maal aangevoerd), maar 'informatiegebreken' driemaal is toegewezen (20 maal aangevoerd). Wij willen benadrukken dat vanwege het lage aantal toegewezen wrakingsverzoeken, daar geen conclusies aan kunnen worden verbonden.

82 De slagen om de arm houden wij omdat de 12% misbruik gebaseerd is op de gepubliceerde zaken van 2011 en niet op alle zaken. Misschien dat wrakingszaken waarin misbruik is geconstateerd, relatief vaker worden gepubliceerd.

Tabel 5. Redenen die hebben geleid tot toewijzing van wraking

	Bestuursrecht	Civiel	Strafrecht	Wrakingskamer	Totaal
Totaal	4	19	20	0	43
Nevenfuncties					0
Persoonlijke relatie		2			2
Behandeling van partij/zaak	4	11	10	0	25
Bejegening	3	5	7		15
Ongelijke behandeling		3			3
Hoor en wederhoor		2	2		4
Procedurefout	1	1	1		3
Procesbeslissingen	0	2	6	0	8
Planning zitting		2	1		3
Getuigen			5		5
Processtukken					0
Proces-Verbaal					0
Andere verzoeken					0
Eerdere beslissing van rechter	0	1	0	0	1
Dezelfde zaak		1			1
Andere zaak van verzoeker					0
Soortgelijke zaak					0
Aanverwante (samenhangende) zaak					0
Professionaliteit	0	0	0	0	0
Deskundigheid					0
Integriteit					0
Informatiegebreken	0	1	2	0	3
Dossier niet compleet					0
Proces-Verbaal incorrect		1	1		2
Geen naam van behandelend rechter vermeld voor aanvang zaak					0
Overige gebreken			1		1
Wantrouwen					0
Onbekend					0
Overig	0	2	2	0	4
Tijdigheid					0
Niet ingaan op aspecten		1			1
Overig		1	2		3

Het rapport van Giesen beveelt onder andere aan om enkele formele wrakingsgronden te (her)introduceren, waaronder verwantschap, financiële betrokkenheid en functionele betrokkenheid. Deze wrakingsgronden zouden onder andere passen in de categorieën 'nevenfuncties' en 'persoonlijke relaties'. Die gronden worden echter nauwelijks aangevoerd (zestien keer), maar zijn wel tweemaal toegewezen. Kunnen we dan concluderen dat de terugtrekkings- en verschoningspraktijk goed werkt (omdat die gronden weinig zijn aangevoerd), maar dat als daarin een verkeerde inschatting wordt gemaakt, deze inschatting relatief vaak onjuist is?[83] We zouden voor dergelijke conclusies over meer zaken moeten beschikken en bovendien over cijfers over meerdere jaren. We zouden dan bovendien moeten weten of partijen en advocaten de nevenfuncties en relaties hebben kunnen controleren en wat daar minimaal voor nodig is zijn de namen van de betrokken rechters. Die zijn voor en tijdens de rechtszaak echter vaak niet bekend (maar pas met het vonnis).

Daarentegen is 64 maal aangevoerd dat de rechter eerdere betrokkenheid had bij de (of een soortgelijke) zaak, waarvan er één werd toegewezen. We zouden dit onder de 'functionele betrokkenheid' uit het advies van Giesen kunnen scharen. Het vaak aanvoeren van deze grond lijkt een bevestiging van de veronderstelling dat de naam van de rechter bekend moet zijn, want deze grond wordt vooral aangevoerd als dezelfde rechter betrokken was bij een eerdere beslissing in dezelfde of een eerdere zaak van de verzoeker. Dan kent de verzoeker dus de rechter (en de kennismaking met de rechter gebeurt meestal pas op de zitting). Dat deze grond maar één keer is toegewezen duidt er misschien weer op dat de verschoningsregeling op dit punt goed werkt.[84] Anders waren er wellicht meer toewijzingen geweest.

Een en ander leidt tot onze kanttekening dat de (her)introductie van formele wrakingsgronden zoals door Giesen voorgesteld, niet tot een substantiële vermindering van zowel het aantal wrakingsverzoeken als het aantal toewijzingen zal leiden. De verplichting aan de rechter om zich op basis van deze gronden te verschonen, zal misschien de norm wel nog meer inscherpen. Dat effect zal nog versterkt worden als ook de namen van de betrokken rechters van tevoren aan partijen en advocaten kenbaar worden gemaakt. Zou de verschoningsplicht voor de volle 100% werken, dan hadden in theorie 43 wrakingsgronden en drie toegewezen gronden kunnen worden voorkomen (van de in 2011 gepubliceerde zaken).

83 Verschoning en terugtrekking van rechters vóór en tijdens de zitting is in het onderzoek van Ter Voert en Kuppens onderzocht (Ter Voert & Kuppens 2002, hoofdstuk 3). 40% van de rechters die aan de enquête meewerkten, gaf aan dat zij zich in 2000 of 2001 minstens eenmaal voor de zitting hadden teruggetrokken (312 van de 786 rechters), 4% tijdens de zitting (34 rechters) en 2% zei formeel een verschoningsverzoek te hebben ingediend (19 rechters).

84 In deze paragraaf veronderstellen wij dat de wrakingskamers op juiste gronden zaken hebben toe- en afgewezen. Dat is echter een juridische conclusie die wij uiteraard niet voor onze rekening kunnen nemen. Wij redeneren hier dus in de 'als ... dan ...' vorm.

Maakt een gemachtigde verschil voor toewijzing of afwijzing van het verzoek?
Wij hebben gekeken of er verschil is in de aantallen toe- en afwijzingen van wrakingsverzoeken en de betrokkenheid van een gemachtigde (een advocaat of een andersoortige adviseur[85]). Van vijftien zaken is onbekend of er sprake is van procederen met of zonder gemachtigde. Deze zaken zijn in tabel 6 buiten beschouwing gelaten. De percentages zijn afgerond.

Tabel 6. Percentages afdoening wrakingszaken met en zonder gemachtigde

	met gemachtigde n: 208	zonder gemachtigde n: 122
Afgewezen	67	52
Toegewezen	9	2
Niet-ontvankelijk	14	31
Buiten behandeling gelaten	1	5
Gemengde beslissingen + overig	9	10

In zaken met een gemachtigde ligt het percentage toegewezen verzoeken hoger (9%) dan wanneer er geen gemachtigde betrokken was (2%). Dit verschil komt ook in het onderzoek van Chrit en Venneman over 2009 naar voren; zij vonden met gemachtigde 11% ten opzichte van 4% zonder gemachtigde.
Het percentage niet-ontvankelijk verklaarde verzoeken zonder gemachtigde is ruim tweemaal zo hoog als met gemachtigde (31% tegenover 14%). In het onderzoek over 2009 kwam eenzelfde verhouding naar voren (20% zonder, 9% met gemachtigde). Ook het percentage buiten behandeling gelaten verzoeken zonder gemachtigde in 2011 is groter (5%) dan het aantal met gemachtigde (1%). Hiermee hangt uiteraard het percentage afwijzingen samen. In zaken zonder gemachtigde werd 52% afgewezen, terwijl met gemachtigde een hoger percentage (67%) laat zien (lager % niet-ontvankelijk betekent hoger % afgewezen).[86] De percentages op dit punt waren in het onderzoek van Chrit en Venneman nagenoeg gelijk (74% met en 73% zonder).

Over het geheel genomen zijn in vergelijking met 2009, de verzoeken in 2011 vaker niet-ontvankelijk verklaard, minder vaak afgewezen en er is vaker beslist in de categorie 'overige' (wij gaan niet in op de verschillen in toewijzing vanwege de lage aantallen). Verder is opvallend dat in 2011 verhoudingsgewijs niet vaker dan in 2009 zonder gemachtigde werd opgetreden. De verhouding niet-ontvankelijkverklaringen 'met' tegenover 'zonder gemachtigde' is ten opzichte van 2009 gelijk gebleven. Verzoeken worden wel beduidend vaker niet-ontvankelijk verklaard als er zonder gemachtigde wordt opgetreden.

85 Dat kan een professioneel werkende (semi-)jurist zijn maar ook een familielid. Wij kunnen dat niet nader specificeren, omdat het meestal niet blijkt uit de uitspraken.

86 In de categorie 'overig' in de cirkeldiagrammen zijn meervoudige uitspraken zoals 'deels niet-ontvankelijk én deels afgewezen' samengevoegd, alsook zaken die nog nader in behandeling zouden worden genomen. Het gaat om twaalf zaken zonder gemachtigde en negentien met gemachtigde.

Niet-ontvankelijkheid en termijnen
Niet-ontvankelijkheid treft een betrekkelijk groot deel van de wrakingsverzoeken, vooral als verzoekers niet door een gemachtigde worden bijgestaan. Het oordeel van niet-ontvankelijkheid hangt vaak samen met de eis dat een wrakingsverzoek moet worden ingediend 'zodra de feiten of omstandigheden aan de verzoeker bekend zijn geworden'.[87] Het is in ieder geval te laat als er al een einduitspraak is of als de zittingsrechter eindvonnis aan het wijzen is.[88] Over de betekenis van het woord 'zodra' bestaan echter ruime en enge opvattingen. 'Zodra' is in enkele gevallen 'terstond'; één dag later het verzoek indienen, kan al te laat zijn.[89] In andere gevallen meent de wrakingskamer dat 'zodra' 'niet [wil] zeggen dat een partij niet enige bedenktijd gegund mag worden voordat deze het wrakingsverzoek indient'.[90] Wrakingskamers nemen soms alsnog een laat verzoek in behandeling als daarvoor goede redenen worden aangevoerd.[91] Wrakingskamers verschillen van mening over de vraag of onbekendheid van de verzoeker met de wrakingsprocedure een termijnoverschrijding wel of niet rechtvaardigt.[92] Volgens één uitspraak is er wettelijk helemaal geen termijn verbonden aan het indienen van een wrakingsverzoek, maar moet worden gekeken of er sprake is van misbruik van het middel. De wrakingskamer accepteerde in het betreffende geval vier maanden 'termijnoverschrijding'.[93] Opvallend is verder dat in enkele gevallen geen opmerking gemaakt wordt over het te laat indienen van een verzoek. Zo werd een verzoek dat twee maanden nadat de feiten of omstandigheden zich hadden voorgedaan werd ingediend, gewoon inhoudelijk behandeld.[94]
Ten slotte merken wij op dat wij geen vaste lijn kunnen ontdekken in de acceptatie door de wrakingskamer van het aanvullen van de wrakingsgronden, bijvoorbeeld via een toelichtende brief nadat het verzoek ter griffie is binnengekomen, of mondelinge aanvullingen tijdens de wrakingszitting – soms wordt aanvulling van gronden wel geaccepteerd en soms niet.[95]

Bovenstaande gegevens leiden tot enkele aarzelingen bij de aanbeveling van Giesen e.a. voor een verkorte procedure in geval van kennelijk niet-ontvankelijke verzoeken. Er is blijkbaar geen overeenstemming onder wrakingsrechters over de termijn waarbinnen een wrakingsverzoek moet worden ingediend, waardoor er geen overeenstemming is over het oordeel 'niet-ontvankelijk' (en net zomin

87 Artikel 8:16 Awb, artikel 37 RV en artikel 513 lid 1 Sv.

88 LJN BQ8432 (buiten behandeling), BT1640 (niet-ontvankelijk), BU9791 (niet-ontvankelijk), BR0674 (niet-ontvankelijk) en BR2223 (niet-ontvankelijk).

89 LJN BV0321 (niet-ontvankelijk), BV0330 (niet-ontvankelijk), BP3873 (niet-ontvankelijk) en BP6261 (niet-ontvankelijk).

90 LJN BQ6408 (afgewezen) en BW1443 (deels toegewezen, deels afgewezen).

91 LJN BQ9147 (toegewezen) en BR0796 (afgewezen).

92 LJN BU8461 (afgewezen) tegenover BV0353 (niet-ontvankelijk).

93 LJN BV0476 (toegewezen).

94 LJN BQ2072 (afgewezen).

95 LJN BP3415 (afgewezen), BQ1646 (niet-ontvankelijk, afgewezen) en BT6762 (niet-ontvankelijk).

over 'kennelijk niet-ontvankelijk). Zolang dat het geval is, brengt een verkorte procedure (net zoveel als nu het geval is) rechtsonzekerheid met zich mee. Verzoekers zouden echter wel de indruk kunnen krijgen dat een verkorte procedure (bijvoorbeeld als zij na één dag pas het wrakingsverzoek hebben ingediend) minder zorgvuldig is en dan telt rechtsonzekerheid daarbij op naar een lager vertrouwen in de wrakingsprocedure.

Misbruik van wraking

Ten slotte gaan wij in deze paragraaf in op het mogelijke misbruik van het wrakingsrecht. In artikelen in de juridische vakbladen krijgt het vermoeden van oneigenlijk gebruik of misbruik altijd wel enige aandacht. Vanuit de Rechtspraak bezien is het relevant om misbruik zo veel mogelijk te voorkomen, omdat de wrakingsprocedure tijd en geld kost en bovendien impact heeft op de individuele rechters die het aangaat en de organisatie van het gerecht als geheel. In dit empirisch onderzoek kunnen wij niet bepalen wat onder misbruik verstaan moet worden, want dat behelst een normatief standpunt.[96] Wat we wel kunnen doen, is het materiaal aanleveren op basis waarvan een empirisch gefundeerde discussie mogelijk is. In deze paragraaf kunnen wij verder aanstippen wat de wrakingskamers, dus rechters zelf onder misbruik verstaan, althans wanneer zij dat in uitspraken als zodanig benoemen of dat in vergelijkbare gevallen juist niet doen.

In 41 van de 345 gepubliceerde verzoeken in 2011 is door de wrakingskamer geoordeeld dat er sprake is van misbruik van het middel wraking. Dat is ongeveer 12%. Het gaat om zestien bestuursrechtzaken, twaalf civielrechtelijke, vijf strafrechtelijke en acht wrakingsverzoeken tegen de wrakingskamer. Op enkele punten lijkt overeenstemming te bestaan over wanneer er sprake is van misbruik, maar soms wordt in vergelijkbare zaken verschillend geoordeeld. Enerzijds komen wrakingskamers terughoudend over in het constateren van misbruik. Een voorbeeld hiervan is de al eerder aangehaalde zaak waarin de verzoeker de rechters verwijt 'te collaboreren met een illegale neonazi'.[97] Het verzoek werd afgewezen maar er werd geen misbruik geconstateerd. Een ander voorbeeld betreft een verzoekster – gedaagde in een zaak die een civiele vordering betrof – die als reden voor wraking van de kantonrechter aanvoerde dat hij haar om seks zou hebben verzocht en 'een viezerik' was. Ook hier werd geen misbruik aangenomen.[98] Een veel voorkomende reden die wel regelmatig als misbruik wordt aangemerkt, is dat de verzoeker bij herhaling op dezelfde gronden wrakingsverzoeken indient, of dat de verzoeken niet gericht zijn tot de persoon van de (zittings)rechter.[99] Het verzoek om 'alle rechters van Nederland te wraken' bijvoorbeeld

96 Zie bijvoorbeeld Van der Wal die een tamelijk ruim begrip van misbruik voorstaat: 'Als een procespartij in redelijkheid geen positief resultaat van zijn wrakingsverzoek kon verwachten' (Van der Wal 2010: 10).

97 LJN BV8921 (afgewezen).

98 LJN BQ9267 (afgewezen).

99 LJN BQ6260 (deels niet-ontvankelijk/deels afgewezen, misbruik), BR3558 (afgewezen, misbruik), BR3585 (afgewezen, misbruik) en BU9926 (niet-ontvankelijk, misbruik).

werd als misbruik beoordeeld.[100] Zo'n redengeving leidt echter niet altijd tot de kwalificatie misbruik, wat misschien te maken heeft met hoe de zaak ter zitting verloopt. In een zaak waarin dwangmiddelen werden toegepast omdat de verdachte zijn verkeersboetes niet betaalde, wraakte de verzoeker aanvankelijk met dezelfde reden. Ter zitting, toen de wrakingskamer vroeg waarom het nou precies ging, verklaarde de verzoeker:

> *Ik heb persoonlijk tegen [de rechter] niets, maar ik kan niet de hele rechtbank wraken en ik moet toch ergens beginnen. Maar het had voor hetzelfde geld een andere rechter kunnen zijn. Er zijn eerder vergelijkbare zaken tegen mij geweest en ik heb mijn twijfels bij die eerdere beslissingen. Ik weet niet of [de rechter] betrokken is geweest bij één of meer van die zaken. (...) Volgens mij is de Wet Mulder een wet zonder rechtskracht. De officier van justitie handelt namelijk zonder dat er een rechter over heeft beslist. Ik ga dat aankaarten bij het Hof van Justitie in Luxemburg. U houdt mij voor dat ik dan wellicht beter rechtskundige hulp kan inroepen, maar dat is niet nodig. Ik kan dat zelf wel.*[101]

De wrakingskamer oordeelde in dit geval niet dat er sprake was van misbruik.
Het verwijt van misbruik valt zeker bij advocaten niet in goede aarde. De advocaat die in paragraaf 2.4.2 onder 'professionaliteit' is geciteerd over de comparitierechter 'die er een zootje van maakte', is na zijn tweede en derde wrakingsverzoek misbruik verweten.

> *Ik was beledigd dat in de beslissing op het tweede en derde wrakingsverzoek overwogen werd dat ik misbruik van het wrakingsrecht heb gemaakt en bepaald is dat een volgend wrakingsverzoek niet in behandeling zal worden genomen. Ik vind dat een verwijt aan mijn professionaliteit. Dat de wrakingskamer van oordeel was dat mijn gronden geen wraking rechtvaardigden is één, maar dat ik een oneigenlijk doel zou nastreven is beledigend, zeker gezien mijn mondelinge toelichting. Ik had als doel het probleem van partijdigheid van de rechter op te lossen zodat ik mijn standpunt naar voren kon brengen.*

Het interessante aan de reactie van deze advocaat is dat hij de beschuldiging van misbruik van het wrakingsrecht ziet als een 'verwijt aan zijn professionaliteit'. De reactie is als het ware het spiegelbeeld van rechters die een wrakingsverzoek zo kunnen opvatten.

Wij kunnen geen duidelijke inhoudelijke lijn aanwijzen in gevallen waarin misbruik werd geconstateerd.[102] Dat maakt het moeilijk om in empirische zin iets te zeggen over de aanbeveling uit het rapport van Giesen e.a. om bij

100 LJN BP9481 (niet-ontvankelijk, misbruik).

101 LJN BV0779 (niet-ontvankelijk).

102 Artikel 10.1 van het wrakingsprotocol 2007 zegt over misbruik: 'In geval van misbruik van het wrakingsinstrument kan de wrakingskamer bepalen dat een volgend verzoek (in dezelfde zaak) niet in behandeling wordt genomen. [...] Zie voor het begrip 'misbruik' artikel 3:13 lid 2 BW en de jurisprudentie van de Hoge Raad inzake misbruik van procesrecht.'

'oneigenlijk gebruik' een boete of een proceskostenveroordeling aan de verzoekende partij op te leggen, zodat dergelijke verzoeken deels worden voorkomen. De classificatie 'misbruik' lijkt op dit moment niet consistent te worden gebruikt en wij vermoeden dat dat zo blijft als de classificatie 'oneigenlijk gebruik' omschreven en toegepast zal moeten worden. Dat geeft geen helder signaal naar partijen. Daar komt bij dat Giesen e.a. aan de wrakingskamer een discretionaire bevoegdheid willen toekennen bij het opleggen van de boete, wat evenmin bevorderlijk is als duidelijk signaal naar partijen. Uiteraard zou het juist ook zo kunnen zijn dat het invoeren van deze mogelijkheid – zeker als daaraan een sanctie voor de verzoeker wordt verbonden – als gevolg heeft dat de wrakingskamers voorzichtiger en bewuster met de classificatie omgaan en tot meer uniformiteit komen.

2.5 Conclusies

De cijfers waarop wij ons kunnen baseren zijn niet spijkerhard. Wrakingsverzoeken en hun afdoeningswijzen worden niet eenduidig geteld en geadministreerd. Toch kunnen we concluderen dat het aantal wrakingsverzoeken vanaf 2007 sterker stijgt dan voorheen, zowel in absolute als in relatieve zin (afgezet tegen het totaal aantal rechtszaken). Relatief gezien is sinds 2007 sprake van een verdubbeling. In 2011 werden 607 verzoeken ingediend, waarvan er 36 werden toegewezen. Helaas wordt niet systematisch geregistreerd hoeveel wrakingsverzoeken worden ingetrokken en bovendien is er geen systematische registratie van terugtrekking, verschoning en berusting. Berusting wordt niet consistent als 'toewijzing' geregistreerd. In het aantal toewijzingen van wrakingsverzoeken is overigens geen trend te ontdekken. Als er naast de 36 toewijzingen door de wrakingskamer berustingen zijn die niet als wraking worden geregistreerd, dan is het aantal terechte wrakingen hoger.[103]

Het publicatiebeleid wordt nog niet optimaal uitgevoerd. Onze analyse van de 345 gepubliceerde wrakingszaken in 2011 leert het volgende. De rechtbanken publiceerden relatief gezien het meeste. De zaken zijn grofweg gelijkelijk verdeeld over de rechtsgebieden bestuursrecht (92), civiel recht (123) en strafrecht (115). Die verhouding wijkt licht, maar niet heel veel af van die in eerder onderzoek sinds 2002.
De meest voorkomende redenen voor het indienen van een wrakingsverzoek hebben te maken met de wijze van behandeling van een partij of zaak, zoals de bejegening door de rechter ter zitting en het niet in acht nemen van hoor en wederhoor. De reden van bejegening lijkt te duiden op een ervaren procedurele onrechtvaardigheid die samenhangt met de houding van de rechter, terwijl de argumenten die betrekking hebben op hoor en wederhoor meer lijken samen te hangen met een andere dimensie van de ervaring van procedurele onrechtvaardigheid, namelijk dat er te weinig ruimte gegeven wordt voor de

103 Ook dit is niet helemaal waar, want wij vernamen dat soms ook om andere redenen een rechter na een wrakingsverzoek berust.

argumenten van de verzoeker. Ook veel voorkomend zijn gronden die te maken hebben met het proces en het procedureverloop, zoals de planning van een zitting en het afwijzen om getuigen te horen. Andere aangevoerde redenen hebben betrekking op eerdere beslissingen van de rechter, zijn professionaliteit, informatiegebreken en een algeheel wantrouwen in de rechtspraak. Ook in deze redenen is een aspect van procedurele rechtvaardigheid te herkennen, met name dat van neutrale en transparante toepassing van regels.
De aard van het rechtsgebied lijkt door te werken in sommige van deze gronden. Zo komt wraking vanwege het afwijzen van een getuigenverhoor voornamelijk voor in strafzaken, evenals eerdere beslissingen van de rechter in dezelfde zaak en in verwante strafzaken. Tussenbeslissingen en (meer specifiek) beslissingen met betrekking tot het niet toelaten van processtukken komt als reden voor wraking echter overwegend voor in civiele zaken.
Redenen die te maken hebben met nevenfuncties van rechters en met persoonlijke relaties, worden zelden naar voren gebracht en zijn tweemaal toegewezen. Eerdere betrokkenheid van de rechter wordt vaker aangevoerd en is eenmaal toegewezen.
De meeste redenen zijn vergelijkbaar met die van eerder onderzoek en ook de onderlinge verhouding tussen de categorieën laat – voor zover wij dat kunnen inschatten – geen grote verschuivingen zien.

Van de 345 gepubliceerde zaken in 2011 zijn er 21 toegewezen. In de meeste gevallen had de toewijzing te maken met de wijze van behandeling van een partij of zaak, zoals de bejegening door de rechter ter zitting en het niet in acht nemen van hoor en wederhoor. 215 zaken zijn afgewezen en 70 zaken zijn niet-ontvankelijk verklaard. In ongeveer een derde van de gepubliceerde zaken (122 van de 345) diende een partij zonder gemachtigde een wrakingsverzoek in. Die zaken worden relatief vaker niet-ontvankelijk verklaard, meestal vanwege het te laat indienen van het verzoek. Ook wordt een partij vaker geconfronteerd met het buiten behandeling laten van zijn verzoek. Er is tot nog toe geen helder beeld wanneer er sprake is van te late indiening en wanneer daaraan het rechtsgevolg van niet-ontvankelijkheid wordt verbonden.
Zaken waarin de wrakingskamer tot misbruik van het wrakingsrecht concludeert, laten geen eenduidige (landelijke) lijn zien, uitgezonderd bij herhaalde verzoeken.

De voorstellen uit het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a. kunnen samenvattend van de volgende kanttekeningen worden voorzien.
Het benadrukken van de plicht tot verschoning en het introduceren van enkele formele wrakingsgronden zoals verwantschap, financiële betrokkenheid en functionele betrokkenheid zal niet substantieel bijdragen aan het verlagen van de wrakingsdruk. Het benadrukken van de plicht kan uiteraard wel andere

effecten hebben, zoals een helderder beeld scheppen bij de bevolking en het bewustzijn van de norm nog meer inscherpen bij leden van de rechterlijke macht.
Wij hebben geprobeerd om de *range* in te schatten van het aantal zaken dat theoretisch in aanmerking zou kunnen komen voor afhandeling via een verkorte procedure. Op basis van het aantal gevallen van geconstateerd misbruik concluderen wij dat minimaal 10% van de wrakingsverzoeken via een verkorte procedure (als 'kennelijk ongegrond' of in termen van Giesen e.a. met het oordeel 'onmiddellijke niet-ontvankelijkheid') zou kunnen worden afgedaan.[104] Waarschijnlijk is dat percentage hoger, omdat ook een deel van de verzoeken die nu als 'ongegrond' en 'niet-ontvankelijk' zijn aangemerkt, waarschijnlijk 'kennelijk' ongegrond of 'onmiddellijk' niet-ontvankelijk is. Voor het voorstel van Giesen e.a. om een verkorte procedure in te richten voor verzoeken die overduidelijk niet-ontvankelijk en ongegrond zijn,[105] zou het aan te bevelen zijn om eerst meer helderheid te krijgen over de termijn waarbinnen een wrakingsverzoek moet worden ingediend. Wrakingskamers oordelen op dit moment immers verschillend of een wrakingsverzoek te laat is ingediend en dus niet-ontvankelijk is.
Het voorstel van Giesen e.a. om bij 'oneigenlijk gebruik' een boete of een proceskostenveroordeling aan de verzoekende partij op te leggen, heeft haken en ogen. De classificatie 'misbruik' blijkt op dit moment niet eenduidig te worden gebruikt. De *range* van verzoeken die mogelijk beboet zullen worden, neemt toe bij de ruimere kwalificatie 'oneigenlijk gebruik'. Als daar de discretionaire ruimte voor de wrakingskamer bij komt om de boete al dan niet op te leggen, dan vergroot dat wellicht de onduidelijkheid in de toepassing. Het signaal dat oneigenlijk gebruik wordt beboet, zwakt dan af. Dat zou anders kunnen zijn als 'oneigenlijk gebruik' helder zou worden omschreven en wrakingskamers hun beslissingen hieromtrent onderling zouden afstemmen.

104 Giesen e.a. (2012) zouden in het geval van oneigenlijk gebruik in plaats van 'kennelijk ongegrond' liever 'onmiddellijke niet-ontvankelijkheid' als oordeel zien (zie onder het kopje h. van paragraaf 4: '... bij wet in formele zin worden voorzien in een regeling van onmiddellijke niet-ontvankelijkheid bij oneigenlijk gebruik van de wrakingsregeling').

105 De termen ongegrond en niet-ontvankelijk worden bij Giesen e.a. (2012) op een andere manier gebruikt waar zij schrijven (onder j. van paragraaf 4): 'Allereerst een op snelheid en efficiëntie gerichte procedurevorm voor een wrakingsverzoek dat kennelijk ongegrond is na een toets door de daartoe aangewezen wrakingskamer [...] van de voorwaarden voor een wrakingsverzoek (zoals de tijdige indiening van het verzoek), in combinatie met een toets aan de lijst van formele wrakingsgronden. Dat leidt tot een niet-ontvankelijkheid van het verzoek, respectievelijk de vaststelling dat een formele wrakingsgrond van toepassing is.' Wij nemen aan dat zij bedoelen een snelle procedure voor te stellen die zowel de 'overduidelijk niet-ontvankelijk' vanwege ernstige termijnoverschrijding eruit filtert als de 'onmiddellijk niet-ontvankelijk' vanwege oneigenlijk gebruik én de 'kennelijk ongegrond' vanwege argumenten die niet tot het oordeel 'schijn van partijdigheid' kunnen leiden.

3

Wraking: partijen en advocaten over de werkvloer

Ik wil nog wel even zeggen dat ik het goed vind dat dit kán, deze procedure.
Een verzoeker na afloop van een wrakingszitting

3.1 Relevante subjectiviteit

In dit hoofdstuk staan de verhalen van betrokken partijen en advocaten in concrete, door ons geobserveerde wrakingszittingen voorop. Dergelijk kwalitatief en in ons geval explorerend onderzoek levert subjectieve gezichtspunten op die niet in kwantitatieve zin generaliseerbaar zijn. We zouden kunnen denken dat de persoonlijke ervaringen en meningen voor een wetenschappelijk onderzoek daarom niet relevant zijn. Dat is om minstens drie redenen niet het geval. Ten eerste is het relevant om te achterhalen hoe de wrakingsprocedure en de rollen die daarin worden gespeeld, overkomen op burgers. Juridisch professionals hebben de opdracht om zich te houden aan de procedure en zich onbevooroordeeld te tonen ten opzichte van de zaak en de direct betrokkenen. Bij partijen en advocaten is na te gaan of juridisch professionals zich naar hun idee aan hun rol houden.
Een tweede reden is dat subjectieve meningen van burgers en advocaten weliswaar onterecht kunnen zijn of een verkeerd beeld kunnen geven, maar ze kunnen verstrekkende gevolgen hebben als mensen ervan overtuigd zijn dat hun meningen de werkelijkheid weergeven, dus waar zijn.

De derde reden heeft te maken met de kwalitatieve onderzoeksmethode van semigestructureerde observaties en open interviews. Dergelijk onderzoek is niet bedoeld om kwantitatief generaliseerbare uitspraken te kunnen doen, maar om de variatie en diversiteit in kaart te brengen die in de praktijk voorkomt.[106] Vanachter een bureau is weliswaar een voorstelling te maken van de belangrijkste kenmerken van die praktijk, maar 'de werkelijkheid' heeft altijd meer in petto en is vaak verrassender dan we kunnen bedenken. Vandaar dat in dit onderzoek naar oordelen van burgers en advocaten over wraking ook ruimte is gemaakt voor verkennend onderzoek naar persoonlijke ervaringen en oordelen.

Dit hoofdstuk heeft de volgende opbouw. In paragraaf 3.2 doen wij in twee delen uitgebreid verhaal van zes door ons geobserveerde zaken en de daarmee samenhangende interviews. Daarvoor gaan wij eerst in op de onderzoeksmethode die voor het verzamelen van het materiaal is gevolgd. Wij relateren het verzamelde materiaal aan de cijfers uit het vorige hoofdstuk en bepalen aan de hand daarvan de waarde van dit exploratieve deel van het onderzoek. In paragraaf 3.3 doen wij verslag van paneldiscussies die wij met ervaren

106 Het onderzoek is helaas ook niet in kwalitatieve zin generaliseerbaar. Dan hadden we meer en langer onderzoek moeten doen en dus meer zaken moeten beschrijven om een voldoende niveau van saturatie te halen. Kwalitatieve of variatiedekkende generalisatie is mogelijk als het onderzoek voldoende saturatie heeft en voldoende afwijkende en ook elkaar tegensprekende gevallen zijn onderzocht. Meer daarover in paragraaf 3.2.1.

advocaten en rechters hebben georganiseerd. Paragraaf 3.4 bevat de conclusies. Daar bespreken wij ook enkele van de voorstellen tot wijziging van de wrakingsprocedure uit het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a. Voor zover mogelijk gaan wij na wat in empirische zin over de gevolgen van de voorstellen kan worden gezegd.

3.2 Zes verhalen zonder en met advocaat

3.2.1 Methodologische verantwoording

Wij hebben tussen februari en mei 2012 de behandeling van 24 wrakingszaken op diverse gerechten (rechtbanken en gerechtshoven) geobserveerd.[107] Om dat mogelijk te maken, namen wij contact op met de administratie van deze gerechten om te achterhalen op welke wijze de behandeling van wrakingsverzoeken was georganiseerd (ad hoc of op vaste dagen). Omdat wij de advocaten en partijen wilden interviewen nog voordat de behandeling van de wrakingszaak was gestart, vroegen wij aan de gerechten die op vaste dagen een wrakingszitting hadden ingepland, de namen op van de betrokken advocaten van de wrakingszaken die op de rol stonden.[108] Als bij een wrakingszaak geen advocaat betrokken was maar het verzoek door een partij zelf was ingediend, kregen wij vanwege privacyredenen helaas niet hun naam en adresgegevens. Vervolgens namen wij contact op met de advocaat met de vraag of hij of zij aan het onderzoek wilde meewerken en zich voordat de zaak behandeld zou worden, wilde laten interviewen. Als dat het geval was namen wij een interview af aan de hand van een gestructureerde vragenlijst (zie bijlage B). Als ook de cliënt aan het onderzoek wilde meewerken, interviewden we ook hem of haar.
Wij observeerden die zittingen waarop het wrakingsverzoek werd behandeld van de advocaten en cliënten die aan het onderzoek meewerkten en die zittingen waarop meer dan één wrakingsverzoek zou worden behandeld van advocaten die niet wilden meewerken en van partijen zonder advocaat. De laatste selectie van 'meer dan één wrakingsverzoek' maakten wij om niet al te veel reis- en onderzoekstijd te verliezen aan zaken die misschien – behalve de observatie zelf – niet veel zouden opleveren. Vaak echter wilden ook partijen zonder advocaat wel aan het onderzoek meewerken en stonden zij vlak voor de zitting en na afloop een gesprek toe over hun verwachtingen en ervaringen. Ook bij die ad-hocinterviews hebben wij zoveel mogelijk gewerkt met de gestructureerde vragenlijst. De observaties noteerden wij op een vooraf gestructureerd observatieformulier (zie bijlage C).
De onderzoeksopzet om voor de subjectieve beleving van advocaten en partijen de observatie van de behandeling ter zitting centraal te stellen en daarnaast de betrokkenen vooraf en achteraf te interviewen, is ingegeven door eerder opgedane ervaringen daarmee (Van Rossum 1998, 2007). Observaties van gedrag zijn niet alleen relevant vanwege het metho-

107 Om de anonimiteit van de geobserveerde personen zoveel mogelijk te waarborgen, noemen wij hier niet de plaatsen waar wij wrakingszittingen hebben geobserveerd.

108 Daarvoor was toestemming van de Raad voor de rechtspraak nodig, die met een brief van de Raad aan de gerechten werd gegeven.

dologische inzicht 'wat mensen zeggen dat ze doen verschilt van wat ze daadwerkelijk doen' en dus als check op interviews. Ze zijn ook relevant omdat de onderzoeker het geobserveerde terug kan laten keren in het interview. Vaak vergeten leken maar ook advocaten de details, maar ook wordt regelmatig 'het vanzelfsprekende' niet opgemerkt. Juist in een onderzoek waar ook mogelijke verbeteringen van de procedure van wrakingszaken overwogen worden, is het van belang om gedrag tijdens die procedure te observeren en daar het oordeel over te vernemen. Tenslotte is voor deze onderzoeksopzet gekozen omdat bekend is dat persoonlijke ervaringen het oordeel kleuren. Als advocaten en partijen voorafgaand aan de zitting worden geïnterviewd, heeft de behandeling van het wrakingsverzoek in ieder geval nog niet hun oordeel gekleurd. (Zowel eerder opgedane ervaringen als de zitting waarop het wrakingsverzoek werd ingediend, hebben dat uiteraard wel.) De ervaring van de behandeling van het wrakingsverzoek ter zitting kleurt uiteraard het oordeel achteraf. Met deze onderzoeksopzet hoopten wij een zo genuanceerd mogelijk beeld te krijgen van ervaringen van partijen en advocaten en hun oordeel over die ervaringen.[109]

Een mogelijk probleem bij observatieonderzoek in niet-alledaagse situaties zoals een rechtszitting, is dat de aanwezigheid van de onderzoeker het gedrag van de geobserveerde rechters, advocaten en partijen beïnvloedt. Wij hebben daar uiteraard op gelet, maar wij hebben geen aanwijzingen gevonden dat de aanwezigheid van de onderzoeker in de rechtszaal van invloed was. Ten eerste komen de verhalen van de advocaten uit het vorige hoofdstuk over de behandeling van wrakingszaken die wij niet hebben bijgewoond, overeen met de observaties die wij deden. Ten tweede bleken partijen en advocaten die wij voor de zitting spraken zich in de rechtszaal te gedragen zoals zij zich hadden voorgenomen. In de gesprekken voor de zitting vroegen wij naar hun verwachtingen en wat zij van plan waren om naar voren te brengen, wat vaak geheel overeen kwam met hoe zij zich vervolgens gedroegen. Het probleem van de invloed van de onderzoeker speelt misschien het sterkst bij partijen zonder advocaat, maar ook zij staken altijd ter zitting precies het verhaal af dat zij even daarvoor tegen de onderzoeker hadden afgestoken. Onze interpretatie is dat 'gewone burgers' de rechtszitting spannend vinden en geconcentreerd zijn op hun eigen verhaal, waardoor zij in de rechtszaal de omgeving nauwelijks opmerken. Bij de juridisch professionals – ook bij de rechters van de wrakingskamer – speelt dat net zo goed, terwijl daar nog de routine bij komt van de performance en het spelen van de rol.[110]

Het is niet bij elke wrakingszaak gelukt om de onderzoeksopzet geheel te volgen. Soms was de tijd voor een zitting te kort voor een interview vooraf, soms wilde een advocaat of partij

109 Het zou nog beter zijn om partijen en advocaten enkele maanden of zelfs een jaar na de behandeling van het wrakingsverzoek nogmaals te interviewen. Daartoe ontbrak in dit onderzoek de tijd. Wel hebben wij advocaten geïnterviewd wier wrakingsverzoek in 2011 is behandeld (zie hoofdstuk 2). Die zaken konden wij uiteraard niet observeren omdat het onderzoek nog niet was gestart toen die zaken behandeld werden.

110 Deze conclusies worden ook in ander onderzoek getrokken waarin observaties in de rechtszaal een rol speelden (Hoefnagels 1973, 1980; Van Rossum 1998, 2007; Snel 1977).

vóór de zitting geen interview geven vanwege de stress, maar achteraf wel, enzovoort. Waar wij op gelet hebben is om in ieder geval interviews vooraf en achteraf te houden en observaties te doen met het oog op zo veel mogelijk variatie. Observaties hebben plaatsgevonden in diverse rechtbanken en gerechtshoven. In totaal is van 24 zaken de zitting bijgewoond. Van zestien geobserveerde zaken is minstens één betrokkene geïnterviewd, waarvan vier zowel de advocaat/gemachtigde als de cliënt, vijf alleen de advocaat/gemachtigde en zeven alleen de burger/verzoeker.

Om na te gaan in welke mate de zestien zaken representatief zijn, hebben wij ze vergeleken met de analyses van de 345 in 2011 gepubliceerde zaken uit het vorige hoofdstuk. Uit deze vergelijking trekken wij de conclusie dat het beter was geweest als wij enkele civiele zaken minder en enkele strafzaken mét advocaat en enkele bestuursrechtzaken méér in het onderzoek hadden kunnen betrekken. De verhouding ligt namelijk als volgt.

- In negen zaken was een gemachtigde (bijna altijd een advocaat) betrokken, in zeven zaken niet. Voor een overeenkomende verhouding met de zaken uit het vorig hoofdstuk hadden wij tien zaken met en zes zaken zonder een advocaat moeten observeren.
- Twee zaken waren op het terrein van het bestuursrecht, tien op civielrechtelijk terrein (waarvan twee familierecht) en vier op strafrechtelijk gebied. Voor een overeenkomende verhouding hadden wij vier bestuursrechtelijke, zes civielrechtelijke en zes strafrechtzaken moeten observeren.
- Wij hebben in de zestien zaken in totaal 21 redenen om te wraken geteld. De categorie 'behandeling van partij/zaak' (bejegening, ongelijke behandeling, enzovoort) komt met negen redenen verhoudingsgewijs redelijk overeen met wat in de jurisprudentie is gevonden, al is strafrecht 'ondervertegenwoordigd'. Voor de categorie 'procesbeslissingen' (planning, getuigen, processtukken, enzovoort) geldt met eveneens negen redenen hetzelfde. In de categorie 'eerdere beslissing van rechter' hebben wij geen lopende zaken kunnen observeren, maar de nieuwe categorieën 'professionaliteit' en 'wantrouwen' zijn daarentegen met twee respectievelijk één reden wel vertegenwoordigd.

Al met al concluderen wij dat we wel een belangrijk deel van de werkvloer bestreken hebben en dat de overige acht geobserveerde zaken zonder uitgebreide interviews (wel vaak met korte gesprekjes na afloop van de zaak) en de interviews met de advocaten uit hoofdstuk 2 de gaten voor een deel compenseren. Als we meer tijd voor het onderzoek hadden gehad (en als meer advocaten en partijen aan het onderzoek hadden willen meewerken), dan hadden wij meer zaken op het gebied van bestuursrecht en van het strafrecht meegenomen.

Wij hebben zes van de zestien zaken geselecteerd als verhalen over de wrakingsprocedure.

Deze selectie hebben wij gemaakt met het oog op variatie: wij willen met deze zes zaken zoveel mogelijk de belangrijkste onderdelen dekken van het jurisprudentieonderzoek in hoofdstuk 2. Daarom presenteren wij drie zaken zonder advocaat (paragraaf 3.2.2) en drie zaken met advocaat (paragraaf 3.2.3). Dat is relevant omdat uit de analyse van de jurisprudentie in hoofdstuk 2 blijkt dat verzoeken ingediend door partijen vaker niet-ontvankelijk en kennelijk ongegrond zijn verklaard dan verzoeken die door een advocaat worden ingediend. Een advocaat maakt waarschijnlijk verschil voor de juridische kwaliteit en 'haalbaarheid' van een wrakingsverzoek, maar maakt ook verschil – dat blijkt namelijk hieronder – voor de subjectieve ervaringen van een in een rechtszaak betrokken partij.
In de drie civiele zaken zonder advocaat hebben wij gezocht naar diversiteit in de wrakingsredenen. Wij vonden:

- het gevoel onheus bejegend te zijn;
- ongelijk te zijn behandeld;
- ongelijkheid in processtukken en procesbeslissingen die als onterecht zijn ervaren.

Onder de oppervlakte sluimert soms twijfel aan de professionaliteit van de behandelend rechter. Deze redenen vallen onder de twee hoofdcategorieën 'behandeling van partij/zaak' en 'procesbeslissingen'.
In de drie zaken met advocaat hebben wij geselecteerd op rechtsgebied en voor twee strafzaken en een civiele zaak gekozen. Ook hier hebben wij gezocht naar diversiteit in de wrakingsredenen. Wij vonden:

- het weigeren van een getuigenverhoor;
- het weigeren om stukken aan het dossier toe te voegen;
- onheuse bejegening;
- ongelijke behandeling.

In de civiele zaak lijkt onderhands ook twijfel aan de professionaliteit van de behandelend rechter te sluimeren. Ook hier gaat het om de belangrijkste hoofdcategorieën 'behandeling van partij/zaak' en 'procesbeslissingen'.

De plaatsen, zaken en de namen van de betrokkenen zijn voor dit onderzoek zodanig gewijzigd dat anonimiteit zoveel mogelijk is gewaarborgd. Wij hebben naar goed gebruik in kwalitatief onderzoek de conceptpassages waarin belangrijke citaten van partijen en advocaten zijn opgenomen, aan de geïnterviewden voorgelegd voor commentaar. In enkele gevallen hebben wij de passages verbeterd zodat ze beter aansloten bij hun perspectief.

3.2.2 Verhalen van partijen zonder advocaat

Brander als 'halve jurist'

De zaak van Brander heeft als aanleiding de frustratie die hij ervoer toen hij voor een comparitie de gang op werd gestuurd. Hij heeft een conflict met zijn voormalige advocaat over betaling van facturen. Voor die rechtszaak heeft hij geen advocaat in de arm genomen. Brander weet dat hij laat was met zijn wrakingsverzoek, maar op de wrakingszitting probeert hij dat te repareren. De zaak is interessant

omdat Brander eigenlijk twijfelt aan de competentie en professionaliteit van de rechter, maar door zijn zoektocht op het internet weet hij dat dat geen grond voor wraking is. Hij giet zijn klacht daarom in een mix van argumenten die het mogelijk wel halen, waarbij onheuse bejegening, het gevoel ongelijk te zijn behandeld en te zijn geforceerd naar een slechte onderhandelingspositie, maar ook miscommunicatie over de betekenis van uitspraken over de comparitie een rol spelen. De zaak is ook interessant omdat Brander uitgesproken tevreden is over de behandeling door de wrakingskamer. De voorzittende rechter stelde 'goede vragen' en de sfeer was 'ongedwongen' en 'met respect'. Ten slotte is de zaak interessant omdat Brander weet dat zijn verzoek zal worden afgewezen. Hij 'moest' echter 'iets doen' en het wrakingsverzoek heeft in zijn ogen dus vooral een signaalfunctie.

We spraken Brander een halfuur voor de zitting. Samenvattend (maar zoveel mogelijk in zijn woorden en op zijn toon gereconstrueerd) zei hij het volgende.

> *Naar mijn mening is deze rechter die ik gewraakt heb gewoon incompetent. Het was alsof ze niet juridisch onderlegd was. Het leek alsof ik meer van het recht afwist dan zij. Ik weet dat incompetentie geen wrakingsgrond is, maar daar heb ik nog wel een argument voor om onderuit te komen. Deze zaak was tegen mijn ex-advocaat, over het niet-betalen van rekeningen. Ik voerde een proces tegen mijn bank en ik vroeg een buurvrouw, van wie ik wist dat ze advocaat was, of zij mijn zaak wilde doen. Dat deed ze niet goed. En toen kreeg ik rekeningen van een bedrijf waar ze kennelijk in dienst was, maar ik had geen contract met dat bedrijf afgesloten. Dus ik procedeerde tegen mijn advocaat. En nu procedeer ik tegen de rechter. Nou, ik kom vast over als een querulant! En dat terwijl ik niet eerder met het recht in aanraking ben geweest. Maar inmiddels ben ik gegroeid als deskundige in mijn eigen zaak, want ik zoek alles op internet op, ik vind het leuk en ik leer er veel van. Ik ben een halve jurist geworden!*
> *De gewraakte rechter komt vandaag niet, dat heeft ze al aangegeven. Ze heeft schriftelijk verweer gevoerd, maar inhoudelijk zegt ze eigenlijk niets, vind ik. Dat had ik haar op de zitting toch nog wel willen zeggen, dus het is jammer dat ze niet komt. Tijdens de behandeling van de zaak, tijdens de comparitie, werden we de gang op gestuurd terwijl ik te horen had gekregen 'u moet betalen'. Toen we op de gang stonden, zei ik meteen tegen mijn ex-advocaat, de tegenpartij dus: 'Nou, dat wordt niks, dat wordt hoger beroep!' Het liep dus op niets uit, die comparitie. Maar toen kwam ik thuis en toen ben ik gaan nadenken en op internet gaan zoeken, en toen kwam ik erachter dat ik eigenlijk had moeten wraken. Daarom heb ik gewraakt. Te laat, dat weet ik ook wel, want het*

> *heeft drie weken geduurd en dat is wel erg lang heb ik gezien, ook al staat er nergens een precieze tijd. Maar ik heb wel wat argumenten, dus we zullen het zien hoe ze daar zo meteen op zullen reageren.*

De bode roept de zaak uit en Brander gaat de rechtszaal in. De voorzitter legt uit wie de rechters zijn en wie de griffier is achter de tafel van de rechtbank. De voorzitter kondigt meteen aan dat hij 'een voorvraag' heeft en dat ze daarna pas inhoudelijk aan het verzoek tot wraking zullen toekomen. Brander knikt en kijkt daarbij op een manier alsof hij weet wat er komen gaat. De voorzitter vervolgt dan met 'dat er vrij veel tijd tussen de zitting en het wrakingsverzoek ligt en u weet waarschijnlijk wel wat dat betekent, want als wij moeten constateren dat u te laat bent dan komen we aan de inhoud niet eens toe. Dus kunt u toelichten hoe dat zo gekomen is? Hebt u goede argumenten voor dit tijdsverloop?'

> Brander: *Ik ben niet juridisch opgeleid, maar als er iets is of ik wil iets weten, dan zoek ik het uit. Zo is het ook in deze zaak. Ik procedeer zelf tegen mijn advocaat en ook dat heb ik helemaal uitgezocht. Dus ik zal u zeggen hoe het ging. We hadden een comparitie en nog voordat ik goed en wel mijn lijst met argumenten had kunnen brengen, werd de discussie al gesloten met de mededeling van de rechter 'dat ik moest betalen' en toen moesten we de gang op om te onderhandelen. Daar zei ik tegen de advocaat 'dat wordt dus een hoger beroep', maar later toen ik op het internet zocht, kwam ik erachter dat het in dit geval niet om hoger beroep gaat, maar een geval van wraking is. Dus toen heb ik de rechter gebeld met de vraag tot wanneer ik kon wraken en ze zeiden 'tot aan het vonnis'. Over de vraag hoe snel je moet wraken staat trouwens niets op rechtspraak.nl. Er zijn verschillende beslissingen over en het hangt erg af van de omstandigheden van het geval. Soms gaat het om uren en soms om een maand, zo'n zaak heb ik ook gevonden. Ik wil benadrukken dat het met die termijn om een belangenafweging gaat. Wie is er gebaat bij niet-ontvankelijkheid? Het gaat niet om een fatale termijn. Ik heb begrepen dat de rechter geen processuele handelingen meer mag verrichten als ze gewraakt is.*
> *Ik heb daarom snel een brief geschreven met het wrakingsverzoek. U ziet dat er spelfouten in staan maar dat komt dus vanwege de haast. Toen werkte de fax ook nog eens niet, afijn het was een hoop stress. Ik zou u willen vragen om ook als u komt tot een niet-ontvankelijkverklaring, om dan toch het verzoek inhoudelijk te behandelen.*

De voorzitter vraagt of het betoog van zojuist op papier staat, maar Brander zegt van niet. Hij voegt nog wat jurisprudentie toe inclusief LJ-nummers, en geeft een aanvullend argument om zijn late verzoek toch in behandeling

te nemen: 'De gewraakte rechter neemt ook de tijd om te reageren. Dat heeft ze pas afgelopen maandag gedaan. En u neemt ook een maand de tijd om een zitting te organiseren. Ik vind dat mij dan ook die ruime tijd tussen zitting en wrakingsverzoek gegund moet worden.' (Het verzoek van Brander wordt niet-ontvankelijk verklaard omdat het te laat is ingediend. De wrakingskamer gaat in het vonnis niet in op de door Brander aangevoerde gronden.)
Dan gaat de voorzitter over tot de inhoudelijke behandeling van het wrakingsverzoek. Hij geeft het woord aan Brander.

> Brander*: Ik heb het inhoudelijke stuk op papier. Ik zal dat even aan u geven [deelt uit; er wordt even ontspannen gelachen.] De rechter meent, en dat zegt ze ook in haar brief, dat ze mijn belang in het oog heeft gehouden, maar daar blijkt niets van. Dat is mijn eerste punt. Uit haar reactie blijkt in feite dat alle feiten die ik heb aangevoerd kloppen. Het feitelijke verhaal stemt overeen. Dus het gaat om de interpretatie van die feiten. De rechter zegt: 'We hebben gesproken over betalingen, maar dat was een voorlopig oordeel.' Ja, het ligt er maar aan hoe je dat brengt. Naar mijn interpretatie werd het gebracht alsof het een eindoordeel was. En er is ook over de facturen gesproken, dat zegt ze ook. Ja, maar ze zei wel: 'Het is allemaal al zo lastig en dan komen die facturen er ook nog bij.' Dat kan ik niet anders zien als dat ze vooringenomen was, en de tegenpartij tegemoet wilde komen. Op een gegeven moment kwam ik met juridische argumenten, onder andere dat ik geen contract met dat bedrijf had gesloten, en dat er iets was met de btw op de facturen. Toen zei de rechter tegen mij: 'Mijnheer Brander, kent u het juridisch loket?' Ik weet niet wat ze daarmee bedoelde, maar het kwam over dat ze mijn argumenten niet serieus nam. Aan het begin van de comparitie waren nog niet eens alle stukken aan de orde geweest. De rechter stapte gewoon over mijn argumenten heen.*
> Voorzitter*: U hebt hard gestudeerd! [Er wordt gelachen; Brander gaat erin mee maar vertelt ook gewoon door.] Dus uw argumenten komen erop neer dat u zegt: 'Ik ben niet aan bod gekomen, deze rechter heeft fouten gemaakt.' Ik zeg niet dat dat zo is, maar je zou uw argumenten zo op kunnen vatten. Nu weet u ongetwijfeld dat 'incompetentie', als daarvan sprake zou zijn, geen wrakingsgrond is. Dus zegt u mij nou eens waar het hem in zit dat u zegt dat die fouten er van blijk geven dat de rechter niet onpartijdig was?*
> Brander*: Ja. [Valt even stil]. Het kan niet zo zijn dat de rechter zó incompetent is, daar moet iets anders achter zitten. Dat is het eigenlijk.*
> Voorzitter*: Goed. Ik heb geen vragen meer. Collega's nog vragen? [Niet.] Hebt u nog vragen?*

Brander: *Als het verzoek wordt toegewezen, wat gebeurt er dan?*
Voorzitter: *Dan komt er een nieuwe rechter en die gaat verder waar het was.*
Brander: *Dus die comparitie krijgen we dan opnieuw?*
Voorzitter: *Ik kan daar niets over zeggen, maar gezien het probleem kan ik mij voorstellen dat de comparitie overnieuw moet ja.*[111]
Brander: *En wanneer komt de uitspraak?*
Voorzitter: *Volgende week woensdag, dus die hebt u donderdag in huis.*
Brander: *Ik wil toch nogmaals zeggen dat ook als u het verzoek niet-ontvankelijk verklaart, dat u dan toch ingaat op de gronden. Dat mag u doen. Ik heb ook uitspraken gevonden waarin rechters dat deden.*
Voorzitter: *Ja dat weet ik wel, maar het is ongebruikelijk. Wij doen dat niet zo snel. Wij gaan niet over ons graf heen regeren. [Er volgt nog enig heen en weer gepraat, waarop:] U heeft het buitengewoon goed verwoord.*

Na de zitting, terug in de hal van het gerechtsgebouw, praten wij nog even na.

Brander: *Ik had een goede indruk van de zitting. Prettig. Het was ongedwongen, maar dat vond ik juist goed. Geen probleem dat er af en toe gelachen werd. Het ging allemaal met respect. De voorzitter stelde ook goede vragen, en daarom was het jammer dat de gewraakte rechter er niet was. Dan had hij bij haar kunnen nagaan of het klopte wat ik zei. Dat van incompetentie van de rechter was voor mij natuurlijk een dilemma. Ik weet dat dat geen wrakingsgrond is, dus ik moest er iets anders van maken. Ik zei dat er wel iets achter die incompetentie moest zitten en dus dat ze niet onbevooroordeeld was, maar eigenlijk is het natuurlijk 'zij was zo partijdig, dat moet wel incompetentie zijn!' Ik ben haar naam nog nagegaan op internet. Ze heeft geen nevenfuncties staan, die heeft ze niet ingevuld. Ze is wel een hele tijd strafrechter geweest. Juist een week voor deze zitting is ze kantonrechter geworden. Dat verklaart voor mij een hoop. Ze had gewoon nog geen ervaring met civiel recht en comparities en dergelijke. Misschien dat dit haar eerste zitting was! Dit moet je trouwens maar niet opschrijven, dit heb ik niet gezegd. Verder heb ik geen illusie dat ik deze wrakingszaak zal winnen. Ik was te laat en ook inhoudelijk zullen ze het waarschijnlijk niet accepteren. Maar dat is ook weer niet zo erg. Ik heb een signaal afgegeven dat ik dit echt niet door de beugel vond kunnen. Ik was gewoon niet serieus genomen, en een rechter moet minstens partijen het idee geven dat ze serieus worden genomen.*

111 Brander heeft de rechter na afwijzing van dit verzoek nogmaals gewraakt omdat zij de zaak hervatte en de comparitie niet over wilde doen. Ook dat wrakingsverzoek is afgewezen. Bovendien zag de wrakingskamer aanleiding om toepassing te geven aan artikel 39 vierde lid van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. De wrakingskamer stelde misbruik vast en bepaalde dat een volgend wrakingsverzoek van Brander niet in behandeling zou worden genomen.

Het laatste argument, dat past in de 'bejegening' in de categorie 'behandeling van partij/zaak', kwamen we vaker tegen, niet alleen bij partijen die zonder advocaat procederen maar ook bij advocaten zelf: 'Ik weet dat ik het niet red, maar ik kon het niet over mijn kant laten gaan en ik heb in ieder geval een signaal afgegeven. Het kost mij bovendien niets.' Het wrakingsverzoek wordt dus als 'voice' gebruikt, maar naar onze mening geeft hij aan dat er eigenlijk iets tussen 'niets doen' en wraking in moet zitten.[112] Wij komen daar in onze nabeschouwing op terug.
Gesprekken met andere verzoekers in wrakingszaken laten vaak hetzelfde patroon zien. Verzoekers die een signaal hebben willen afgeven, verwijten de rechter een onvoldoende serieuze en betrokken houding, beklagen zich over ongelijke behandeling of over te veel sturing door de rechter tijdens een comparitie. We moeten daarbij niet vergeten dat in civiele zaken een wederpartij optreedt, die 'last heeft' van de verzoekers die wraken om een signaal af te geven of die wraken om strategische redenen. Wij spraken een wederpartij in een civiele zaak die tamelijk gefrustreerd was over de 'softe' behandeling van zo'n strategische verzoeker. Wij citeren hem om ook die kant van het verhaal een stem te geven.

> *Hij* [verzoeker] *heeft een steekje los, zoek maar op het internet. Hij is een echte querulant. Inhoudelijk heeft hij geen enkel argument. Hij krijgt naar ons idee te veel ruimte, dit soort mensen krijgt te veel ruimte om de boel te verzieken. Ook nu weer in deze wrakingszitting zie je hoe soft de rechtbank is. De gewraakte rechter gaf toch ook nauwelijks verweer?! En dan moet de uitspraak ook weer veertien dagen duren! Waarom kan dat niet meteen? Het is toch kennelijk ongegrond of niet-ontvankelijk?! De Nederlandse beschaving is te ver doorgedraaid, daarom komt de PVV ook op. We zijn te soft en we moeten harder worden. Het had allemaal veel kordater gekund. Ze hadden naar alle belangen moeten kijken, ook naar die van mijn cliënt.*[113]

Verschillende verzoekers zien een groot contrast tussen de behandeling van het wrakingsverzoek (positief) en de behandeling die hen ten deel viel in de onderliggende rechtszaak (negatief). Hiermee lijken deze partijen verschillende aspecten te verwoorden van hun ervaring van procedurele onrechtvaardigheid. Bij voornoemde zaak van Brander kan het verwijt van incompetentie daarnaast als een verwijt van een onvoldoende onpersoonlijke en regelgeleide besluitvorming worden opgevat en dus als een ander ervaren aspect van procedurele onrechtvaardigheid.

112 Dat zou overigens wel een ander mechanisme moeten zijn dan de 'dialoog tussen rechter en partijen' die Slagter voorstelde om wraking te voorkomen. Slagter zou de comparitie willen gebruiken om de rechter de gelegenheid te geven een voorlopig oordeel uit te spreken en dat te toetsen aan de beide advocaten (Slagter 2011: 1821). In de bovenstaande casus werd de partij niet door een advocaat bijgestaan en was het probleem juist dat de rechter naar zijn idee al een oordeel uitsprak.

113 Het wrakingsverzoek is afgewezen zonder dat misbruik is geconstateerd.

Over procesbewaking en zuivere recht-spraak

Verzoeker Sprit heeft als bestuurslid van een stichting een conflict met een woningcorporatie. Die zaak wordt gevoerd voor de kantonrechter. Er is al eerder geprocedeerd, de communicatie verloopt telkens moeizaam en in de laatste rechtszaak ging het bij de rolrechter mis. Ook daar lijken communicatieproblemen aan ten grondslag te liggen, maar tevens onwetendheid over de gang van zaken tijden een rolzitting. In de zaak van Sprit, die overigens procedeert met enkele medestanders, zien we net als in de zaak van Brander een mix van verschillende argumenten om te wraken opduiken. De rolrechter gaf processtukken direct aan de tegenpartij door en handelde daarmee volgens Sprit tegen het beginsel van gelijke behandeling (categorie 'behandeling van partij/zaak') omdat de tegenpartij er voordeel van zou hebben. De rolrechter deed dat omdat er al zo vaak uitstel was geweest (categorie 'procesbeslissingen'), maar daar had Sprit geen boodschap aan. De behandeling van het wrakingsverzoek is verder vanuit het oogpunt van procedurele rechtvaardigheid interessant. Sprit kreeg namelijk alle ruimte om zijn verhaal te vertellen, maar omdat de rechters geen enkele vraag stelden werd de behandeling als geheel toch minder op prijs gesteld. Het laat precies een van de voorwaarden zien voor het ervaren van rechtvaardigheid: mensen moeten hun verhaal kunnen vertellen, maar moeten ook de indruk hebben dat hun bijdrage als relevant wordt gezien en hun verhaal begrepen wordt. Dat kan alleen als de ander reageert en laat zien dat hij het begrijpt. Op de achtergrond van de zaak speelt juridische onwetendheid een rol. Als die kennislacune niet door de rechter en de administratie wordt gecompenseerd, leidt dat tot een gevoel van wantrouwen en dat lijkt dan weer een voedingsbodem voor verzet en dus wraking.

Wij spreken vlak voor de zitting even met Sprit, zijn medeverzoeker en zijn vrouw die ook aanwezig is. Het blijkt de eerste keer dat zij een wrakingsverzoek hebben ingediend. Als wij vragen naar hun verwachtingen, dan komt een tamelijk onbegrijpelijk verhaal vol idealen als 'zuiverheid van de rechtspraak' en abstracte noties als 'de eer hooghouden'. Hetzelfde gebeurt als wij vragen naar de redenen voor wraking, maar daar kunnen wij pas na de zitting op terugkomen omdat op dat moment de zaak door de bode wordt aangekondigd. Direct bij binnenkomst verzoekt de voorzitter vriendelijk of Sprit vooraan in de rechtszaal wil plaatsnemen. De voorzitter legt uit wie aanwezig zijn (Sprit en zijn medeverzoeker, en de rolrechter). De woningcorporatie is er niet. Vervolgens vermeldt ze dat het verzoek de wraking van rolrechter X en zittingsrechter Y betreft. Ze somt op welke stukken de wrakingskamer heeft ontvangen. Dan zegt ze: 'Kort samengevat wraakt u omdat uit een aantal procedurefouten de vooringenomenheid van rechter X en Y zou blijken. U krijgt zo het woord om dit nader toe te lichten.' Ze legt uit

wat de gang van zaken zal zijn en zegt tegen Sprit dat voor deze zitting een halfuur is uitgetrokken. Dan krijgt Sprit het woord. Hij gaat staan, bedankt 'de edelachtbaren' dat hij het woord mag voeren en houdt vervolgens gedurende 25 minuten een tamelijk hoogdravend en warrig verhaal (met dezelfde termen als in het gesprek voor de zitting) met soms een enkele concrete klacht. De griffier maakt geen aantekeningen.
Een passage uit het betoog van Sprit:

> *Het gaat over wat zuivere rechtspraak is. De ambtseed moet hooggehouden worden. De voorwaarden voor een eerlijk proces dienen gebaseerd te zijn op dienstbaarheid en inhoud. Vooral de openheid en transparantie onderscheidt zich bij de rechtspraak van andere instanties. Het gaat om het onbaatzuchtig geboorte geven aan …*

Sprit klaagt concreet dat naar zijn idee de rolrechter niet voldoende heeft gedaan aan procesbewaking.

> *Deze deed iets wat veel te snel ging. Het stuk dat ik aan de rechter gaf, overhandigde zij glimlachend aan de andere partij. Maar wij wilden op dat moment helemaal geen hoor en wederhoor. Ik wilde over het overhandigde stuk eerst een uitspraak van de hoofdrechter. De rolrechter moet weten wat de hoofdrechter weet. Die rolrechter zei dat daarvoor geen uitstel kon worden gegeven, terwijl de wederpartij die zich onfatsoenlijk gedroeg wel uitstel kreeg toen hij erom vroeg. (...) Ik vond het nodig dat er een aanvullende beoordeling kwam. Dat is een kwestie van fatsoen en zorg. Maar ik denk dat de woningcorporatie als fatsoenlijker werd aangemerkt. Dus is er aanvullende procesbewaking nodig, om de onpartijdigheid te bewaken.*

De voorzitter die aanvankelijk vriendelijk en alert kijkt, gaat op een gegeven moment wat glazig kijken. Na 25 minuten onderbreekt zij het betoog van Sprit: 'Ik heb u aan het begin gezegd dat deze zitting een halfuur duurt. U hebt nu bijna een halfuur gesproken, wilt u uw verhaal afronden?' Sprit: 'O, ik dacht dat ik moest stoppen, maar heel kort dan.' Dan geeft hij in twee minuten aan wat er volgens hem fout is gegaan. Hij zegt ook dat hij het vervelend en jammer vindt dat de zittingsrechter niet aanwezig is, omdat hij vragen aan hem had willen stellen.
Vervolgens krijgt de gewraakte rolrechter het woord. In twee of drie minuten zegt zij: 'Als kantonrechter heb ik in het algemeen oog voor de zwakke partij. Als rolrechter let ik alleen op de procedure. Wie is er aan de beurt, wat moet er geleverd worden? In deze zaak zag ik dat er al vaak uitstel was verleend, door meerdere rolrechters. De conclusie van antwoord van de woningcorporatie lag er. Verzoeker kon de conclusie van repliek indienen. En dat is volgens het beginsel van hoor

en wederhoor. Er is dus niets gebeurd dat de schijn van partijdigheid heeft kunnen opleveren.'
De voorzitter zegt dan dat de zitting hiermee gesloten is en dat er over twee weken een beslissing van de wrakingskamer is.

> Sprit*: Mogen we niets zeggen over wat de rechter zojuist naar voren heeft gebracht?*
> Voorzitter*: Nee.*
> Sprit*: Als u het zegt.*

Nagesprek met de wrakingskamer
De voorzitter is kennelijk benieuwd naar de mening van de onderzoeker, want direct nadat Sprit en de gewraakte rechter de zaal zijn uitgelopen, vraagt zij daarnaar. De onderzoeker maakt een opmerking over het ononderbroken betoog van Sprit. De voorzitter:

> *We hebben dat van tevoren met elkaar zo afgesproken. We hadden de stukken van zowel de verzoeker als de gewraakte rechters. We konden dus een inschatting maken dat het voor de verzoeker goed was om de tijd te krijgen om zijn verhaal te vertellen. De ervaring leert dat zulke verzoekers vooral gehoord willen worden. Afkappen werkt dan niet goed. We bedachten ook dat de gewraakte rechter haar zienswijze wel in twee of drie minuten kon samenvatten. We hebben de man dus laten praten. Ik heb hem aan het begin gezegd dat er een halfuur stond voor de zitting. Hij wist dus waar hij aan toe was.*

Gesprek met Sprit en de anderen in de hal van het gerechtsgebouw
Op de vraag hoe zij het vonden gaan, antwoordde Sprit dat hij de wrakingskamer 'sympathiek' over vond komen. 'Ik vond de voorzitster hoffelijk en inhoudsvol. Ik had een gevoel van vertrouwen bij haar. Maar ik vond het niet goed dat de wrakingskamer alleen uit dames bestond. Het zou beter evenredig kunnen zijn. Vrouwen zijn procedureel en organisatorisch beter, maar zijn ook gevoeliger.' De vrouw die samen met Sprit het wrakingsverzoek heeft ingediend, maar die tijdens de zitting niets heeft gezegd: 'Ik heb er een positief gevoel over. Ze namen het serieus. Het is wel jammer dat de gewraakte zittingsrechter niet aanwezig was. Ik vind het ook jammer dat de rechters geen vragen hebben gesteld. Nu weet ik niet of ze het begrepen hebben. Dat vind ik een gemis. En helaas was er ook geen reactiemogelijkheid op wat de gewraakte rechter had gezegd.'
Sprit vertelt nog dat voor hem 'het gebrek aan transparantie' het meest problematisch is in de rechtszaak tegen de woningcorporatie. Dat wilde hij vooral aan de orde stellen:

> *Je weet gewoon niet wie waarover in welke fase gaat. Je kunt dan wel bellen, maar je krijgt nooit de rechter aan de lijn. Je mag al blij zijn als je op de juiste afdeling een griffier aan de lijn krijgt, maar dat is niet altijd de griffier die op jouw zaak zit. En als dat dan wel lukt, kan hij niet zeggen of de rechter al naar jouw dossier heeft*

gekeken. Wanneer kijkt de rechter daar eigenlijk naar? Pas na wisseling van conclusie van repliek en dupliek of eerder? Ik weet het niet.

Het verzoek van Sprit werd afgewezen.

In deze zaak viel ons de wijze van behandelen door de voorzitter op: ze gaf de verzoeker veel ruimte voor zijn relaas en bereikte daarmee enerzijds dat hij het gevoel kreeg dat hij serieus werd genomen, maar doordat de voorzitter communicatie over en weer vermeed, bleef het voor hem anderzijds onduidelijk of zij de argumenten wel op waarde wist te schatten. Sprit had commentaar op het feit dat de wrakingskamer alleen uit vrouwen bestond. Wij kwamen opmerkingen en bezwaren tegen vrouwelijke rechters ook in andere zaken tegen. Het is heel goed mogelijk dat hier 'de wet van Sullerot' een rol speelt: als een beroepsgroep feminiseert, neemt het aanzien van die beroepsgroep af.[114] Partijen in deze groep van verzoekers die bezwaren formuleren tegen een algemeen kenmerk van het systeem hadden soms wel een advocaat, maar die had geweigerd om het wrakingsverzoek om die reden in te dienen.

Een professionele wraker en de macht van instituties

De wrakingszaak van de heer Hoek is hier opgenomen omdat het een familierechtszaak betreft, waar de burger soms niet een gewone wederpartij, maar een instantie tegenover zich heeft (jeugdzorg in dit geval). Op dat terrein bevinden zich diverse (semi)professionele organisaties en deskundigen die burgers bijstaan in hun strijd om het gezag over de kinderen, omgangsrechten en dergelijke. Hoek heeft een professionele wraker gevonden om hem bij te staan, een man die zegt op het gebied van jeugdzorg al dertig keer te hebben gewraakt. Opvallend is echter dat deze gemachtigde, in tegenstelling tot een advocaat, op de wrakingszitting niet het woord mag voeren. Wij hebben meerdere zittingen bijgewoond waarin een dergelijk verzoek zonder nadere motivatie werd afgewezen ('het mag gewoon niet, u moet het zelf doen!').[115] Dat semiprofessionals naast de professionele advocatuur op het terrein van het familierecht werken, zegt misschien iets over de ongelijke machtsverhoudingen die burgers ervaren. Rechters zullen vanuit het oogpunt van onpartijdigheid die machtsongelijkheid in het oog willen houden. De spanningen die hier kunnen oplopen, zouden een voedingsbodem voor wrakingsverzoeken kunnen zijn.[116]

114 Deze sociologische wetmatigheid gaat terug op de Franse hoogleraar Évelyne Sullerot. Zie http://fr.wikipedia.org/wiki/Évelyne_Sullerot.

115 Rv artikel 39 lid 2 zegt slechts: De verzoeker en de rechter van wie wraking is verzocht, worden in de gelegenheid gesteld te worden gehoord.

116 Deze veronderstelling dat de toename van staatsbemoeienis op het gebied van jeugdzorg spanning bij burgers in concrete rechtszaken oplevert en dat daardoor meer wrakingsverzoeken worden ingediend, zou nader onderzocht moeten worden. In feite gaat het om een vergelijkbare hypothese als bij strafrecht: toenemende efficiencydruk leidt tot meer spanning in de rechtszaal en daardoor tot meer wrakingsverzoeken.

We spreken Hoek telefonisch enkele dagen voor de zitting. Hij vertelt dat hij in het conflict met zijn ex-vrouw over zijn kinderen wel een advocaat heeft, maar dat deze weigerde om de rechter te wraken. 'Zij vond het helemaal niet leuk dat ik het heb gedaan. Zij wil alleen op bepaalde gronden wraken. Maar ik houd haar als advocaat, omdat zij wel goed is. De heer Z. is in de wrakingszaak mijn adviseur. Hij zal er op de zitting wel bij zijn. Hij staat achter het idee en hij kwam er ook mee. Hij heeft veel ervaring, ook met wraking.'
Het blijkt de eerste keer dat Hoek een wrakingsverzoek heeft ingediend. In een eerdere rechtszaak bleek na de uitspraak dat de rechter die toen 'zijn omgangsrecht beperkt had', volgens het bijbanenregister op rechtspraak.nl 'in dienst was van Bureau Jeugdzorg' waar hij trainingen verzorgt voor gezinsvoogden. Hoek wilde wraken, maar hij was te laat. Hoek heeft nu het wrakingsverzoek vlak na de zitting gedaan. Dat was drie weken geleden.

> *Mijn advocaat wilde niet wraken, dus ik heb aan de balie gevraagd hoe het moest. Ik werd vriendelijk behandeld, maar ik moest wel steeds doorvragen. Ik weet niet of iemand die minder weet van het recht dan ik, het ook was gelukt.*

De rechter zal er niet op de zitting zijn, dat heeft Hoek al gehoord. Dat kan hij zich ook wel voorstellen, want hij heeft maar één argument en de rechter heeft een schriftelijke reactie gegeven. Hoek: 'Ik wilde aanhouding van de zaak, omdat ik geen *fair trial* heb. Ik word in een zwakkere positie geplaatst omdat er geen gelijkheid van stukken is. De rechter zorgt er niet voor dat ik de goede stukken heb. Ik kan mij daardoor niet verweren en dat vind ik een oneerlijke procesgang. Mijn doel is gelijkheid van stukken.'
Hoek verwacht in ieder geval dat hij op de zitting zijn verzoek kan toelichten. 'Het kan daarna meerdere kanten opgaan. Mijn adviseur zal nog wel vertellen hoe het eraan toe gaat. Ik weet dat er na één of twee weken uitspraak zal worden gedaan. Als het verzoek gegrond wordt verklaard, dan gebeurt er wat.' Hij vindt het moeilijk in te schatten wat de uitkomst van de wrakingsprocedure zal zijn. 'Op het moment van wraking vond ik dat er partijdigheid was. Nu weet ik het niet zo goed meer. Maar ik ga nog met de adviseur een pleitnota schrijven.'

We spreken Hoek en zijn gemachtigde niet meer vlak voor de zitting omdat zij zich willen concentreren. In de rechtszaal is behalve Hoek met zijn gemachtigde ook de gezinsvoogd van Bureau Jeugdzorg aanwezig. De gewraakte rechter is er niet.
De voorzitter opent de zitting en vraagt wie met Hoek is meegekomen. Als Hoek antwoordt dat het zijn gemachtigde is, reageert de voorzitter met: 'U kunt alleen zelf wraken. Wilt u zelf uw wrakingsverzoek nader toelichten?' Daar hebben Hoek en zijn gemachtigde niet op gerekend, want Hoek leest vervolgens een verhaal voor waarin hij zelf figureert als cliënt.

Hij kondigt daarom van tevoren aan dat het vreemd zal klinken: 'Ik lees het voor, maar als er 'cliënt' staat dan word ik dus bedoeld.' Hoek komt zeker en alert over. Het verhaal zelf is echter tamelijk warrig, maar wel wordt duidelijk dat hij aanhouding van de zaak wilde omdat hij een onvolledig dossier van Bureau Jeugdzorg heeft.

Na Hoek krijgt de vrouw van Bureau Jeugdzorg het woord.[117] Zij reageert nogal ongeduldig: 'Mijnheer heeft wél de stukken uit het dossier. Mijnheer krijgt niet een dossier opgestuurd, maar kan wel tegen betaling op ons kantoor een kopie van de stukken krijgen.' De reactie daarop van Hoek is onduidelijk. Tegen het einde van de zitting vraagt de gemachtigde waarom hij niet het woord mocht voeren en hij vraagt de wrakingskamer om daarover in de uitspraak een motivering op te nemen. De voorzitter reageert daarop kortaf met: 'U mag hier het woord niet voeren.'

Napraten met Hoek en zijn gemachtigde in de hal van het gerechtsgebouw

Hoek houdt zich op de vlakte als het gaat om zijn oordeel over de zitting. Hij is wel tevreden dat hij de pleitnota van tevoren een paar maal heeft doorgelezen, zodat hij het goed kon voorlezen. Hij is ook tevreden over de kans die hij kreeg om Bureau Jeugdzorg tegen te spreken. Hij vindt het wel vreemd dat zijn gemachtigde niet het woord mocht voeren.

De gemachtigde van Hoek is uitgesprokener. Hij zegt tweemaal dat hij het 'een bezwaar vond dat de gezinsvoogd zoveel ruimte van de rechter kreeg. En dat ik het woord niet mocht voeren, doet het vertrouwen in de rechtbank niet goed.' De gemachtigde vertelt in het vervolg van het gesprek dat hij sinds 1995 werkzaam is als adviseur op het terrein van de jeugdzorg. Daarnaast studeert hij rechten. Hij heeft naar eigen schatting ongeveer dertigmaal een wrakingsverzoek ingediend, waarvan ongeveer tien in de afgelopen vijf jaar. Enkele keren werd zijn verzoek gegrond verklaard en een aantal keer niet-ontvankelijk, voornamelijk omdat het verzoek niet tijdig was ingediend. De rest van de verzoeken was ongegrond, maar desondanks kwam het regelmatig voor dat er andere rechters op een zaak kwamen. In een extreem geval wraakte hij zelfs vijfmaal, claimt de gemachtigde, maar ondanks dat alle verzoeken ongegrond waren kwamen er wel telkens nieuwe rechters op de zaak.

De gemachtigde claimt een gegrondverklaring van het wrakingsverzoek te hebben gehaald vanwege het niet vermelden van de namen van de rechters voor aanvang van jeugdzittingen, zodat je nog kunt controleren op nevenactiviteiten. Het is te laat als je de namen van de rechters pas onder de beslissing ziet staan. Naar aanleiding daarvan zou men de procedures hebben aangepast. Andere gevallen van succesvolle wrakingen betroffen zaken waarin aan de cliënt niet alle stukken ter beschikking zijn gesteld. In dergelijke gevallen is geen goed verweer door de cliënt mogelijk, en dat versterkt de neiging van rechters om vooral af te gaan op de rapportages van Bureau Jeugd-

117 Wij vroegen ons af waarom dit gebeurde. Bureau Jeugdzorg is immers geen partij in het conflict tussen Hoek en de rechter. Wij hebben meerdere civiele wrakingszaken geobserveerd en als de tegenpartij in de zaal aanwezig was, werd tegen hem gezegd dat hij zich niet in de wrakingsprocedure mocht mengen tenzij de inhoud van de zaak zelf te veel ter sprake zou komen. Daar zou hij tegen mogen protesteren.

zorg en van de Raad voor de Kinderbescherming. Gemachtigde noemt de behandeling van dat soort zaken 'toneelstukken'. Standaard wraakt de gemachtigde ook als ouders op de zitting te weinig ruimte krijgen en als hij door de rechter wordt afgebekt of de mond wordt gesnoerd. Het gaat de adviseur om eerlijkheid en om gelijkwaardigheid. Dat moet door de rechter worden bevestigd.[118]

Het wrakingsverzoek is afgewezen.

Samenvatting van de belangrijkste observaties bij de partijen zonder advocaat

Partijen die zonder advocaat procederen, klagen vooral over de bejegening door de rechter en zien daarin een belangrijke reden voor wraking. In bijna elke zaak vinden de partijen dat de rechter hen niet serieus heeft genomen. Daarmee staat het vierde aspect van procedurele rechtvaardigheid centraal waarin van de persoon van de beslisser een serieuze en betrokken houding wordt verwacht. Ter ondersteuning daarvan verwijzen verzoekers impliciet naar andere aspecten van procedurele rechtvaardigheid. Zo geven verzoekers aan dat de gewraakte rechter onvoldoende heeft geluisterd naar hun argumenten of hen niet voldoende heeft gerespecteerd. Soms klinkt een klacht over ongelijke behandeling als leek of als gewone burger door. Terecht of onterecht, het gevoel ontstaat kennelijk al snel dat de tegenpartij beter wordt behandeld, meer aandacht krijgt, en dat het eigen verhaal te snel wordt afgekapt. Comparities worden als directief en te sturend ervaren, wat advocaten in civiele zaken waarschijnlijk op prijs zullen stellen ('dan weet je tenminste waar je aan toe bent') maar wat door een partij als 'partijdig' wordt gezien ('kennelijk staat al vast welke kant het opgaat').[119]

Partijen zijn over de behandeling van hun verzoek door de wrakingskamer opvallend positief, ondanks enig wantrouwen ten aanzien van de rechterlijke macht. De kritische bevraging door de voorzitter van de wrakingskamer wordt op prijs gesteld. Wij zien dat passen in de theorie van procedurele rechtvaardigheid waarin de persoon van de rechter en wel zijn oprechtheid en betrokkenheid, een belangrijke factor is die van invloed is.

De door ons geobserveerde partijen weten meestal dat het wrakingsverzoek ongegrond zal worden verklaard. Dat lijkt ingecalculeerd. Wraking heeft voor hen een 'signaalfunctie'. Ze waren gefrustreerd en zagen geen andere manier om duidelijk te maken dat zij 'dit niet pikten'. Ook in de zaken waarbij op het eerste gezicht misschien gedacht zou kunnen worden aan misbruik van het wrakingsrecht, blijkt toch wel iets aan de hand, in ieder geval in de ogen van de verzoekers. Wraking geeft ruimte

118 Wij konden uiteraard niet nagaan of deze verhalen kloppen. Wij weten wel dat bij zaken op het gebied van familierecht meerdere rechters betrokken kunnen zijn, omdat ze lang kunnen lopen als er na een echtscheiding uitspraken gedaan moeten worden over boedelscheiding, alimentatie, gezag over de kinderen, hun woonplaats, de omgangsregeling en het nakomen daarvan, enzovoort. Verder vonden wij het van belang om de claims van de gemachtigde toch op te nemen in dit onderzoeksverslag omdat hij ze deed in aanwezigheid van Hoek. Die zal misschien door de claims van zijn gemachtigde, ook al zijn ze niet juist, gesterkt zijn in zijn gelijk.

119 Zie het proefschrift van Van der Linden 'De civiele zitting centraal: informeren, afstemmen en schikken' (2010) en ook Van der Linden (2008).

voor 'voice'. Het OM in het strafrecht en civiele wederpartijen zien daarvan waarschijnlijk eerder de negatieve kanten: tactisch en dus oneigenlijk gebruik dat 'te soft' wordt aangepakt.
Het internet blijkt een bron van wrakingsinformatie. Even googelen op 'partijdigheid, rechters' en de eerste pagina met zoekresultaten bevat ruime informatie over wraking. Dat maakt het ook voor de niet-juridisch geschoolde tamelijk makkelijk om een wrakingsverzoek in te dienen en daar argumenten voor aan te dragen. Wraking is bovendien gratis. Het internet is overigens handig om nevenfuncties van rechters en andere mogelijke belangenverstrengelingen te achterhalen, maar dan moet wel de naam van de rechter bekend zijn voordat het vonnis wordt gewezen (want na het vonnis is wraking niet meer mogelijk).
Onze indruk is dat gebrekkige juridische kennis en misverstanden een rol spelen in de ervaring dat men onheus is bejegend. Zo wordt de vraag van de gewraakte rechter of Brander het juridisch loket kent, opgevat als het niet serieus nemen van de argumenten. Sprit blijkt niet te weten wanneer een rechter naar de stukken kijkt en wat de taakverdeling tussen rolrechter en zittingsrechter is, maar dat weerhoudt hem niet van het indienen van een wrakingsverzoek. Kennelijk bevordert een onbegrijpelijke toepassing van procedureregels of een gebrek aan transparantie van recht en rechtspraak het inzetten van het wrakingsmiddel door burgers zonder advocaat. In termen van procedurele rechtvaardigheid: mensen hebben soms het gevoel dat het systeem hen niet de mogelijkheid geeft om hun verhaal te doen en in de weg staat aan een respectvolle behandeling.
Wij hebben de indruk dat de leden van de wrakingskamer van tevoren goed over de communicatiestrategie hebben nagedacht. Meestal wordt een belangstellende en kritische houding ingenomen waarbij voldoende tijd wordt genomen om door te kunnen vragen naar de achterliggende reden. Ook 'herformuleren' en dan de vraag stellen 'of wij het op die manier goed begrijpen' is een gehanteerde strategie. Een andere strategie die wij zijn tegengekomen is te betitelen als 'stoom af laten blazen'. Dit gedrag van de rechters van de wrakingskamer – verbaal en non-verbaal – wordt door sommige partijen opgepikt en als het ware op een goudschaaltje gewogen en betekenis gegeven. In de geobserveerde zaken kon de kritische strategie op waardering rekenen. In elk geval oordeelden de geobserveerden gunstiger over de behandeling van het wrakingsverzoek dan over de behandeling van hun rechtszaak.
Enkele van de geobserveerde partijen gaan in tegen het advies en de wens van hun advocaat om niet te wraken, en wraken dan zelfstandig. Andere deskundigen – zie de gemachtigde van Hoek – begeven zich op de markt van juridisch adviseur en hebben daarbij ook het wrakingsgereedschap in hun tas zitten. Als we de gemachtigde van Hoek mogen geloven dan mag een gemachtigde soms wel en soms

niet het woord op een wrakingszitting voeren. Wij hebben echter geen enkele keer gezien dat een gemachtigde het woord mocht voeren. De wrakingskamers wezen zonder inhoudelijke motivering de verzoeken daartoe af. Ten slotte spreken nagenoeg alle geobserveerden de wens uit dat de gewraakte rechter bij de behandeling van de zaak aanwezig is. Redenen die daarvoor aangevoerd worden, zijn 'vragen kunnen stellen' en 'nog een keer direct aan hem kunnen vertellen', maar ook 'fatsoen'.

3.2.3 Verhalen van advocaten en hun cliënten

Getuigenverhoor in een fraudezaak

De eerste zaak met advocaat die wij hebben geselecteerd, betreft een wrakingsgrond die voornamelijk in het strafrecht voorkomt: afwijzing van een verzoek om getuigen te horen. Die grond, zo bleek uit de gepubliceerde jurisprudentie van 2011, wordt nogal eens toegewezen: vijf van de 32 maal. Interessant in deze zaak is dat het wrakingsverzoek te maken heeft met het feit dat in de loop van de behandeling van de strafzaak de samenstelling van de meervoudige kamer is gewijzigd. De eerdere rechters vonden dat nader onderzoek gewenst was, terwijl in de nieuwe samenstelling de rechtbank er anders over dacht.[120] Kennelijk heeft de rechtbank, althans dat vindt de wrakingskamer die het verzoek toewees, dan een heel zware motiveringsplicht. Verder is in deze zaak interessant dat de advocaat uitgebreid de voors en tegens met zijn cliënt doorsprak omdat de wraking vertragend zou werken en de cliënt daar tegenop zag. De zaak relativeert met andere woorden de gedachte dat vertraging door wraking altijd in het voordeel van de verdachte zou zijn. In deze casus leidde de verwachte vertraging er eerder toe dat bijna van het wrakingsverzoek werd afgezien. Ten slotte is ook in deze zaak te vernemen dat de kritische bevraging door de voorzitter van de wrakingskamer op waardering en steun kan rekenen. We laten de advocaat, die voor het eerst wraakte, tevens wat lang aan het woord over mogelijke verbeterpunten van de procedure.

De strafzaak draait om fraude, in het bijzonder belastingontduiking. Raadsman Noordman:

> *Het was afwegen of de mogelijke voordelen van een succesvolle wraking zouden opwegen tegen de nadelen. De zaak loopt al zes jaar en cliënt 'zit aan de grond', want de belastingdienst zit op al zijn geld. Dat is ook de reden dat hij niet op de zitting zal zijn, want hij woont ver van de rechtbank en zijn verschijning kost alleen maar geld terwijl het niets toevoegt. Een ander belang is snelheid. Voor de strafzaak zijn zeven tot acht zittingsdagen gepland. Het is een zaak met 36 dossiers en als na toewijzing drie nieuwe rechters opnieuw moeten gaan inlezen en de zaak weer administratief moet worden ingepland, dan komt misschien pas tegen het*

120 In de derde zaak met de advocaat die wij hebben geselecteerd (zie hierna in deze paragraaf), speelde iets vergelijkbaars: de eerste politierechter vond onderzoek noodzakelijk, de rechter-commissaris doet het halfslachtig, terwijl de tweede politierechter nader onderzoek niet meer nodig vindt. We weten niet of hier iets structureels aan de hand is.

einde van het jaar een regiezitting en dan gaan we pas begin volgend jaar inhoudelijk met de zaak door. Dus voor cliënt die financieel aan de grond zit, is de vraag: stel dat het wordt toegewezen, dan zijn we zo een jaar verder, moeten we het dan wel doen? En wat leveren drie nieuwe rechters op? Ja, dat de zaak wél goed wordt behandeld natuurlijk.

Noordman heeft het wrakingsverzoek ingediend omdat de rechtbank weigerde om nader onderzoek te doen naar de precieze gang van zaken tijdens de opsporingsfase en of daar een ontoelaatbare vermenging heeft plaatsgevonden van controle- en opsporingsbevoegdheden (sfeercumulatie is daarvoor de technisch-juridische term). Het is onduidelijk wat er precies in die controle/opsporingsfase is gebeurd omdat er geen processen-verbaal zijn opgemaakt. De rechtbank zag in een andere samenstelling een jaar geleden wel het belang van nader onderzoek in en hoorde een getuige, maar die kon nauwelijks iets verklaren. Op de wens van de verdediging om dan maar andere getuigen te horen, reageerde de nieuw samengestelde kamer afwijzend. Dat schoot de advocaat in het verkeerde keelgat. 'Misschien was er iets mis en dat wil je dan eerst wel maar later toch weer niet weten?!' Wraking dus.
Noordman is advocaat sinds een jaar of zes. Hij doet alleen strafzaken. Het is de eerste keer dat hij wraakt, hoewel hij wel twee keer eerder een 'wrakingswaardige situatie' heeft meegemaakt. 'Met een frivole wraking beledig je de rechter', dus lost hij gespannen situaties liever informeel op.
Hij heeft zich georiënteerd op het wrakingsprotocol en ook de jurisprudentie nagezocht. Hij ziet de wrakingsprocedure als een stappenplan, waarbij 'elke volgende stap net iets moeilijker wordt'.

Dit is de eerste keer dat ik een wrakingsverzoek indien. Het is een verstrekkend middel. Je stelt toch de objectiviteit van de rechter ter discussie, dat is niet niks. En als het verzoek wordt afgewezen, moet je wel met hem door. Je weet bovendien dat er strenge criteria zijn, dus je moet wel zeker van je zaak zijn. En je moet altijd het belang van je cliënt in het oog houden; dus als je een probleem op een andere manier kunt oplossen, moet je dat vooral doen. Een verkeerde opmerking van een rechter bijvoorbeeld. Ik had een jeugdzaak, een strafzaak dus, een jongen had in de tram ontucht gepleegd. Althans in het dollen met meisjes, samen met vrienden van hem, was hij over de schreef gegaan. Hij had nog een ander feit, los hiervan, en het OM en de rechter wilden dat tegelijk behandelen, maar ik vond dat niet in het belang van mijn cliënt. Daarover was discussie op de zitting. Het samenvoegen ging uiteindelijk niet door, de zaak werd aangehouden en toen we wegliepen uit de zaal, zei de rechter zoiets als: 'En voorlopig even van de meisjes afblijven hè?'

> *Toen heb ik mij omgedraaid en zei ik: 'Ik begrijp niet dat u dat zegt.' Toen krabbelde de rechter meteen terug met: 'Oh nee zo heb ik het niet bedoeld,' enzovoort. Je kunt dan wel wraken, maar ik vind dat geen zin hebben. Door te vragen wat hij bedoelde kun je de rechter ook scherp krijgen. Dat kan met wraking ook en dat is wat advocaten soms zeggen, maar de keerzijde is dat het ook negatief kan uitpakken dat een rechter uiterlijk formeel en beleefd is maar ondertussen denkt 'ik denk er het mijne van', alleen kun je dat dan niet zien.*

Wij observeren de zitting waarin het wrakingsverzoek wordt behandeld. De drie gewraakte rechters zijn aanwezig in toga. De gewraakte rechters zitten links, de advocaat rechts. De verdachte is er niet.

De behandeling van de zaak verloopt volgens de gebruikelijke lijnen: Eerst komt de advocaat aan het woord om het wrakingsverzoek toe te lichten, dan krijgt de officier van justitie het woord om zijn visie op het verzoek te geven, en vervolgens de rechters die ter plekke een verweerschrift uitdelen. Advocaat en officier voeren nog een paar keer over en weer het woord, omdat ze het niet eens zijn over de betekenis van de jurisprudentie. De officier pleit primair voor niet-ontvankelijkheid van het verzoek, omdat het pas een dag na de zitting is ingediend. Noordman antwoordt daarop dat wraking 'een zware beslissing is, dus dat het van belang was om eerst te overleggen met zijn cliënt en zeker te weten dat ze dit traject zouden kiezen'. 'Wraking is een uiterste middel en het is dan ook de eerste keer dat ik dit doe,' aldus Noordman in zijn toelichting. Verder suggereert de officier dat de advocaat op een 'fishing expedition' is (= hengel zo veel mogelijk dan blijft er altijd wel iets aan je haak hangen), maar daarop reageert Noordman fel en bijna verontwaardigd.

Overigens is het steeds de voorzittende rechter die de spreektijd verdeelt. Hij neemt ten aanzien van de advocaat en de officier een kritische positie in. Als er gesteggeld wordt over de betekenis van de laatste jurisprudentie van het Europese Hof, dan wordt de officier doorgevraagd waarom hij die op bepaalde punten niet relevant vindt voor de onderhavige zaak. Anderzijds wordt de advocaat tamelijk scherp bevraagd op de mogelijke betekenis en doorwerking in de strafzaak als inderdaad zou blijken dat er vermenging van controle- en opsporingsbevoegdheden heeft plaatsgevonden. De voorzittende rechter laat naar ons idee daarmee zijn kennis van het onderliggende dossier zien, hij toont zijn juridische deskundigheid op het gebied van wraking en hij laat zijn onpartijdigheid zien. Een en ander resulteert in een juridisch steekspel waarin strak wordt geargumenteerd.

De gewraakte rechters komen slechts op twee momenten in beeld. Ten eerste bij de eerste reactie op wat de advocaat en de officier naar voren hebben gebracht. Op dat moment lichten zij hun verweerschrift toe, dat inhoudt

dat de door Noordman beschreven feiten niet correct zijn en dat, mocht dat wel het geval zijn, de beslissing van de rechtbank om geen nader onderzoek te doen geen grond voor wraking oplevert. Ten tweede komen de gewraakte rechters in beeld als zij aan het einde van de zitting als laatste mogen reageren op wat er gezegd is. Zij vragen even een korte schorsing om te overleggen, gaan even naar de gang, komen na enkele minuten terug en delen dan mee dat zij geen behoefte hebben aan een nadere reactie.
De voorzitter sluit dan (ongeveer een uur na aanvang van de zaak) de behandeling. Omdat voor de week erna een vervolgzitting is gepland, belooft de voorzitter – na instemming door de bijzitters – om zo spoedig mogelijk uitspraak te doen.
Direct na afloop moet de advocaat door naar een volgende zaak. Hij laat alleen vallen dat hij de rechtbank 'goed kritisch vond met de vragen, ze wilden echt weten hoe het zat en de officier kreeg ook een koele reactie op de vraag naar jurisprudentie'. Hij was tevreden over het verloop, maar 'zou echt niet kunnen voorspellen hoe het zal aflopen'.

We spreken Noordman later op zijn kantoor. Uitzonderlijk genoeg, zo vertelt hij, heeft de wrakingskamer één dag na de zitting uitspraak gedaan. Het wrakingsverzoek is toegewezen. Hij heeft contact gehad met de officier en die meldde dat het 'een puinhoop' is op de rechtbank en dat 'niemand had verwacht dat het verzoek zou worden toegewezen'. De onderliggende zaak krijgt waarschijnlijk in het najaar van 2012 een vervolg.
We praten eerst kort na over de wrakingszitting zelf. Noordman zegt nogmaals dat hij de kritische insteek van de wrakingskamer waardeerde. 'Dat was goed. Het is ook hun taak. Ze stelden ook goede vragen en er was voldoende tijd genomen om alles aan de orde te kunnen stellen. Ik vond het wel vreemd dat de gewraakte kamer geen enkele inhoudelijke reactie heeft gegeven. Niets!'

> *De gewraakte rechters waren er. Ze zouden aanvankelijk niet komen, maar waren er toen toch. Ik snap het best als ze niet zouden komen, want ze zijn voorwerp van onderzoek en ze worden toch op hun ziel getrapt. Ik vind wel dat gewraakte rechters er altijd zouden moeten zijn. Dat komt toch beter over voor de buitenwacht. Het is ook beter als er vragen zijn, dan kunnen ze het verduidelijken. In dit geval waren ze erg passief, vond ik. Ze hebben nauwelijks iets toegevoegd. De officier van justitie was er ook en zijn positie is toch wat vreemd. Hij ging als het ware 'voor zijn kamer' liggen, maar ja, hij had natuurlijk belang bij afwijzing van het verzoek.*

Vervolgens vragen we of hij door deze ervaring anders tegen wraking is gaan aankijken en welke verbeterpunten hij ziet.

> *Ik vind het belang van de wrakingsprocedure heel groot, want het is een essentieel*

onderdeel van de rechtsstaat en ook voor de verdediging. Een klacht is niet geschikt voor dit soort problemen. Dan krijgen ze misschien een tik op de vingers en dat is het. De gevolgen van wraking – vertraging dus, of dat je weer door moet met dezelfde rechters – moet je wel voor lief nemen. Het gaat niet om de rechters persoonlijk, maar om hun rol in het systeem. Ik zou wel sneller het wrakingsverzoek indienen; nu heb ik er één dag over nagedacht en dat is toch tricky. De termijn blijkt nogal vaag en geeft discretionaire ruimte aan de wrakingskamer om een verzoek wel of niet in behandeling te nemen.

Ik ben voor een externe kamer, hoe dan ook geregeld, dus dat mag bij een andere rechtbank of bij het hof. Ik vind ook dat rechters zich misschien nog sneller dan nu al het geval is, moeten verschonen. In plaats van het indienen van een wrakingsverzoek zou het in sommige gevallen beter zijn om een korte afkoelingsperiode in te lassen, zodat je er even over zou kunnen denken. Aan de andere kant moet je het niet laten sluimeren, want dat is funest voor de sfeer in een zaak. Dus het lijkt mij wel moeilijk om dat te regelen.

Ik vind het wel een goed idee om verplicht een advocaat in te schakelen bij een wrakingsverzoek. Het is een beetje een drempel maar het verhoogt ook de kwaliteit. Om nog meer drempels op te werpen behalve dan een advocaat, vind ik moeilijk om te beoordelen. In het strafrecht moet je dat niet doen, want daar sta je tegenover de staat en heb je geen keuze om al dan niet te procederen. Maar in civiel recht? Ik weet het niet. Je moet wel zien te voorkomen, zo mogelijk, dat mensen te pas en te onpas wraken.

Wat de oorzaken van het toegenomen aantal ingediende wrakingsverzoeken betreft, denk ik dat het belangrijk is om te kijken naar de toegenomen tijdsdruk bij de rechtbanken, dat steeds kortere zittingen worden gepland, dat dingen die 'overbodig' zijn er niet toe doen, enzovoort. Natuurlijk spelen de media een grote rol met aandacht voor spectaculaire wrakingszaken, en verder de vakbladen, waarin veel over wraking staat tegenwoordig. Als algemene trend in de samenleving is er een ander zicht op de rechterlijke macht, die toch wel van het voetstuk is gevallen. Rechters zijn ook mondiger geworden, treden meer naar buiten en dat maakt ze gevoeliger voor wraking, want ze zijn ineens een persoon geworden. De samenleving is verder kritischer geworden en advocaten brutaler, ze durven meer en doen meer voor hun cliënt. Dat is helemaal zo in Amsterdam en misschien minder buiten de Randstad. Dat heeft met de cultuur van de rechtbank te maken. In Amsterdam kun je meer maken als advocaat, assertiever zijn, brutaler, directer. Daar vind je dus ook meer wrakingsverzoeken. In die zin is wraking een spiegel van de cultuur van een arrondissement.

Grimmigheid tijdens een kort geding

De tweede zaak met advocaat betreft een civiele zaak, een kort geding over de financiële nasleep van een echtscheiding. De zaak is bijzonder omdat na de eerste zitting waar de gewraakte rechter niet was verschenen, een tweede zitting werd gehouden waarvoor de gewraakte rechter expliciet is uitgenodigd. Dat gebeurde omdat de advocaat op de zitting in tamelijk sterke bewoordingen vertelde over de irritatie met de rechter omdat hij en zijn cliënt zich niet serieus genomen voelden. Hun argumenten en kijk op de juridische grondslag van de vordering, zo was de klacht, werden op voorhand door de rechter als onzinnig afgedaan. Op de achtergrond speelde mee dat de rechter de wederpartij wel de ruimte gaf om haar verhaal te doen. Zowel de gewraakte rechter als de advocaat was het er ten overstaan van de wrakingskamer over eens dat de sfeer 'grimmig' was geweest, maar het leverde geen grond voor toewijzing van het wrakingsverzoek op.

We spreken advocaat In 't Veld en zijn cliënt diverse malen op verschillende momenten in de procedure. In 't Veld is al 43 jaar advocaat. Hij heeft een algemene praktijk en doet het de laatste jaren rustiger aan. Hij heeft in zijn loopbaan 'een stuk of vijf, zes keer gewraakt' en daarvan zijn er twee toegewezen. Voor zijn cliënt is het de eerste kennismaking met het recht.
Wat de reden voor wraking en de verwachtingen over de procedure betreft, zijn de meningen van In 't Veld en zijn cliënt moeilijk te scheiden. Ze hebben veel contact gehad door alles wat er is voorgevallen, zodat hun percepties nagenoeg gelijkluidend zijn.

> Cliënt: *Meteen aan het begin van de zitting, we waren net drie minuten binnen, zei de rechter: 'Het maakt niet uit wat ik zal beslissen, want het conflict zal daarmee niet worden opgelost' en ook begon hij met mijn ex-vrouw te praten over de kleur van het tapijt! Dan vraag ik je, wat heeft dat ermee te maken?! Die man voelde zich zo'n autoriteit! Hij dacht dat hij God was. Zo kwam hij over. Hij heeft gewoon niets onderzocht op de zitting. Hij stelde geen vragen, niets, maar had zijn oordeel gewoon al klaar. Dat bleek uit alles wat hij zei. Hij was niet bereid om te luisteren. Ik verwachtte gewoon een normale zitting waar je zaak serieus genomen wordt. Verder heb ik er geen verstand van. Dus ik zou het raar vinden als het wrakingsverzoek niet wordt toegewezen. Kijk, ik ben geen deskundige, maar ik had best vertrouwen in de rechtspraak. Maar met deze ervaring heb ik mijn verwachtingen wel naar beneden bijgesteld. Eerlijk gezegd staat het nu op nul, dan kan het alleen maar meevallen.*
> In 't Veld *(half tegen de cliënt half tegen ons): Het feit dat de rechter jou adviseerde om de vordering in te trekken, ik denk dat we het daarop gaan winnen.*

In 't Veld heeft na de kortgedingzitting op internet gezocht op de naam van de rechter, omdat hij wilde nagaan of er een verklaring zou zijn voor zijn gedrag. De rechter bleek lid van de Rotary, maar via die weg bleek niets. Wel is eerder een wrakingsverzoek tegen deze rechter toegewezen. Verder heeft hij niets kunnen vinden.

De eerste zitting duurt ruim een halfuur. In 't Veld is er met zijn cliënt ('ik wilde er gewoon bij zijn'). De gewraakte rechter is er niet. De voorzitter opent de zitting, noemt data van enkele brieven betreffende het wrakingsverzoek en de schriftelijke reactie van de rechter. Dan geeft hij aan In 't Veld het woord. Deze licht staand gedurende ongeveer 25 minuten het wrakingsverzoek toe. Hij deelt aan het begin een pleitnota uit, zegt 'dat het echt de eerste keer is dat hij wraakt op inhoudelijke gronden,' en laat dan enkele termen vallen om het gedrag van de gewraakte rechter en de sfeer te beschrijven: 'buitengewoon onaangenaam', 'nog nooit meegemaakt', 'het is hard om te zeggen' en 'ik betreur het om dit te moeten zeggen, maar het was geen goede ervaring'.
In 't Veld windt zich tijdens het pleidooi zichtbaar op over het gedrag van de gewraakte rechter. De rechter zou direct aan het begin van de zitting duidelijk hebben gemaakt dat hij niets in de eis zag, er zou 'geen interactie maar een buitengewoon onaangename confrontatie' hebben plaatsgevonden en de rechter zou de cliënt sterk hebben geadviseerd om de vordering in te trekken. Voor de ex-vrouw van de cliënt was echter juist alle begrip. De wrakingskamer luistert onbewogen. De voorzitter stelt drie keer, verspreid over het betoog, een verduidelijkende vraag die alle drie betrekking hebben op een juridisch punt in de hoofdzaak.
Na het pleidooi vraagt de voorzitter aan de cliënt van In 't Veld of hij 'nog iets wil toevoegen', maar dat is niet het geval. De voorzitter zegt dan dat hij 'veertien dagen wel wat lang vindt voor deze zaak' en wil proberen om binnen enkele dagen uitspraak te doen.

> Cliënt (direct na de zitting): *De rechter was er niet, maar het gaat over hem! Eigenlijk vind ik dat hij er moet zijn. Ik zie het nu dan ook als typisch iets voor deze rechter: hij is zo arrogant om dit niet serieus te nemen.*
> In 't Veld: *Van mij hoeft hij er niet te zijn. Kijk, nu is alles wat ik heb gezegd onweersproken. Dat is in mijn voordeel. Als hij er was geweest, dan had hij misschien gaan draaien of weerwoord voeren of ontkennen.*
> Cliënt: *Maar dan hadden ze ook kunnen zien hoe hij zich tegenover ons gedraagt. In ieder geval, ik vond de zitting wel goed. Er was voldoende tijd en de rechters stelden vragen – dus ze wilden ook echt objectief weten wat er was gebeurd. Deze rechters snapten wat ze aan het doen waren. Het feit dat de voorzitter zei dat ze sneller dan in veertien dagen tot een vonnis willen komen omdat de hoofdzaak*

een kort geding betreft, dat laat toch zien dat ze zich inleven. Dat waardeer ik positief, zo hoort het. Kijk, de mogelijkheid van wraking behoort tot de essentie van de rechtsstaat. Vanwege het feit dat rechters voor het leven zijn benoemd, moet je iets hebben om ervoor te zorgen dat ze hun macht niet gaan misbruiken. Het zijn ook mensen, dus dat kan. Maar daarom heb je dus ook wraking nodig. Een drempel opwerpen is dus geen goed idee. Ik kan mij wel voorstellen dat het verplicht wordt om een advocaat erbij in te schakelen. Ik heb deze wrakingszitting als goed ervaren, dus ik vond het geen probleem dat het allemaal binnen dezelfde rechtbank gebeurde. Ik zit zelf in het scheidsrechterscircuit en dan moet je ook weleens in je eigen kring fluiten. Dat moet geen probleem zijn, als je professioneel bent. Desondanks, voor de schijn van partijdigheid is het wel beter als het bij een andere rechtbank zou gebeuren. Dat je dan misschien verder moet reizen vind ik geen probleem.

In 't Veld: *Het probleem van wrakingsrechters die oordelen over collega's los je wel op door de behandeling door een andere rechtbank te laten doen, maar niet altijd door de wraking door een hogere rechter te laten behandelen. Sommige hoven zitten in hetzelfde gebouw als de rechtbank. Dus dan zitten ze ook onder één dak en de gewone burger ziet dat echt gewoon als collega's hoor.*

In 't Veld mailt ons na een week de beschikking van de wrakingskamer waarin het onderzoek wordt heropend om de gewraakte rechter te horen over het verloop van de zitting. Het is een verrassing voor hem en hij heeft geen idee welke kant het op zal gaan. We spreken hem en zijn cliënt in de hal van het gerechtsgebouw, vlak voor de heropende zitting.

> Cliënt en In 't Veld als uit één mond: *Hij heeft toch zijn kans gehad? Die heeft hij voorbij laten gaan, en dan kun je toch niet alsnog inhalen? Althans, wij vinden dat raar. Dus wij vragen ons af wat de reden is. Er zijn enkele scenario's. De eerste is dat hij moet hangen. Ze nodigen hem uit om het hem in te peperen, zodat voor iedereen duidelijk is dat hij niet te handhaven is. Dan hebben ze met twee toegewezen wrakingen binnen één jaar een reden om hem te dumpen. De tweede is dat hij gered moet worden. Ze willen hem misschien de kans geven om zich te herstellen. De derde is dat deze wrakingskamer hoopt dat ze worden gewraakt, zodat ze aan deze zaak hun handen niet hoeven te branden.*
>
> In 't Veld: *Want let wel, dit hele gebeuren kan best leiden tot een wraking. Als ze hem de kans geven om zich te herstellen, zijn ze dan vooringenomen? Misschien vergezocht, maar het punt is dat wij niet kunnen inschatten waarom ze de rechter willen horen. Ik heb voor de zekerheid daarom nog maar wat op papier gezet,*

maar dat is natuurlijk moeilijk omdat ik niet weet wat er gaat gebeuren.

De tweede zitting duurt bijna een uur. De gewraakte rechter komt via de hal van het gerechtsgebouw zonder toga de zittingszaal in. De voorzitter begint met een korte uitleg van wat op de eerste zitting is gebeurd en dat het er nu vooral om gaat 'om zo helder mogelijk te krijgen wat nu precies het verloop van de bewuste zitting is geweest, wat er precies is gebeurd'. Hij zegt dat In 't Veld een heel ander beeld heeft geschetst dan wat voor een zitting gebruikelijk is, onder andere [spreekt de rechter aan] 'dat u vanaf het begin van de zitting meteen uw eigen insteek hebt gekozen en duidelijk gemaakt. Vandaar dat wij u hebben uitgenodigd. Dus vertelt u eens, hoe is die zitting nou verlopen? Dus ik wil niet uw mening horen over de zaak zelf, alleen over het verloop.' De gewraakte rechter geeft eerst aan dat hij als kortgedingrechter altijd de insteek kiest van 'de grove verstektoets'. 'Die houdt in dat je nagaat wat je moet doen, als rechter, als de gedaagde niet verschijnt. Wijs je dan toe, wat gebruikelijk is in verstekzaken, of schat je in dat je dat toch beter niet moet doen gezien alle onduidelijkheid en gevolgen die niet te voorzien zijn?' Hij zegt dat hij 'grote twijfels' had in deze zaak en schetst vervolgens de sfeer op de zitting.

Nu ben ik dus wel een rechter die aanvankelijk mensen laat praten en ze ook uit wil laten praten, maar als ik begin aan te voelen dat het niet de goede kant op gaat, dan vind ik het tijd om in te grijpen. In 't Veld was een heel verhaal aan het afsteken en volgens mij was dat helemaal niet relevant. Dus ik vroeg hem om to the point *te komen. Dat leidde tot een discussie en ook al snel tot een grimmige toon. Ik kreeg het gevoel dat ik de boodschap niet kon overbrengen. Hij zat op een dwaalspoor en ik gaf signalen die hij maar niet oppikte. Het ging de hele tijd maar over hetzelfde punt en dat is de hele zitting zo doorgegaan. Uiteindelijk heeft de wederpartij gemotiveerd verweer gevoerd, waardoor ik wel wist waar het met mijn beslissing heen zou gaan. Dus aan het einde van de zitting vroeg ik aan verzoeker: 'Wilt u wel een vonnis?' Dat doe ik vaker in dit soort gevallen. Ik zie daar niets verkeerds in, u mag daar anders over denken. Maar wat mij wel stoort is dat In 't Veld mij verwijt dat ik hem van zijn rechtsmiddel wilde beroven. Dat is natuurlijk niet het geval. Ik vind het alleen maar verhelderend om het te zeggen op een kort geding. Dus ja, voorzitter, de sfeer was grimmig te noemen. Ik vond dat teleurstellend, want dat was absoluut niet de bedoeling.*

De voorzitter gaat vervolgens met gerichte vragen heel precies te werk om het beeld van de zitting helder te krijgen. Aan de gewraakte rechter vraagt hij 'hoe het nou kon gebeuren dat meteen al aan het begin een grimmige

sfeer ontstond'? Of In 't Veld misschien 'krachttermen of iets dergelijks' had gebruikt? Of hij zich kon voorstellen dat een partij, die maar zelden met het recht in aanraking komt, 'de indruk kan krijgen dat u vooringenomen was'? Een bijzitter heeft ook een vraag: 'Hebt u de indruk dat u voldoende ruimte heeft gegeven aan andere opvattingen, aan een andere visie op de zaak die mogelijk ook geldig en relevant zou kunnen zijn?'
De gewraakte rechter antwoordt dat hij misschien hard, duidelijk en zakelijk overkomt, maar dat van partijdigheid geen sprake is. Vervolgens krijgt In 't Veld het woord. Hij meldt dat hij ter voorbereiding een memo heeft geschreven waarop de voorzitter reageert met: 'Een memo? Waarvoor? Ik wil geen memo, want u hebt uw verzoek al toegelicht en dat lijkt mij voldoende. Ik wil alleen dat u reageert op wat hier vandaag naar voren is gebracht.' De advocaat brengt dan naar voren dat ook op deze zitting weer precies duidelijk wordt waar het bij de gewraakte rechter aan schort: gebrek aan communicatie en aan inzicht in de argumentatie van de tegenpartij. De voorzitter, tamelijk laconiek: 'Ik begrijp van u beiden dat u het daar dus eigenlijk over eens bent. Dat u elkaar niet begreep.' De voorzitter houdt In 't Veld bij de les door hem iedere keer af te kappen als hij in herhaling valt en door ook hem de antwoorden van de gewraakte rechter voor te houden met de vraag om een reactie. Een voorbeeld daarvan:

> Voorzitter: *En wat de rechter naar voren brengt, dat hij als kortgedingrechter een zogenoemde verstektoets doet met de dagvaarding en enkele onderliggende stukken, zegt u daar nou van 'daar heb ik fundamenteel bezwaar tegen'?*
> In 't Veld: *Nee, dat lijkt mij een goede gang van zaken.*
> Voorzitter: *Maar als hij nou denkt op basis van de dagvaarding 'dat gaat niet', mag hij dat dan op de zitting zeggen van u?*
> In 't Veld: *Als hij mij maar de ruimte laat om mijn zegje te doen, maar hij vond het allemaal onzin. Dat liep er vanaf! Het liet aan duidelijkheid niets te wensen over dat hij de hele zaak onzin vond! Maar deze partij heeft ook rechten en een daarvan is het respecteren van zijn integriteit bij zijn zoektocht naar recht.*
> Voorzitter: *Ja geen abstracties alstublieft, laten we het houden bij het verloop van de zitting.*

In 't Veld wordt nog enkele keren kort gehouden met zinsneden als 'ja, u moet niet gaan herhalen, die stukken hebben we', 'u hoeft de dingen niet tweemaal te zeggen' en 'één keer zeggen is voor de rechtbank echt genoeg'. Dan komt een laatste vraag.

> Voorzitter: *Mag ik weer teruggaan naar wat op de zitting is gezegd? Door u en door de rechter. Kunt u zich vinden in de woorden van de rechter dat het 'grimmig' was?*

In 't Veld: *Daar kan ik mij wel in vinden. Het was hoogst onaangenaam.*
Voorzitter: *Hebt u verder nog iets toe te voegen?*
In 't Veld: *Ik geloof dat ik alles wel gezegd heb.*
Voorzitter: *Dan zijn wij voldoende geïnformeerd. Wij doen volgende week uitspraak. Hartelijk dank voor uw komst.*

Gesprek achteraf in de hal
In 't Veld loopt even weg en wij vragen zijn cliënt naar zijn mening. Hij zegt dat de gewraakte rechter hetzelfde gedrag vertoonde als destijds op de zitting. 'Hij heeft gewoon zijn eigen waarheid en die probeert hij erin te rammen bij wie in de rechtszaal zit. Terwijl je als rechter toch neutraler behoort te zijn. Hij gaat het vuurtje opstoken, maar je moet het als rechter juist blussen.' In 't Veld komt terug: 'Ik vind terugkijkend eigenlijk niet dat de rechtbank hem alsnog de gelegenheid had moeten geven om te komen. Hij is uitgenodigd voor de eerste keer, hij ziet ervan af om te komen, en dat is dan dat. Dit is toch hem een tweede kans geven? Ik weet niet wat onze kansen zijn, maar het is voor de rechtbank wel duidelijk geworden dat er een sfeer was die de rechtspraak onwaardig is. En dat dat mede door deze rechter is veroorzaakt. In plaats van dat hij de zaak nou even stillegde of zo, maar nee, hij hakte er gewoon op in en ging gewoon door.'
Beiden vonden dat de voorzitter voldoende tijd had genomen om alles te bespreken. In 't Veld vond het begrijpelijk dat zijn herhalingen werden afgekapt. 'Maar ik wilde die dingen gewoon toch nog een keer gezegd hebben.'

Het wrakingsverzoek is afgewezen.

Notulen toevoegen of niet?
De derde wrakingszaak met advocaat en de zesde en laatste van de verhalen van de werkvloer van de wrakingspraktijk betreft een strafzaak bij de politierechter. Wij treffen een uitgesproken en ervaren strafrechtsadvocaat die wraking als laatste middel ziet en problemen en verschil van inzicht liever anders oplost. Hij is kritisch op het huidige klimaat van efficiency in de strafrechtspleging en meent dat de strafrechter juist extra aandacht zou moeten hebben voor het compenseren van machtsongelijkheid. Inhoudelijk lijkt de wrakingsgrond te maken te hebben met de samenstelling van de rechtbank, net als in de zaak van advocaat Noordman (zie hierboven in deze paragraaf). Een eerdere politierechter heeft nader onderzoek gelast terwijl de tweede dat niet meer nodig achtte. Zowel de advocaat als de cliënt prijst de kritische voorzitter van de wrakingskamer.

We spreken advocaat Van Grieken enkele dagen voor de wrakingszitting via de telefoon. Van Grieken is ruim tien jaar advocaat in strafzaken. Dit is zijn zesde wrakingsverzoek.

> *Ik weet niet of dat veel is of weinig. Ik heb wel het idee dat het steeds meer nodig is.*

> *Ik vind wraking een uiterst serieus middel, een uiterste middel ook. Je moet er voorzichtig en terughoudend mee omgaan, want je beschadigt wel iets. Het is wel vaker nodig tegenwoordig. Je zit als advocaat in het strafrecht aan de reactieve kant, want het OM heeft alles al voorgekookt en de advocatuur kan daar alleen maar gaten in schieten en op reageren, maar dan heb je daar dus wel de ruimte voor nodig. Die moet je gegeven worden. Maar die krijg je steeds minder. Het is niet alleen 'voortschrijdende mondigheid' ofwel dat de rechterlijke macht een beetje van het voetstuk is gevallen en je dus makkelijker kunt wraken, maar vooral de huidige proceseconomie. Er staat maar zó veel tijd voor een zitting en binnen die tijd moet het gebeuren. De rechterlijke macht houdt daar strak aan vast. Als je iets wilt dat tijd kost, voorlezing van stukken of een getuige horen, dan krijg je daar tegenwoordig nauwelijks ruimte voor. Rechters hebben vaak niet meer de nieuwsgierigheid die in strafzaken nodig is om te achterhalen hoe iets nou echt in elkaar heeft gezeten. 'Je moet niet te veel zeuren' is de houding tegenwoordig.*

Van Grieken heeft de politierechter gewraakt omdat een andere politierechter die eerder op de zaak zat, heeft bepaald dat de notulen van een vergadering aan het dossier toegevoegd moesten worden. Dat is toen niet gebeurd. De zaak ging terug naar de rechter-commissaris. Die wilde het stuk niet toevoegen omdat hij het niet nodig vond. Terug op de zitting zei de politierechter hetzelfde. Van Grieken:

> *Voor mij is het een essentieel stuk, want de getuige zegt A, een andere persoon en mijn cliënt zeggen B, en dat stuk wijst uit, omdat het notulen zijn, wat er precies is afgesproken. Na het requisitoir van de officier zei de rechter tegen mij: 'Dan is nu aan u het woord,' maar ik zei: 'Ik dacht dat er nog een beslissing genomen moest worden?' Dat ging niet door. Toen heb ik mij beraden met mijn cliënt, want wraking moet je niet lichtvaardig doen. Terug in de zaal vroeg ik of we dan een getuige konden horen die de officier had genoemd in zijn requisitoir, maar ook dat werd afgewezen. Toen zei ik: 'Dan verzoek ik de zaak door de meervoudige kamer te laten behandelen' en daar werd ook afwijzend op gereageerd. Toen heb ik gewraakt. Daar wordt dan een beetje lacherig op gereageerd, gegrinnikt zo van: 'Moszcowicz heeft het vorige week gedaan, dus dan moet mijnheer Van Grieken het ook doen' – echt zo'n sfeer hing er!*

Van Grieken schat in dat hij 'wel een kans heeft want anders zou hij niet wraken', maar hij is bang dat het 'met de mantel der liefde bedekt gaat worden'. Hij noemt de huidige wrakingsprocedure 'incestrechtspraak, hoewel dat een beetje hard klinkt, maar het is wel waar'. Verder wijst hij op de tekortkomingen

van het proces-verbaal van de zitting als het gaat om wrakingsverzoeken.

> *Ik pleit voor audio- en het liefst video-opnamen van elke rechtszaak. Een probleem is namelijk dat rechters nogal eens mimiek vertonen of een bepaalde toon aanslaan en die komt niet in het proces-verbaal van de zitting terecht. Het zou handig zijn als je het terug kon kijken en kon laten zien. Als blijkt dat na een zitting er niets aan de hand is, dan kan het wat mij betreft meteen vernietigd worden. Het pv zelf is namelijk voor dit soort dingen niet genoeg. Je kunt wel vragen of iets in het pv kan komen, maar je kunt dat niet terug laten lezen als het om uitingen van rechters gaat. Voorlezing, zo staat in de wet, hoeft alleen voor verklaringen van verdachten en getuigen. Je weet dus nooit, behalve achteraf als je het pv opvraagt, wat er is genoteerd. Dat is een omissie in het recht.*

Vlak voor de zitting kunnen wij even kort spreken met Van Grieken en zijn cliënt.

> Cliënt*: Dit is de eerste keer dat ik met het recht in aanraking kom en ik kan je wel zeggen dat het je hele leven op zijn kop zet. Het komt erop neer dat ik het hele rechtssysteem niet meer vertrouw. Ik heb het idee dat men elkaar in het systeem de hand boven het hoofd houdt en dat de machtigen, ook de niet-juristen zeg maar, ermee wegkomen. Ik hoorde bijvoorbeeld dat de rechter er waarschijnlijk niet zal zijn. Ik zou dat een schande vinden. Ik ben er toch ook?! Als een verdachte in zijn zaak niet komt opdagen, dan wordt van hem gedacht: 'Hij zal het wel niet de moeite waard vinden.' Dat denk ik nu van de rechter als hij niet komt.*

Op onze vraag aan de cliënt of hij op de wrakingszitting het woord wenst te voeren, zegt hij: 'Ik laat het aan mijn advocaat over, maar ik ga wel iets zeggen als ik daar de kans toe krijg.' Waarop Van Grieken reageert met: 'Jij gaat héél weinig zeggen!'
Beiden zijn voorstander van een externe kamer. Bij de rechtbank of het hof maakt hen niet uit.

De behandeling van het wrakingsverzoek neemt twintig minuten in beslag. De voorzitter introduceert de zaak en geeft een samenvatting van de argumenten van de verzoeker/Van Grieken. Die onderbreekt met: 'Dat is niet helemaal juist mevrouw de voorzitter,' waarna hij uitlegt in welke volgorde de dingen naar zijn idee wel gebeurd zijn. Hij licht het verzoek in tien minuten toe in een strak juridisch verhaal. In de hoofdzaak is de belangrijkste vraag of de verdachte wel of niet toestemming had om gelden van een vereniging naar zijn eigen rekening over te boeken. Bij de politierechter bleek dat het dossier niet compleet was, onder andere omdat niet duidelijk was wat op een vergadering gezegd was.

Van Grieken: *Daar vond ik een gewillig oor, want de toenmalige politierechter vond dat ook. De rechter die de zaak heeft overgenomen vond echter van niet, dus vandaar het wrakingsverzoek. Ik had u graag de lichaamshouding van de rechter laten zien want die sprak boekdelen, maar helaas staat zoiets niet in het proces-verbaal van de zitting.*
De officier: *Ik was alleen op de zitting in maart. Ik ben van mening dat de rechter-commissaris wel voldaan heeft aan de opdracht tot nader onderzoek van de politierechter. Het bewijs was gewoon geleverd, dus er was geen noodzaak om ook nog de notulen van een vergadering op te vragen. Dus ik verzet mij tegen toewijzing van het verzoek. De politierechter mag zelf bepalen of hij het onderzoek voldoende vindt. Het is in mijn ogen een verkapt appel tegen een juridisch inhoudelijke beslissing. Het verzoek wordt niet gestaafd.*
Voorzitter: *Zijn er nog vragen? Nog iets?*
Van Grieken: *Mevrouw de voorzitter, de advocatuur is in het strafrecht reactief, wij zitten in een afwachtende houding. Als je dan als rechter niet welwillend bent om dat op de zitting te compenseren, om die machtsbalans enigszins in evenwicht te brengen maar juist die disbalans in stand houdt, dan wek je de schijn van vooringenomenheid.*

Gesprek achteraf in de hal met advocaat en cliënt
Beiden zijn tevreden over de zitting. Het is goed verlopen en er was voldoende tijd met een kritische voorzitter. De verdachte vindt het niet erg dat hij het woord niet heeft gekregen, maar klaagt wel over de afwezigheid van de rechter. 'Disrespectvol' noemt hij het. Beiden vermoeden dat in de onderliggende zaak het gedrag van de officier van justitie en de rechter samenhing met de aanwezigheid van publiek, in dit geval de slachtoffers. 'De officier had kennelijk de slachtoffers ingelicht over de zitting. Wij denken dat ook de rechter iets had van 'ik moet ferm zijn en strak overkomen'. En dat hij daarom zo negatief was ten opzichte van de verzoeken van de verdachte.'

Het wrakingsverzoek is afgewezen.

Samenvatting van de belangrijkste observaties bij zaken met een advocaat
Uit de observaties in de drie zaken waar advocaten bij betrokken waren, halen wij de volgende interessante punten. Wat de aanleiding voor wraking betreft, is opvallend dat de twee strafzaken beide een wisseling van de rechter(s) hadden. Een eerdere rechter had wel nader onderzoek gelast, de rechter(s) die nieuw op de zaak zat zag dat toch anders en vervolgens komt daar een wrakingsverzoek uit voort. Wellicht kan dit worden gezien als een ervaren procedurele onrechtvaardigheid bestaande uit inconsistentie van regeltoepassing.

Soms lijkt er sprake te zijn van een accentverschil in de beoordeling van de rechter (en de officier) tussen advocaat en burger. De burger gebruikt meer emotionele termen dan de advocaat en woorden die op ervaren ongelijkheid duiden. De aanvankelijke afwezigheid van de gewraakte rechter vindt de ene burger 'arrogant' en de ander 'disrespectvol', terwijl een van de advocaten er een processueel voordeel in ziet. Een cliënt vindt het problematisch dat de gewraakte rechter 'dacht dat hij God was', terwijl de advocaat in het feit dat de rechter adviseerde om de vordering in te trekken de reden voor wraking ziet.
In deze drie zaken lijken de advocaten behoedzamer met wraking om te gaan dan de partijen zonder advocaat. Ze wegen de voor- en nadelen af en nemen daarbij anders dan partijen zonder advocaat mee dat een wrakingsverzoek 'hard aankomt' bij een rechter. Als een wraking dreigt vanwege bijvoorbeeld ongelukkige uitspraken van een rechter en zelfs bij een verschil van inzicht, dan probeert men bij voorkeur de zaak informeel, dat wil zeggen communicatief, op te lossen om wraking te voorkomen. Blijkbaar hebben advocaten een breder arsenaal aan middelen dan het instrument van wraking om signalen af te geven. In hun eigen ogen maken deze drie advocaten niet lichtvaardig gebruik van het wrakingsinstrument, althans is hun houding niet 'ik weet dat ik het niet red, maar ik geef een signaal af' zoals dat bij de partijen zonder advocaat wel speelde. Vertraging lijkt eerder een weging in het nadeel te zijn dan in het voordeel. Ook in strafzaken willen verdachten graag zo snel mogelijk duidelijkheid (of ze nu in voorlopige hechtenis zitten of niet).
Verder valt ook bij deze drie advocaten op dat zij een kritische houding van de wrakingskamer op prijs stellen. Het laat de deskundigheid van de kamer zien, men toont daadwerkelijk interesse als men doorvraagt en de advocaten vinden een efficiënte insteek waarbij irrelevante verhalen worden afgekapt geen probleem is. Daarom is des te opvallender de klacht die in het advocatenpanel werd geuit (zie paragraaf 3.3), dat men het gevoel heeft dat de wrakingskamer al aan het begin van de zitting een oordeel heeft gevormd over (toe- of) afwijzing van het verzoek. Dat zit in ieder geval in geen van onze observaties. Toch vindt de advocaat in de civiele wrakingszaak de bevraging van de gewraakte rechter te ver gaan. Dat ligt echter niet zozeer aan het type vragen. Hij vindt dat de gewraakte rechter na de eerste zitting geen kans meer had moeten krijgen om zijn verhaal te vertellen. Deze visie lijkt voort te komen uit een civielrechtelijke, formele opvatting van waarheidsvinding in de wrakingsprocedure.
Wat mogelijke verbeteringen in de wrakingsprocedure betreft, menen deze drie advocaten en hun cliënten dat een externe kamer de voorkeur verdient boven een beoordeling door collega's van dezelfde rechtbank (al is het maar voor de schijn naar buiten toe). De gewraakte rechter moet bij voorkeur bij de behandeling van het verzoek aanwezig zijn. Ze zien ook wel iets in de verplichte inschakeling

van een advocaat, maar niets in het opwerpen van andere drempels. Wraking als fundamenteel instituut van het rechtssysteem moet in hun ogen open en toegankelijk blijven.

3.3 Discussie over voorlopige bevindingen: advocaten en rechters over wraking

Een manier om de gegevens uit het verkennende onderzoek steun en fundering te geven, is door panelgesprekken te houden (ook wel rondetafeldiscussies of groepsgesprekken genoemd) met deskundigen uit de praktijk. De verhalen worden dan gecheckt en van commentaar voorzien door de andere aanwezigen. Ze zijn ook minder afhankelijk van het toeval, omdat de deelnemers aan de discussie zijn geselecteerd op hun kennis en ervaring. Wij hebben voor het onderzoek twee panelgesprekken georganiseerd: een met advocaten en een met rechters. Aan de hand van voorlopige onderzoeksresultaten is in een tamelijk open gesprek nagegaan of de ervaringen en meningen die wij in paragraaf 3.2 hebben beschreven, breder worden gedragen. Beide groepen hadden ervaring met wraking als indiener van wrakingsverzoeken dan wel als lid van de wrakingskamer. Wij hebben met hen gesproken om tussentijds na te gaan in hoeverre onze eerste indrukken en de verhalen uit het observatieonderzoek en de interviews strookten met die van ervaringsdeskundigen. Verder hebben wij op een algemene bijeenkomst met juristen die werkzaam zijn in verschillende beroepen (waaronder ook advocatuur en rechterlijke macht) een discussie over de wrakingsprocedure gevoerd. De resultaten daarvan bevestigen de oordelen in de twee panels. Voor de overzichtelijkheid en om herhalingen te voorkomen, beschrijven wij hieronder alleen de twee panelgesprekken die wij specifiek over wraking hebben georganiseerd.

3.3.1 Het advocatenpanel

De advocaten zijn geselecteerd uit de pool van recente wrakingszaken die op rechtspraak.nl waren gepubliceerd. Bij de selectie van de panelleden is gezocht naar deskundigen op verschillende rechtsgebieden en uit verschillende delen van Nederland. Er waren negen advocaten aanwezig, van wie vier actief binnen het strafrecht, één binnen het fiscaal (straf)procesrecht, één binnen het agrarisch recht, één binnen het intellectueel eigendomsrecht en civiel recht en twee advocaten die zowel in het bestuursrecht als het civiel recht actief zijn. Op een na zaten ze al langer in het vak (negen jaar en langer).
Wij presenteerden eerst de voorlopige bevindingen uit het jurisprudentieonderzoek (waaronder de aantallen en de meest voorkomende redenen om te wraken) en opvallende observaties en meningen uit de interviews met zowel advocaten als partijen. Ook hebben wij enkele aanbevelingen uit het rechtsvergelijkend (concept)rapport van Giesen meegenomen in de discussie. Er is vervolgens gediscussieerd in twee ronden. De eerste ronde ging vooral

over mogelijke verbeteringen van de wrakingsprocedure, terwijl in de tweede ronde vooral werd gesproken over hoe voorkomen zou kunnen worden dat wrakingsverzoeken worden ingediend. Uiteraard werden ook subjectieve meningen en particuliere ervaringen geventileerd, maar in het vervolg van deze paragraaf hebben wij zoveel mogelijk de algemene opvatting weergegeven. Wij hebben daarbij ook gebruik gemaakt van een vragenlijst die de advocaten voorafgaand aan de bijeenkomst hebben ingevuld (zie bijlage B).

Over verbeteringen van de wrakingsprocedure
Over het algemeen is het panel niet tevreden met de huidige procedure. Wraking ligt nog te gevoelig bij de rechterlijke macht, de criteria voor wraking zijn tamelijk strikt en het leveren van bewijs is moeilijk. Enkele advocaten stelden dat zij het idee hebben dat de wrakingskamer wel naar hen luistert, maar in feite al voor de zitting een besluit heeft genomen over afwijzing van het verzoek. Daardoor heeft men het gevoel dat partijdigheid moeilijker te bewijzen is. 'Wrakingskamerrechters willen, bewust of onbewust, al tot een uitkomst komen, liefst een afwijzing. Zij luisteren vooral naar mij om hun afwijzing te kunnen motiveren,' zei een van de advocaten. De houding ter zitting van de leden van de wrakingskamers was voor deze advocaten dus een aandachtspunt.[121]

Onder de panelleden was een duidelijke voorkeur voor een externe wrakingskamer, dat wil zeggen: van een andere rechtbank of van een hogere instantie als het gerechtshof. Een van de panelleden opperde om oud-rechters te vragen in de wrakingskamers plaats te nemen. De belangrijkste reden voor externe beoordeling van wrakingsverzoeken was de schijn van 'ons kent (en beoordeelt) ons' die voor de samenleving vermeden moet worden. Er was verdeeldheid over de vraag of rechters werkelijk vooringenomen zijn ten opzichte van collega's. Enerzijds waren er advocaten die van mening zijn dat rechters professioneel genoeg zijn en dat als we daar niet van uitgaan 'we het vertrouwen in de rechterlijke macht wel kunnen opzeggen'. Anderzijds was te horen dat collega-rechters *altijd* een mening over elkaar hebben (positief, negatief of neutraal), waardoor er automatisch sprake is van vooringenomenheid. Er was onder de panelleden geen overeenstemming of er niet-rechters aan de behandeling van wrakingsverzoeken zouden moeten deelnemen. Daarbij werd een onderscheid gemaakt naar wrakingsgrond. Als het gaat om typisch juridische gronden dan moet een jurist daarover oordelen, maar als het gaat over communicatieve redenen dan kan net zo goed een leek dat doen.

Vrijwel iedereen was van mening dat de automatische schorsing na een wrakingsverzoek een goede zaak is. Zodra een wrakingsverzoek is ingediend, mogen geen proceshandelingen meer worden verricht. 'Niet schorsen staat op gespannen voet met de essentie van de wrakingsprocedure.' Bovendien, als wrakingszaken sneller dan nu worden behandeld, dan vervalt het nadeel van schorsing. Over een

121 Wij nemen aan dat deze klacht geuit is in vergelijking met gewone rechtszaken. In alle rechtszaken vormen rechters zich immers een voorlopig oordeel of althans formuleren zij scenario's aan de hand van het dossier. Deze klacht heeft dus betrekking op de houding van de wrakingskamer ter zitting *ondanks* dat al een voorlopig oordeel is gevormd.

vaste, kortere termijn tussen het indienen van het wrakingsverzoek en de behandeling daarvan waren de meningen echter verdeeld. Enerzijds vond men dat die niet rigide moet zijn, omdat rechters zich goed moeten kunnen voorbereiden en inlezen zodat de kwaliteit van de behandeling van het wrakingsverzoek gegarandeerd is. Anderzijds zeiden enkele advocaten dat zij soms niet wraakten vanwege de vertraging die dat met zich brengt. Zoals we hebben gezien kan vertraging in het strafrecht nadelig zijn voor de verdachte (onder andere de zaak van advocaat Noordman in paragraaf 3.2.3), maar advocaten zeiden ook dat vertraging soms strategisch wordt gebruikt. In het civiel recht is vertraging niet zo ernstig (en dus is men niet terughoudend om die reden), want 'een maand meer of minder maakt vaak niet uit'.[122] Wij kregen daarnaast de indruk dat strategisch gebruik juist om te vertragen, vooral voorkomt in het strafrecht.

Het panel zag graag meer eenheid in de jurisprudentie, bijvoorbeeld wat betreft de termijn voor het indienen van een wrakingsverzoek.

Over het voorkomen van wrakingsverzoeken

In het algemeen hadden advocaten het gevoel dat het nuttig kan zijn om een instrument in het hoofdproces te hebben om de rechter erop te kunnen wijzen dat hij bijvoorbeeld 'arrogant', 'partijdig' of 'vooringenomen' overkomt, dan wel een manier te hebben waarop opgebouwde frustraties geuit kunnen worden. De advocaten verwezen naar de cijfers van de dominante wrakingsgrond 'behandeling van partij/zaak' en bevestigden dat zij daar ervaring mee hadden. Een vorm van 'wrakingsmediation' of een 'time-out' kan volgens de advocaten veel kou uit de lucht halen. Zij geven al wel vaak 'signalen' af zoals het vragen om een schorsing, om bij de rechter duidelijk te maken dat iets hen 'niet lekker zit'. Er is echter geen (wettelijke) mogelijkheid om even over een wraking na te denken en de emoties te laten bezinken (hoewel het informeel wel gebeurt, vernamen wij[123]).

Er werd negatief gereageerd op het voorstel een boete op te leggen in het geval er oneigenlijk gebruik van het wrakingsinstrument wordt gemaakt. 'Onzin van de eerste plank, je steekt een mes in het hart van de rechtspraak,' en 'idioot!' waren de eerste uitroepen. Een van de belangrijkste argumenten was dat 'oneigenlijk gebruik' voor de een 'oneigenlijk' is, en voor de ander 'eigenlijk'. Het wrakingsinstrument gebruiken als pure strategie zal ongetwijfeld voorkomen, maar dat is onder advocaten, zo meenden zij, in een zeer kleine minderheid van de gevallen aan de orde. Daarom zagen zij wel iets in de gedachte om na toewijzing van een verzoek allerlei extra kosten door de staat te laten dragen. Advocaten wraken alleen als er echt iets aan de hand

122 Achteraf was ons duidelijk dat de advocaten zich hierbij voorstelden aan de zijde van de wederpartij. Voor de eisende partij is vertraging vaak wel problematisch, omdat het betekent dat er langer onduidelijkheid bestaat over de vraag of zijn vordering zal worden toegewezen.

123 Een ervaren strafrechtadvocaat vertelde dat de voorzitter van een meervoudige kamer eens een zitting stillegde vanwege de spanning en harde woorden die gevallen waren. Iedereen behalve de juridisch professionals moesten de zaal uit, waarop de voorzitter aan de advocaat vroeg: 'Zeg X [voornaam advocaat], waar zijn we nou mee bezig?!' Nadat dat was uitgesproken, was de kou uit de lucht.

is en er geen andere optie is. Ze maakten de kanttekening dat zij uiteraard slechts kunnen oordelen over zaken waar advocaten bij betrokken zijn, niet over de gevallen waarin een burger zonder vertegenwoordiging procedeert. Het advocatenpanel zag een belangrijke rol in het voorkomen van wrakingsverzoeken bij de rechterlijke macht zelf. Rechters zouden volgens het panel sturender optreden, minder competent zijn dan vijf of tien jaar geleden en minder goed communiceren. Er staat daarnaast meer tijds- en efficiencydruk op de rechtspraak. ‘Het wrakingsinstrument is niet slecht, maar het feit dát ik moet wraken is slecht.’ Naar de mening van het panel zouden rechters meer op hun strepen moeten staan om efficiencydruk te weerstaan en betere zittingskwaliteit te leveren. De strafrechtadvocaten spreken daarnaast het gevoelen uit dat strafrechters tegenwoordig bijna automatisch aan de kant van het OM staan, althans het OM onvoldoende kritisch bejegenen. De frustratie neemt daardoor toe.

3.3.2 Het rechterspanel

De acht rechters van het panel zijn zelf gewraakt in hun loopbaan of hebben voorgezeten in wrakingprocedures. Zij waren afkomstig van vier verschillende rechtbanken. De discussie ging net als bij het advocatenpanel over de ervaringen met en subjectieve perceptie van wraking en over hoe de problematiek rond wraking adequater kan worden aangepakt, dat wil zeggen:

- over het voorkomen van wraking;
- het verbeteren van de procedure; en
- het tegengaan van misbruik.

Ook dit panel begonnen wij met de voorlopige bevindingen uit het jurisprudentieonderzoek en met opvallende observaties en meningen uit de interviews, waarbij wij uiteraard ook de resultaten uit het advocatenpanel meenamen. Ook hebben wij weer enkele (destijds voorlopige) aanbevelingen uit het rechtsvergelijkend rapport van Giesen e.a. meegenomen.

Ervaringen en percepties

Of een wrakingsverzoek als vervelend wordt ervaren door de rechter is afhankelijk van de wrakingsgrond, maar over het algemeen is men tamelijk laconiek over wraking en ziet men het als onderdeel van het werk in een kritischer samenleving. Als er wordt gewraakt om een procesbeslissing te omzeilen, is dat vervelend omdat de zaak dan stil komt te liggen. Gewraakt worden omdat een van de partijen aanhouding van de zaak probeert te bewerkstelligen, raakt de rechter niet persoonlijk. Redenen als ‘bejegening’ en ‘wantrouwen’ hebben meer persoonlijke impact omdat ze betrekking hebben op de integriteit van de rechter. Als het gaat om een ‘misstap tijdens de zitting’, sta je als rechter te kijk. Soms calculeren rechters dat echter ook in: het komt voor dat een rechter berust na een wrakingsverzoek als die rechter op de zitting ‘onorthodoxe methoden’ heeft toegepast in de hoop meer duidelijkheid in een zaak te verkrijgen. Enkelen menen dat de rechtspraak nu een-

maal ook markante rechters kent en dat deze helaas meer risico lopen op wraking.[124]
Na een afgewezen wrakingsverzoek hebben rechters het idee op eieren te lopen. Ze hebben het gevoel voorzichtig te moeten zijn en op te moeten passen met het stellen van bepaalde vragen. Dit komt de waarheidsvinding niet ten goede nu sommige vragen gesteld moeten worden (soms inclusief een harde toon en een koele houding van de rechter). Problematisch is het wanneer een rechter denkt dat hij zich anders moet gedragen of opstellen door de vrees om (nog een keer in dezelfde zaak) gewraakt te worden. Rechters hebben soms het gevoel een *sitting duck* te zijn.[125] Als rechter wil je de zaak goed voorzitten en als er dan iemand met een wrakingsverzoek zand in de machine gooit, dan is dat erg frustrerend.
Rechters zien wel de problemen die ontstaan met een bepaalde toon of de manier waarop een vraag of uitspraak wordt gedaan. Mensen reageren echter verschillend op dezelfde toon of intonatie. Bij de een kan een grapje wel, maar bij de ander totaal niet.[126] Daarbij komt dat rechters zich in civiele zaken tegenwoordig actiever moeten opstellen. Er worden meer vragen gesteld. Er wordt verwacht dat de rechter een bemiddeling weet te bereiken. En er moet worden gewaakt voor 'verrassingsuitspraken'. Dit zorgt ervoor dat de rechter meer op hetzelfde niveau communiceert met de procespartijen met alle bejegeningsproblematiek als gevolg. Het helpt naar hun mening wel als het mogelijk is om 'op metaniveau' uit te leggen wat de rechter gaat doen tijdens de zitting en wat voor vragen de rechter gaat stellen. Dan zijn procespartijen hierop voorbereid en voorkom je mogelijk een wraking.
De ervaring bij deze rechters is dat wanneer een partij geen sterke zaak heeft, er sneller opwinding ontstaat en eerder bejegening als reden om te wraken wordt aangegrepen. Dat gebeurt niet alleen met partijen die zelf procederen, maar ook met 'zwakke' advocaten die het rechtsgebied niet goed kennen, die het gevoel hebben de zaak te verliezen of die 'moeilijke' vragen krijgen.

Voorkomen van misbruik en andere verbeteringen

De rechters zijn erover eens dat er weliswaar een stijging is in het aantal wrakingsverzoeken, maar dat deze marginaal is in vergelijking met het totaal aantal zaken dat jaarlijks wordt behandeld. Men maakt zich daarom geen zorgen over de toename en vindt een grote aanpassing van het wettelijk kader onnodig.

124 Zie bijvoorbeeld de verschillende geïnterviewde rechters voor het boek *Rechtspraak is mensenwerk* van Van Kleef en Van Kleef (2011). Strafrechter Nol van de Ven zegt daarin bijvoorbeeld: 'Als rechter moet je volledig objectief zijn, je moet geen blijk geven van enige vooringenomenheid of zelfs de schijn daarvan. Ik ga echter bewust regelmatig op de zitting over de grens heen, bijvoorbeeld door tegen een verdachte met een onmogelijk verhaal te zeggen: 'Nou, met alle respect, maar je denkt toch niet dat ik van een andere planeet kom.' Daar kun je voor gewraakt worden.' (p. 47-48) Ook veel van de andere rechters geven er in de interviews blijk van dat de mogelijkheid van wraking kan worden benut; zij zijn zich zeer bewust van hun gedrag.

125 Een *sitting duck* is iemand die zich niet (meer) kan verdedigen.

126 In de media is in augustus 2012 tamelijk uitvoerig bericht over de Maastrichtse rechter die gewraakt werd vanwege grappen in een echtscheidingszaak, zie LJN BX3771 (toegewezen).

Verder is het moeilijk om te bepalen of er sprake is van toenemend oneigenlijk gebruik. Wat wel zorgen baart, is de verharding in de rechtszaal. Het respect voor de rechter neemt af en omgekeerd verliezen rechters respect voor de advocatuur.
De rechters zijn van mening dat wraking steeds minder wordt gezien als een smet op het blazoen van de rechter. Het is steeds meer onderdeel van het werk. Het storende element van wraking is wel dat de zaak vertraging oploopt en dat de behandeling stil komt te liggen. Het panel is daarom van mening dat daaraan wel 'iets' moet gebeuren, maar dat kan door slimmer te opereren binnen het bestaand kader. Er zijn bijvoorbeeld rechtbanken die experimenteren met een kleine drempel om de 'onzinverzoeken' tegen te gaan. Partijen krijgen veertien dagen de tijd om na het wrakingsverzoek de gronden daarvoor in te dienen bij de rechtbank. Gebeurt dat niet, dan wordt het verzoek ongegrond verklaard. Een andere poging om misbruik en oneigenlijk gebruik tegen te gaan is om de *repeat-players* en notoire wrakers in de advocatuur aan te pakken. Bij 'bekende wrakers' wordt bijvoorbeeld gewerkt met een vaste griffier die alle gronden voor wraking opschrijft. Bij mogelijk oneigenlijk gebruik gaat een melding naar de president van de rechtbank die zo nodig contact opneemt met de deken van de Orde van Advocaten. Als deze daartoe aanleiding ziet, neemt hij contact op met de advocaat. Het panel denkt ook aan mogelijkheden die soms wel om een aanpassing van het wettelijk kader vragen. De voorzitter van de wrakingskamer zou ter plekke de mogelijkheid moeten hebben om het wrakingsverzoek af te wijzen als het een kennelijk ongegrond verzoek of misbruik betreft. Bij het toestaan van het wrakingsverzoek zou hij de bevoegdheid moeten hebben om het verzoek als klacht te beschouwen of als een wrakingsverzoek. De voorzitter zou dan ook kunnen bepalen of het wrakingsverzoek wel of geen schorsende werking heeft.
Het panel ziet niets in het categorisch beperken of afschaffen van de schorsende werking bij een wrakingsverzoek, maar in ieder geval zou het moeten afhangen van de reden die aan het verzoek ten grondslag ligt. Als de sfeer door miscommunicatie is verpest en de gemoederen verhit zijn, dan heeft het geen zin om met de behandeling van de zaak door te gaan. Bij het weigeren om een getuige te horen kan dat anders zijn, maar het blijft vreemd om na een toewijzing achteraf als nieuwe rechter een zaak opnieuw te moeten behandelen alsof er niets is gebeurd. Bij een vermoeden van misbruik is het misschien beter om acuut een wrakingskamer bijeen te roepen, zodat in ieder geval geen vertraging opgelopen wordt.
De mogelijkheid om een vergoeding vooraf of boete achteraf mogelijk te maken wegens misbruik of bij afgewezen wrakingsverzoeken, werd door het panel als belemmering van de gang naar de rechter ervaren. Door de extra kosten (hetzij als boete achteraf, hetzij als financiële drempel vooraf) zouden mensen

misschien ten onrechte afzien van een wrakingsverzoek, en het zou ook tot gevolg kunnen hebben dat het idee ontstaat dat de rechterlijke macht probeert om 'de eigen stoep schoon te houden', in aansluiting op de kritiek dat 'rechters het eigen vlees keuren'. Wat dit laatste betreft: het panel heeft een voorkeur voor beoordeling door het gerechtshof boven een rechtbank elders.
Op de mogelijkheid om de zitting kort te schorsen om even af te koelen of informeel te overleggen, zoals op het advocatenpanel genoemd is, werd verschillend gereageerd. Een vorm van mediation kunnen zij zich in sommige gevallen wel voorstellen, maar niet als een partij echt de overtuiging heeft om te wraken. Anderen vonden het lastig voor te stellen dat je uit je rol van rechter zou kunnen stappen en als gelijke partijen om de tafel zou kunnen zitten om te praten over ontstane irritaties en/of een mogelijke ongewenste gedraging van de rechter. Je moet daarna toch weer door in je rol als rechter.

Overigens bleek in het rechterspanel, maar ook uit interviews met enkele gerechtssecretarissen van wrakingskamers dat er geen standaard 'nazorg' en evaluatie is na af- en toegewezen wrakingsverzoeken. Rechters worden geacht een wraking persoonlijk te verwerken en er lering uit te trekken. Een evaluatie van de jaarlijkse wrakingsjurisprudentie vindt alleen plaats in die gerechten die consequent een 'Jaarverslag van de wrakingskamer' maken (maar die bevat dan alleen de wrakingsuitspraken van het eigen gerecht).

3.4 Conclusies

In het deel met de zaken van partijen zonder advocaat kwam kort samengevat het volgende naar voren.

- Internet is een belangrijke informatiebron.
- Verzoekers weten dat ze weinig kans maken, maar gebruiken wraking als signaalfunctie.
- Bejegening door de rechter ligt vaak gevoelig, helemaal in comparities, en wordt
  soms verergerd door gebrekkige juridische kennis.
- Partijen wraken ook tegen het advies van hun advocaat in en maken soms gebruik van 'adviseurs', maar die adviseurs mogen, voor zover wij hebben gezien, op de zitting niet het woord voeren.
- De kritische behandeling op de wrakingszitting wordt hoger gewaardeerd dan de behandeling op de gewone zitting, vooral vanwege de kritische houding van de wrakingskamer.
- Aanwezigheid van de gewraakte rechter tijdens de behandeling van het wrakingsverzoek wordt op prijs gesteld.

Uit de drie zaken waar advocaten bij betrokken waren, kwam het volgende naar voren.

- De advocaten lijken behoedzamer om te gaan met wraking dan de partijen zonder advocaat.
- Een dreigende situatie probeert men bij voorkeur informeel (communicatief) op te lossen om wraking te voorkomen.

- In twee zaken lijkt een wisseling van de rechter die de zaak behandelt medeoorzaak te zijn van het wrakingsverzoek en overigens wordt gewraakt vanwege de behandeling ter zitting.
- Ook advocaten stellen een kritische houding van de wrakingskamer op prijs.
- Een externe kamer verdient de voorkeur boven een beoordeling door collega's van dezelfde rechtbank en de gewraakte rechter moet bij voorkeur bij de behandeling van het verzoek aanwezig zijn.
- Verplichte inschakeling van een advocaat wordt niet op voorhand afgewezen, maar andere beperkingen worden afgewezen omdat wraking als fundamenteel instituut van het rechtssysteem open en toegankelijk moet blijven.

Het advocatenpanel bleek voldoende vertrouwen te hebben in een onafhankelijke en onpartijdige beoordeling van wrakingsverzoeken door directe collega's van de gewraakte rechter. Desondanks staat men achter beoordeling door een externe kamer vanwege het beeld in de samenleving. Dat kwam ook in het rechterspanel naar voren, waar overigens een voorkeur uitgesproken werd voor beoordeling door het gerechtshof. De advocaten spraken zich net als de rechters uit tegen afschaffing van de schorsing zodra een wrakingsverzoek is ingediend. Eerder wil men een versnelde behandeling. Zowel advocaten als rechters staan zeer afwijzend tegenover een inperking van het wrakingsrecht. Advocaten zien wel iets in een afkoelingsperiode of een meer informeel overleg om wraking te voorkomen. Rechters voelen daar minder voor. De rechters hadden verder specifieke voorstellen over de rol van de voorzitter die wrakingsverzoeken bij 'kennelijk ongegrond' direct zou kunnen afwijzen of door zou moeten kunnen verwijzen naar de klachtprocedure. Specifieke experimenten om partijen en 'notoire advocaat-wrakers' op de huid te zitten, verdienen volgens de rechters nadere bestudering.

De meningen van de panels liepen vooral uiteen bij de mogelijke verklaringen voor de toename van wrakingsverzoeken. De advocaten zoeken de verklaring vooral aan de kant van de rechtspraak en wel specifiek in de toegenomen werkdruk waardoor kwaliteitsverlies wordt geleden. Werkdruk en de noodzaak om zittingen efficiënt te plannen zouden ten koste gaan van zorgvuldigheid. De rechters zien die druk en de spanningen die dat oplevert ook wel, maar daarnaast zien ze een verlaging van het niveau van de advocatuur. Bij advocaten die gebrekkige kennis hebben op een bepaald rechtsgebied zou zich eerder frustratie voordoen die zich vervolgens (onder andere) uit in een grotere wrakingsbereidheid. Wij willen op basis van de geobserveerde gevallen als mogelijke verklaring de rol van internet toevoegen, vooral als het gaat om partijen die niet door een advocaat worden bijgestaan. De partijen in de drie gepresenteerde zaken, maar ook andere partijen die wij hebben gesproken, zochten op internet naar mogelijkheden om de ervaren onrechtvaardigheid aan te kaarten. Op internet zijn niet alleen de spectaculaire wrakingszaken uit de media te vinden, maar op rechtspraak.nl staat

ook een uitgebreide beschrijving van de wrakingsprocedure en de bijbehorende protocollen. Dat leidt tot semiprofessionalisering van partijen – tot 'halve juristen' – die sneller dan vroeger het wrakingsinstrument gebruiken. Partijen lijken daarbij meer of sneller dan advocaten problemen te ervaren met ongelijke behandeling, met het gezag van autoriteiten (elites in het algemeen, wellicht met vrouwelijke autoriteit in het bijzonder), met de onbegrijpelijkheid van juridisch jargon en met de praktische invulling van procedures.
Wij willen hier ook een andere observatie kwijt die relevant is voor de theorie over procedurele rechtvaardigheid. De empirische observatie is dat de behandeling van wrakingszaken er zo positief uitspringt, vooral vanwege de kritische houding van de voorzitters van de wrakingskamers. De vraag is wat dat zegt over de behandeling en communicatie op de zitting die aanleiding was om het wrakingsverzoek in te dienen. Nader onderzoek zou meer duidelijkheid moeten verschaffen over welke soort communicatie bij welk type partijen problemen oplevert en of daar iets aan verbeterd zou kunnen worden. De observatie is theoretisch relevant voor het procedurele rechtvaardigheidsonderzoek: een kritische houding van de beslisser, dat wil zeggen: een houding waaruit oprechtheid en betrokkenheid spreekt, draagt meer dan een afwachtende houding bij aan ervaren procedurele rechtvaardigheid.[127]

Zoals gezegd zouden wij hier ingaan op enkele aanbevelingen uit het onderzoek van Giesen e.a., voor zover mogelijk op basis van de gegevens van dit hoofdstuk (Giesen e.a. 2012: hoofdstuk 5, paragraaf 4). Een van de aanbevelingen is om de automatische schorsing bij een wrakingsverzoek af te schaffen of althans deze te vervangen door een gedifferentieerder aanpak. De motivatie daarvoor is vooral om het wrakingsverzoek als 'vertragingstactiek' nutteloos te maken. De advocaten die aan het onderzoek hebben meegewerkt, zijn daarop tegen. De vertragingstactiek wordt volgens hen maar zelden gebruikt en als het echt nodig is, zo menen zij, zijn er andere tactieken om hetzelfde te bereiken (bijvoorbeeld het neerleggen van de verdediging). Een ander argument dat in het advocatenpanel was te horen, is dat het afschaffen van de schorsende werking het fundament van wraking aantast: als er twijfel is over de partijdigheid van een rechter, dan moet naar hun mening de zaak onmiddellijk stil komen te liggen. De rechters in ons panel waren evenmin voorstander van het afschaffen van de schorsende werking in specifieke gevallen, maar zij hadden daar praktische overwegingen bij. Binnen het bestaande wettelijk kader kan immers creatief gezocht worden naar manieren om de negatieve gevolgen van de schorsende werking af te zwakken, bijvoorbeeld door notoire wrakers op de huid te zitten door documentatie zo nodig door te spelen naar de Orde van Advocaten. De rechters van het panel relativeren ook de omvang van het probleem. Gedifferentieerde procedures maken 'de kwestie wraking' alleen maar ingewikkel-

127 En als er een keuze is om zijn beslissing na te leven (wat bij wraking niet het geval is), dan wordt zijn beslissing eerder vrijwillig opgevolgd.

der, zo menen zij, en dat is voor 700 of 800 zaken per jaar onnodig.
Een andere aanbeveling van Giesen e.a. is om wrakingsverzoeken door een hogere rechter te laten beoordelen. Dat kan breed op instemming rekenen, hoewel het voor velen niet uitmaakt welk rechterlijk college het doet, als het maar een extern college is. Een van de advocaten uit het panel opperde om oud-rechters te vragen om in de wrakingskamers plaats te nemen.
Giesen e.a. bevelen ook aan om de wrakingsprocedure aan korte termijnen te binden, bijvoorbeeld twee of vier dagen. De advocaten uit het panel zien daar de noodzaak niet van in omdat de wet de mogelijkheid al biedt (dus als het nodig is, dan kan het) en omdat op veel rechtsgebieden – civiel recht bijvoorbeeld – snelheid van behandeling vaak niet zo'n grote rol speelt. Ten slotte bevelen Giesen e.a. aan om de rechter discretionaire ruimte te geven om de verzoeker bij geconstateerd oneigenlijk gebruik een boete of proceskostenveroordeling mee te geven. De advocaten en rechters die aan het onderzoek hebben meegewerkt, zijn daar categorisch op tegen. Het zou verzoekers wellicht ten onrechte afhouden van het indienen van een wrakingsverzoek, zo menen zij. De rechters van het panel zijn bovendien bang dat elke maatregel om wrakingsverzoeken in te dammen door het grote publiek wordt gezien als het schoonhouden van de eigen straat. Dat komt naar hun idee het vertrouwen in de Rechtspraak niet ten goede.

Wij benadrukken nogmaals dat bovenstaande conclusies gebaseerd zijn op een verkennend onderzoek dat in een betrekkelijk korte periode van enkele maanden is gedaan. Het hoofdstuk moet daarom vooral gelezen worden als illustratie bij de gronden die in de jurisprudentie dominant zijn en voor de gedetailleerde beschrijving van de diversiteit, voor de nuance en voor een indruk van de sfeer en de toon op de werkvloer van wraking.

4

Wraking: wat vindt de bevolking?

4.1 Waarom is de mening van de bevolking relevant?

Een van de redenen om de bevolking te vragen naar haar mening over de wrakingsprocedure en de wijzigingen die daarin worden overwogen, is dat het gaat om (potentiële) consumenten van het recht en de rechtspraak. Als de Rechtspraak wil dat de rechtsorde goed blijft functioneren, dan is een zekere mate van vertrouwen van de consumenten in het rechtssysteem en de rechtspraak noodzakelijk: het vertrouwen dat het systeem naar behoren werkt en aangepast kan worden als dat mogelijk niet het geval is. Zonder een bepaalde mate van vertrouwen bestaat het risico dat de legitimiteit van de rechtspraak erodeert (Weyers & Hertogh 2007). De wrakingsprocedure is te zien als een van de corrigerende mechanismen die ervoor zorgen dat het systeem naar behoren blijft werken. Het mechanisme belichaamt de kerngedachten van de theorie van procedurele rechtvaardigheid door burgers een platform te geven om de onpartijdigheid van de beslissers te toetsen. Rechtzoekenden kunnen daardoor controle uitoefenen op het naleven van de kernwaarden door spelers in het rechtssysteem.
Het vertrouwen in de wrakingsprocedure hangt, zo valt te veronderstellen, op zijn beurt weer af van de inrichting en het functioneren van dat mechanisme. Rechtzoekenden die ervaring met de rechtspraak hebben opgedaan, zullen zich aan de hand daarvan een oordeel vormen over de inrichting van het wrakingsmechanisme. Anderen die geen ervaring hebben, zullen zich op basis van andere kennisbronnen een oordeel vormen.
Op basis van bestaand onderzoek valt over die opinie wel een aantal veronderstellingen te formuleren. Allereerst dat een groot deel van de bevolking geen uitgesproken mening zal hebben over de wrakingsprocedure, gegeven het feit dat de meesten geen ervaring hebben met gerechtelijke procedures (en al helemaal niet met wraking). Ten tweede dat de kennis over de gang van zaken in de rechtszaal voor het overgrote deel berust op datgene wat in de media aandacht krijgt en dat is meestal weinig specifiek. Ten derde veronderstellen wij dat gezien de aandacht in de media voor recente wrakingszaken, de bestaande wrakingsprocedure vooral zal worden bekritiseerd vanwege het 'de slager keurt zijn eigen vlees'-principe. In het bestaande model zijn het immers collega-rechters die de wrakingsverzoeken beoordelen en dat is onder andere in het commentaar op de wraking in de zaak-Wilders aan de orde geweest.[128]
Het huidige wrakingsmodel is gemodelleerd op het archetypische professiemodel. Het gaat om een beroepsgroep met een specifieke expertise, een publieke, op het welzijn van de samenleving gerichte taak en met een hoge mate van zelfregulering. Deze zelfregulering bestaat uit:

- controle op de toegang tot het beroep (onder andere door middel van het kunnen stellen van opleidingseisen);

128 Commissie-Van Rooij in de evaluatie van de strafzaak tegen Wilders.

- het stellen van regels voor een juiste beroepsuitoefening
- en de controle op de naleving van de eigen regels (vaak via tuchtrecht) (Abbott 1988).

Die controle op de naleving was primair intern gericht op de kwaliteit(shandhaving) van het beroep door leden van de beroepsgroep zelf.[129] Op die manier is ook de wrakingsprocedure vormgegeven.

De laatste decennia wordt de legitimiteit van professies als de advocatuur, de medische stand en de rechterlijke macht steeds meer betwist (Weyers & Hertogh 2007). Gezag moet telkens opnieuw en bij elk optreden verworven worden. Dat vraagt veel van het optreden van gezagsdragers, zeker als dat optreden meer in de openbaarheid gebeurt en de evaluatie ervan ook publiekelijk plaatsvindt. Het optreden in de openbaarheid hangt samen met de noodzaak om verantwoording af te leggen en openheid te geven over interne situaties en procedures. De samenleving vraagt om transparantie. Burgers willen zicht krijgen op wat binnen de beroepsgroep gebeurt. Tegen deze achtergronden en maatschappelijke ontwikkelingen is het begrijpelijk dat de wrakingsprocedure kritisch tegen het licht wordt gehouden. De vraag wat het oordeel van de bevolking over de wrakingsprocedure is en van de wijzigingen die worden overwogen, is daarom gerechtvaardigd.

In dit hoofdstuk doen wij verslag van de resultaten van een onderzoek onder een steekproef van de Nederlandse bevolking. In paragraaf 4.2 beschrijven wij de opzet van dat onderzoek en besteden wij enige aandacht aan de bruikbaarheid ervan. Paragraaf 4.3 geeft de resultaten van de vragen over wraking in cijfers, statistieken en verbanden. Wij maken daarbij onderscheid tussen:

- de beoordeling van en de steun voor de bestaande situatie (paragraaf 4.3.1);
- de steun voor een andere samenstelling van de wrakingskamer (paragraaf 4.3.2);
- de steun voor wijzigingen die de bedoeling hebben om de wrakingsprocedure adequater en efficiënter te maken (paragraaf 4.3.3).

In paragraaf 4.4 trekken wij conclusies en daarbij gaan wij ook in op de aanbevelingen uit het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a.

4.2 Opzet en bruikbaarheid van het kwantitatieve onderzoek

Het online-onderzoek is in augustus 2012 uitgevoerd onder duizend respondenten.[130] Voor de vragen van de survey hebben wij aansluiting gezocht bij het eerder door Mediatest uitgevoerde onderzoek naar de invloed van de tv-serie 'De rechtbank' op de kennis van en het vertrouwen in de rechtspraak, dat ook in opdracht van de Raad voor de rechtspraak is gedaan (Mediatest 2011). Op deze manier houden wij continuïteit in het onderzoek en kunnen de antwoorden op vragen met elkaar vergeleken worden.

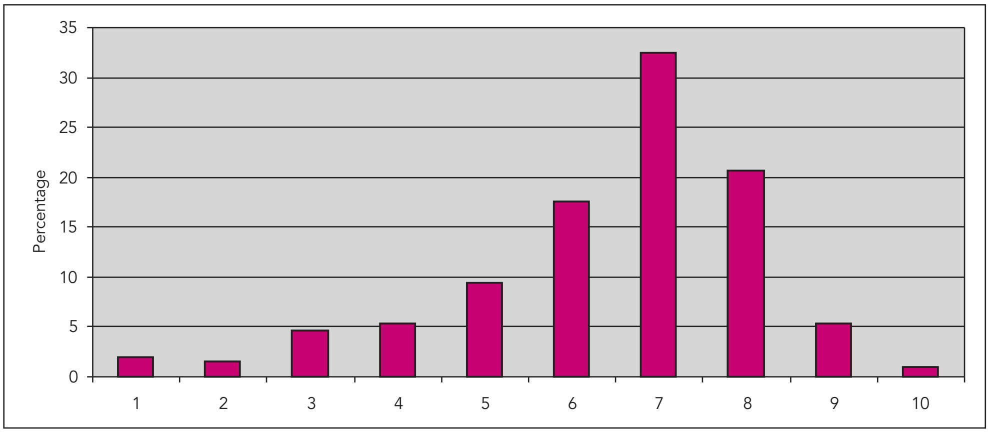
129 Het is geen toeval dat in de Angelsaksische wereld tuchtrecht *disciplinary law* heet.

130 Het onderzoek is uitgevoerd door BTC-Mediatest bv in Amsterdam. Het heeft geresulteerd in een steekproef met een nettorespons van duizend personen in de leeftijd tussen achttien en 81 jaar. Het onderzoeksbureau heeft daarbij respondenten die de vragenlijst te snel hebben ingevuld (afgaand op een door het bureau gehanteerde minimale tijd nodig voor het beantwoorden van de vragen), uit het uiteindelijk databestand geweerd.

Voordat wij ingaan op de vragen over wraking zijn enkele opmerkingen over de steekproef van belang. De responsgroep is representatief te achten voor de kenmerken geslacht en leeftijd. Wat betreft opleiding zijn de categorieën hbo en universitair geschoold ietwat oververtegenwoordigd en de laagopgeleiden ondervertegenwoordigd (zie bijlage D). Met deze gegevens is nog niet gezegd dat de respons ook representatief is voor juist het kenmerk waarnaar we op zoek zijn: de mening over wraking. Daarvoor zijn aanwijzingen te verkrijgen door op relevante kenmerken te vergelijken met de resultaten uit eerder onderzoek. Zowel wat betreft de ervaring die respondenten hebben met gerechtelijke procedures, de wijze waarop ze daarin betrokken waren (als eiser, als gedaagde, enzovoort) als de bronnen waaruit ze kennis putten over de gang van zaken in de rechtspraak, komt de spreiding binnen de respons overeen met die in het eerdergenoemde door Mediatest uitgevoerde onderzoek (zie ook bijlage D). Omdat de spreiding niet afwijkt van die van de steekproef van anderhalf jaar geleden, geeft dat vertrouwen wat de representativiteit betreft. (Als de spreiding binnen beide steekproeven sterk uiteen zou lopen, dan hadden we daar vraagtekens bij moeten plaatsen.)

Om na te gaan of de steekproef op andere punten in sterke mate afwijkt, hebben wij de respondenten gevraagd naar hun vertrouwen in het Nederlandse rechtsstelsel. Dat krijgt als gemiddeld cijfer een 6,4 op een schaal van 1 (in het geheel geen vertrouwen) tot en met 10 (volledig vertrouwen). Grafiek 2 geeft het totaalbeeld.

Grafiek 2. Vertrouwen in het rechtsstelsel

Bijna 77% geeft een voldoende en 60% geeft een 7 of hoger. Deze uitslag is hoger dan de uitkomsten van de door het Sociaal en Cultureel Planbureau gepubliceerde kwartaalcijfers gebaseerd op eenzelfde vraag.[131] De hogere percentages in ons onderzoek worden waarschijnlijk deels veroorzaakt doordat wij relatief meer respondenten met een hoger opleidingsniveau in de steekproef hebben.
Om na te gaan of de steekproef op een ander vertrouwenspunt sterk afweek, hebben wij ook gevraagd naar het vertrouwen in rechters. Dat deden wij op dezelfde manier als in het eerdere onderzoek door te vragen naar het vertrouwen op vijf afzonderlijke items (zie Mediatest 2011).

Kunt u aangeven hoeveel vertrouwen u heeft in:
1. de toewijding van rechters
2. de deskundigheid van rechters
3. de integriteit van rechters
4. de onpartijdigheid van rechters
5. de vonnissen van rechters

Antwoord
1. zeer weinig
2. weinig
3. niet weinig / niet veel
4. veel
5. zeer veel

De gemiddelde score berekend over alle vijf items bedraagt 3,4. De score in het Mediatest-onderzoek in november 2010, toen twee steekproeven werden ondervraagd, bedroeg 3,1 en 3,2. Onze steekproef scoort dus ook hier iets hoger, wat consistent is met het hogere percentage bij de vraag naar het vertrouwen in het rechtsstelsel.
Al met al concluderen wij dat er geen aanwijzingen zijn gevonden die de representativiteit ernstig in twijfel trekken. De steekproef is wel gehouden onder relatief hoogopgeleiden en heeft mede daardoor een positieve basishouding tegenover recht en rechtspraak.

Behalve de representativiteit van de steekproef is het relevant voor het inschatten van de bruikbaarheid van de survey of leken zich überhaupt iets kunnen voorstellen bij de wrakingsprocedure en het functioneren ervan, gelet op het abstracte karakter en de relatief geringe frequentie. Wij kunnen daarover zeggen dat wraking de laatste jaren prominent in het nieuws is geweest, onder andere door de strafzaak tegen Wilders (najaar 2010 met een toegewezen wrakingsverzoek, voorjaar 2011 met een afgewezen verzoek). Daarna was er in de media berichtgeving over een toegewezen wrakingsverzoek in de zaak-'baby Sky' (in april 2011) en een afgewezen verzoek in de zedenzaak tegen Robert M. (in maart 2012). Gelet op het feit dat veel respondenten hun kennis van de rechtspraak uit de media hebben, mogen we veronderstellen dat veel burgers inmiddels wel *ongeveer* weten wat wraking is. Ten tweede hebben wij ter introductie van de vragen in 'gewoon Nederlands' uitgelegd wat

131 In het derde kwartaal van 2012 (gemeten in juli/augustus) gaf 67% een voldoende en 48% gaf een 7 of hoger. Zie Burgerperspectieven, 2012 nr.3, Continue Onderzoek Burgerperspectieven, Sociaal en Cultureel Planbureau, september 2012. Overigens blijft in dit derde kwartaal het vertrouwen in de rechtspraak als enige op gelijk niveau, terwijl het vertrouwen in andere instituties (Tweede Kamer, regering) daalt. Het is overigens bekend dat de vertrouwenscijfers nogal kunnen schommelen (Croes 2011).

wraking is en wat de achtergrond was van de desbetreffende vraag. Ten derde leiden wij uit de antwoorden op de volgende vraag ook af dat de respondenten in grote lijnen weten wat wraking is en waarvoor het dient.

Wraking

Partijen hebben tijdens een juridische procedure het recht om een wrakingsverzoek in te dienen. Dit is een verzoek om de rechter die de zaak behandelt, te laten vervangen door een andere rechter. Dat kan als een van beide partijen twijfelt aan de onpartijdigheid van die rechter.
De zaak wordt dan stilgelegd en drie andere rechters beoordelen of het verzoek redelijk is (in juridische termen: gegrond). Het verzoek kan worden toegewezen en dan komt er een andere rechter. Als het verzoek wordt afgewezen, gaat de procedure verder met de oorspronkelijke rechter.
Hierna vindt u in de kaders vragen over wraking en we vragen uw mening daarover.

Vraag

Om allerlei redenen kan er twijfel ontstaan over het eerlijke en objectieve verloop van een rechtszaak. Dat kan voor een betrokkene een reden zijn om te vragen de rechter te vervangen door een andere rechter. Hieronder worden verschillende redenen genoemd.[132]
Wilt u voor elk van de onderstaande redenen aangeven of u het terecht vindt dat mensen zouden vragen om de rechter te vervangen door een andere rechter?

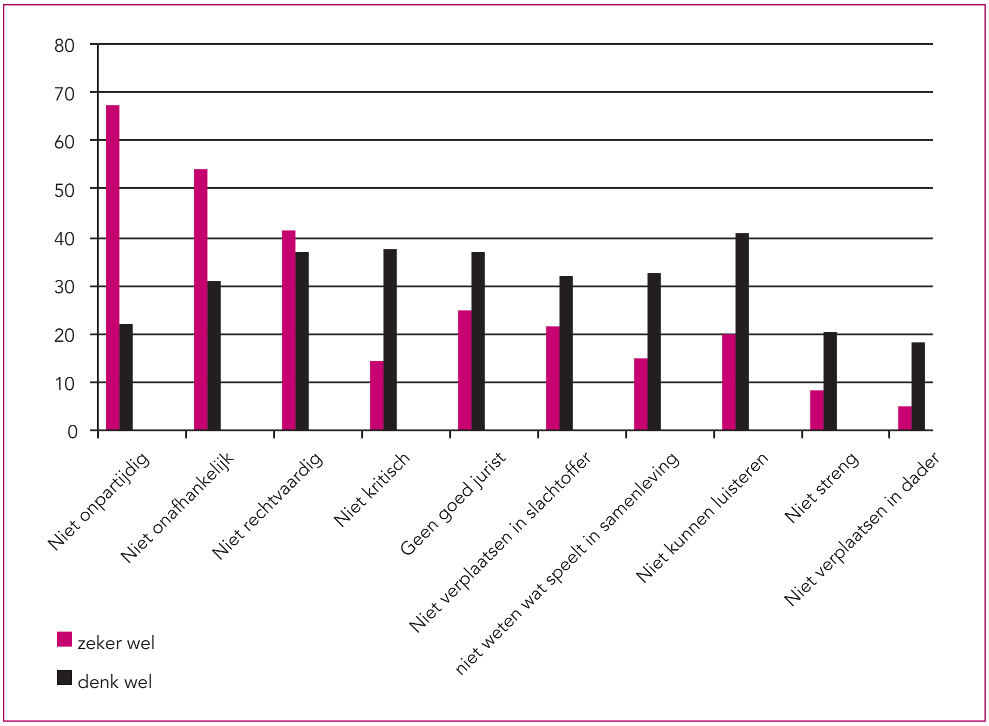
antwoord	1. zeker niet terecht
	2. ik denk van niet
	3. ik sta daar neutraal tegenover
	4. ik denk van wel
	5. zeker wel terecht

In grafiek 3 beperken wij ons tot de laatste twee antwoordopties, waaruit wij afleiden dat de respondenten hetzelfde beeld hebben van het doel van wraking als de partijen en advocaten die in hoofdstuk 2 en 3 figureerden. Als de respondenten een geheel ander beeld zouden hebben gehad van het doel van wraking, dan zouden wij bij de bruikbaarheid van hun antwoorden op de wrakingsvragen kanttekeningen hebben moeten plaatsen.[133]
Wij zien in de grafiek ten eerste dat een gebrek aan onpartijdigheid, onafhankelijkheid en rechtvaardigheid de belangrijkste redenen zijn voor burgers om een wrakingsverzoek terecht te achten. Die drie krijgen de hoogste scores op het antwoord 'zeker wel terecht'. Daarnaast zijn de gemiddelde scores op deze eigenschappen 4,5, 4,3 en 4,1, terwijl de andere eigenschappen lager dan 4,0 scoren. Als we de scores op 'zeker wel terecht' en 'ik denk van wel' bij elkaar optellen zien we echter ook dat 'geen goed jurist' zijn, 'het niet kunnen verplaatsen in het slachtoffer' en 'niet goed kunnen luisteren' ook betrekkelijk hoog scoren. Samen met 'rechtvaardigheid' zijn dat precies de eigenschappen die ook in het jurisprudentieonderzoek relatief hoog scoren in de aangevoerde redenen en in ons onderzoek

132 De redenen zijn in grafiek 3 opgenomen.

133 NB Wij zeggen hiermee niet dat de steekproef en de partijen en advocaten het met hun redenen om te wraken bij het juridisch juiste eind hebben, maar slechts dat ze in hun opvattingen overeenkomen.

Grafiek 3. Redenen om rechter te wraken

naar de mening van partijen en advocaten vaak spelen: 'behandeling van partij/zaak' en 'professionaliteit'. Het zijn bovendien de factoren die in het onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid worden gevonden. Met andere woorden: de respondenten komen met hun mening over redenen voor wraking behoorlijk overeen met wat in de wrakingspraktijk aan gronden naar voren wordt gebracht. Als zij volledig hadden afgeweken met wat in de praktijk gebeurt, dan zouden we vraagtekens hebben moeten plaatsen voor wat betreft de bruikbaarheid van hun antwoorden op de vragen over wraking. Omdat zij behoorlijk overeenkomen, mogen wij hun antwoorden bruikbaar achten.[134]

134 Nogmaals: wij bedoelen hier *niet* te zeggen dat de redenen voor wraking die de bevolking terecht vindt, ook in juridische zin terechte redenen voor wraking zijn.

Op basis van het bovenstaande concluderen wij voor wat betreft de groep van respondenten en hun achtergrondgegevens dat zij in redelijke mate representatief zijn voor de Nederlandse bevolking qua leeftijd, maar dat zij relatief gezien hoogopgeleid zijn. Hun representativiteit qua kennis van het rechtssysteem en hun vertrouwen daarin en in de rechterlijke macht is akkoord, hoewel aan de hoge kant. Hun antwoorden op de vragen over wraking zijn bruikbaar.

4.3 Resultaten van de vragen over de wrakingsprocedure

In deze paragraaf behandelen wij drie vragen.

1. De eerste vraag is die naar de steun voor de huidige procedure, die wij nagaan met behulp van de respons op drie surveyvragen.
2. De tweede vraag betreft de steun van de bevolking voor een alternatief model, waaronder een wrakingskamer die geheel uit leken bestaat.
3. De derde vraag betreft in welke mate burgers begrip hebben voor mogelijke ingrepen in de wrakingsprocedure en zo ja, welke redenen daarvoor acceptabel worden geacht.

4.3.1 Steun voor de huidige procedure

Steun voor de huidige wrakingsprocedure hebben wij geoperationaliseerd met drie vragen die elk één element belichten:

- beoordeling door collega-rechters;
- steun voor de huidige wrakingsgronden; en
- aanwezigheid van de gewraakte rechter op de zitting.

Het eerste element is dat de huidige procedure zodanig is ingericht dat het wrakingsverzoek en dus de vraag of de rechter de zaak mag (blijven) behandelen, wordt behandeld en beoordeeld door directe collega-rechters van hetzelfde gerecht. De procedure is, zoals eerder vermeld, typisch voor een professionele beroepsgroep die de kwaliteiten van de leden aan de hand van eigen normen op peil houdt en beoordeelt. Dat wordt in het klimaat van vandaag niet meer zo vanzelfsprekend erkend, vooral niet blijkens vele publicaties door vertegenwoordigers van de juridische professie (Aben 2010; Bauw 2011; Broekaert 2010; Knapen 2012; Korthals Altes 2012; Kruijer 2011; Slagter 2011; Van der Wal 2010). Deze auteurs zijn overwegend van mening dat de samenleving vereist dat de ramen opengezet moeten worden, dit tegen de achtergrond van hun overtuiging dat burgers van mening zijn dat collega-rechters elkaar niet streng zullen beoordelen om de collegiale verhoudingen niet te verstoren. Tegen deze achtergrond hebben wij de respondenten vier contrasterende stellingen voorgelegd om de mate van hun steun voor dan wel afkeuring van het huidige model na te gaan.

Vraag

Op dit moment is het in Nederland zo geregeld dat een wrakingsverzoek wordt beoordeeld door rechters uit dezelfde rechtbank. Dat heeft voor- en nadelen.

Wilt u aangeven in hoeverre u het eens bent met de volgende stellingen?

1. Collega-rechters houden elkaar de hand boven het hoofd.
2. Collega-rechters zijn professioneel genoeg om streng voor elkaar te zijn.
3. Collega-rechters kunnen het wrakingsverzoek niet goed beoordelen omdat ze te weinig afstand tot elkaar hebben.
4. Collega-rechters zijn onafhankelijk genoeg om met elkaar van mening te verschillen.

Antwoord

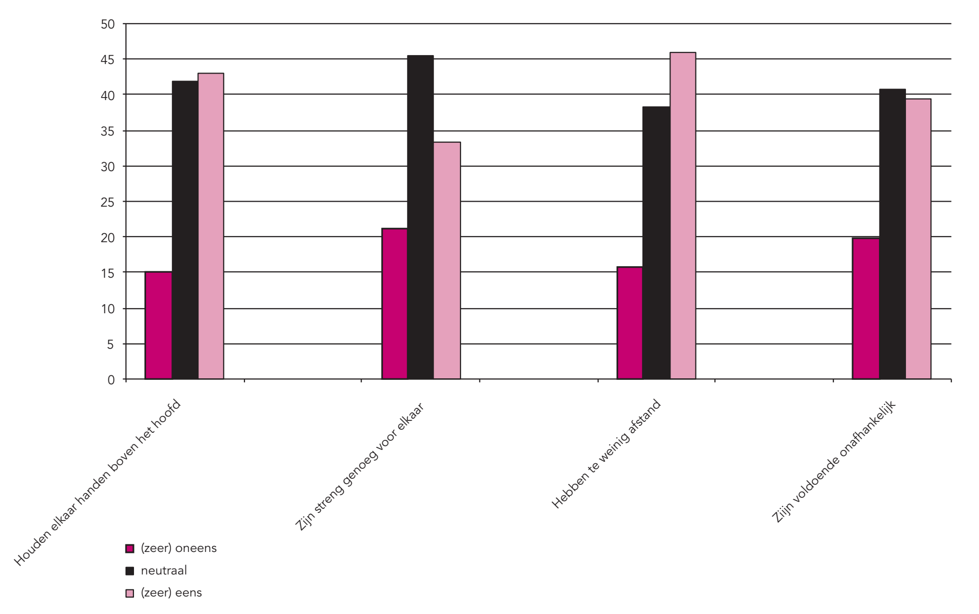
1. zeer mee oneens
2. mee oneens
3. noch mee oneens/noch mee eens
4. mee eens
5. zeer mee eens

Het neutrale antwoord 'noch mee oneens/noch mee eens' scoort het hoogst. Bij alle stellingen werd dat door ongeveer 40% van de respondenten gekozen. Het betekent dat 40% van de bevolking geen uitgesproken positieve of negatieve mening heeft over de bestaande situatie.[135] In grafiek 4 hebben wij voor de overzichtelijkheid de vijfpuntsschaal teruggebracht tot een driepuntsschaal.

De twee (negatief geformuleerde) stellingen 'houden elkaar de handen boven het hoofd' en 'hebben te weinig afstand' scoren naar verhouding hoog: 43% respectievelijk 46% van de respondenten is het daarmee (zeer) eens. Ze scoren beide ook het hoogst bij de antwoorden 'zeer mee eens'. Dat betekent een afwijzing van de huidige manier van beoordelen. Daarentegen scoren de twee positief geformuleerde stellingen 'zijn streng genoeg voor elkaar' en 'zijn voldoende onafhankelijk' ook betrekkelijk hoog, namelijk 33% respectievelijk 40% van de respondenten is het daarmee (zeer) eens. In afkeurende zin scoren deze stellingen dan ook hoger dan de andere twee: 21% respectievelijk 19% is het er (zeer) mee oneens. Drukken we deze scores uit op een schaal die de mate van steun voor dit element van het huidige model uitdrukt (1 geringe steun – 3 neutraal – 5 grote steun) dan bedraagt het gemiddelde over de vier stellin-

135 Voor de volledigheid melden wij hier ook andere mogelijke interpretaties. Een daarvan is dat de respondenten zich geen enkele voorstelling konden maken bij de achtergrond en de bedoeling van de vraag, waarbij de stellingen te abstract zouden zijn. Omdat de antwoordmogelijkheid 'ik weet het niet' ontbrak, zouden zij voor de neutrale score hebben gekozen. Een andere interpretatie is dat de respondenten juist goed zouden weten wat met de vraag bedoeld was en dat zij genuanceerd hebben willen antwoorden in de zin van 'soms wel en soms niet', waarna zij op de neutrale score uitkwamen. Wij menen echter dat onze interpretatie van de 40% neutrale scores in lijn is met de hoge mate van vertrouwen dat de respondenten hebben in de rechterlijke macht. Het vertrouwen corrigeert naar onze mening een al te sterke afwijzing ('normaal gesproken moet je dat niet aan collega's overlaten, maar in het geval van de rechterlijke macht is dat toch anders') en dat resulteert in een hoge neutrale score.

Grafiek 4. Beoordeling door collega-rechters

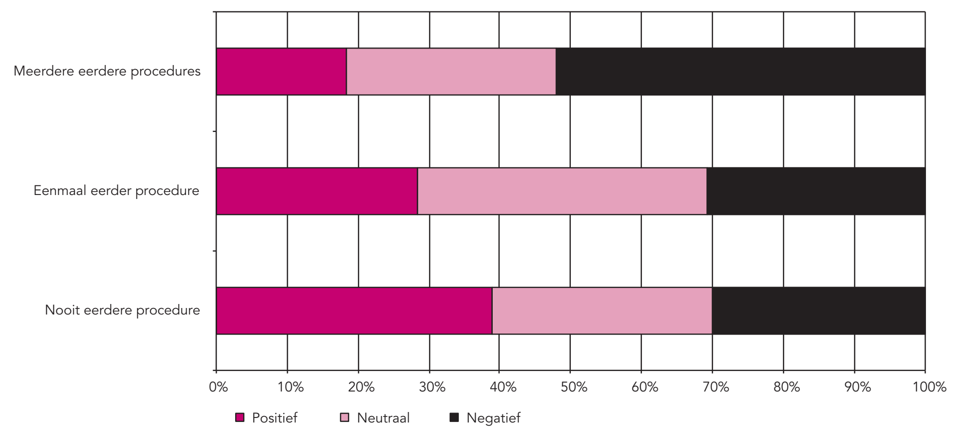

gen 2,9.[136] Dat betekent een zeer lichte afkeuring van het huidige model op het element van beoordeling door collega-rechters.
De juridisch professionals lijken het vertrouwen van de bevolking in de rechterlijke macht overigens te laag in te schatten. Juristen denken, gezien hun hierboven aangehaalde publicaties, dat burgers een overwegend negatieve indruk hebben van de bestaande wrakingsprocedure en die sterk afwijst. Dat blijkt echter niet zo te zijn. De steekproef keurt weliswaar de procedure op het punt van beoordeling door collega's af, maar is daarin gematigder dan juristen denken.[137]

136 Wij moesten daarvoor uiteraard de scores op de twee negatief geformuleerde stellingen omrekenen. Beide negatief geformuleerde stellingen werden bevestigd met een gemiddelde van 3,4. Als we de scores van de antwoorden bij deze stellingen omrekenen zodat een lage score afkeuring inhoudt en een hoge score goedkeuring, dan komen beide stellingen op 2,6 uit. Op de schaal van steun voor het huidige model scoort de eerste stelling dus 2,6 (lichte afkeuring), stelling 2 scoort 3,1 (zeer lichte goedkeuring), stelling 3 scoort 2,6 (lichte afkeuring) en stelling 4 scoort 3,2 (zeer lichte goedkeuring). Gemiddeld is dat dus 2,9 (waarbij 3 neutraal is).

137 Dat komt overeen met ander onderzoek. Burgers bleken bijvoorbeeld nauwelijks behoefte te hebben aan een responsieve rechter, terwijl de Rechtspraak dat wel dacht (Elffers & De Keijser 2004). Ook raio's bleken een geheel ander beeld te hebben dan de bevolking over de wijze waarop de rechter zich moet opstellen (Van der Kraats e.a. 2010).

Grafiek 5. Beoordeling door collega-rechters naar ervaring met rechtspraak

We hebben onderzocht of de mate van steun voor de beoordeling door collega-rechters verband houdt met het feit dat respondenten al dan niet betrokken zijn geweest in een gerechtelijke procedure (zie grafiek 5). Die samenhang is zwak en negatief.[138]

Het wel of niet betrokken zijn geweest bij een procedure, doet er in dit verband niet zoveel toe, maar in het geval men ervaring heeft, leidt dat iets eerder tot afkeuring.[139] Wanneer men echter het contact positief gewaardeerd heeft, is er een sterk positief verband: men steunt dan eerder de beoordeling door collega-rechters. Die samenhang is het sterkst als men de rechter als onpartijdig heeft ervaren,

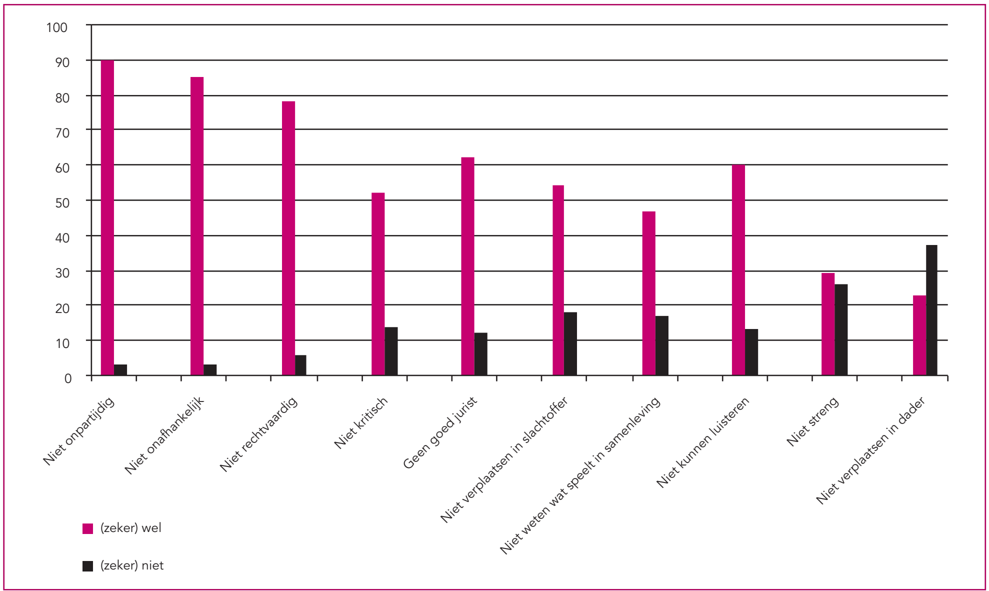
138 Spearman's Rho is een maat die de samenhang aangeeft tussen twee variabelen die beide een rangordening aangeven. In kort bestek samengevat geeft de waarde ervan – die kan variëren tussen 0 en 1 – aan in welke mate de kans voor het maken van een juiste voorspelling van de positie van een respondent op de ene variabele, gegeven de kennis van de positie op de andere, verbetert. Hoe geringer de waarde, hoe groter in feite het risico op een foute voorspellingskans. In dit geval is er sprake van een tamelijk zwakke negatieve samenhang tussen de mate van ervaring die een respondent heeft met gerechtelijke procedures en zijn steun voor het huidige wrakingsmodel. Hoe meer ervaring, hoe minder de steun.

139 Dit beeld – contact leidt eerder tot een ietwat negatief oordeel – treffen we vaker aan in onderzoek naar de rechtspraak. Zie bijvoorbeeld Ippel en Heeger-Hertter (2006) en de kengetallen 2011 van de Raad voor de rechtspraak (pagina 9 e.v.). Het heeft wellicht te maken met het gegeven dat de uitkomst van de zaak van invloed is op het uiteindelijke oordeel.

als de rechter een goede luisteraar bleek en als men goed geïnformeerd was van de zijde van de rechtbank.[140]

De steun voor de huidige wrakingsprocedure is ten tweede geoperationaliseerd met de vraag naar de redenen voor wraking die ook al in paragraaf 4.2 aan de orde is geweest (maar toen wilden wij weten of de respondenten wel goed konden inschatten wat de redenen voor wraking zijn). Nu bekijken wij de vraag in het perspectief van steun voor de huidige procedure. Steun voor een van de elementen van de procedure interpreteren wij als steun voor de huidige wrakingsprocedure. Biedt het huidige model volgens burgers voldoende ruimte aan rechtzoekenden om hun mogelijke grieven tegen een vermeend partijdige rechter tot uiting te brengen? In grafiek 6 hebben we de antwoordcategorieën 'zeker wel terecht' en 'denk van wel' opgeteld en tegenover 'zeker niet terecht' en 'denk van niet' geplaatst. De vraag was om 'voor elk van de redenen aan te geven of u het terecht vindt dat mensen zouden vragen om de rechter te vervangen door een andere rechter'.

Grafiek 6. Redenen om rechter te wraken

140 Een derde van de respondenten (ruim 36%) is eerder (eenmaal of meerdere keren) in aanraking met de rechter geweest. Hun oordeel over de behandeling is overwegend positief. Op een schaal van 1 (zeer mee oneens) tot en met 5 (zeer mee eens) scoort 'ruimte om mijn verhaal te doen' een gemiddelde van 3,3, 'ik was volledig op de hoogte gebracht' scoort 3, 'met respect behandeld' scoort 3,6, 'de rechter luisterde goed' scoort 3,3, 'de rechter was onpartijdig' 3,3 en 'het oordeel was rechtvaardig' 3,2. De Spearman Rho's die de samenhang met de mate van steun aangeven, bedragen voor onpartijdigheid .29, voor het rechterlijk luistervermogen .24 en voor het door de rechtbank goed geïnformeerd worden .26. Alle coëfficiënten zijn statistisch significant.

Het gebrek aan onpartijdigheid, onafhankelijkheid en rechtvaardigheid scoren het hoogste, zoals wij in paragraaf 4.2 al constateerden. We hebben ook gezien dat 'geen goed jurist' zijn, 'het niet kunnen verplaatsen in het slachtoffer' en 'niet goed kunnen luisteren' ook betrekkelijk hoog scoren. In deze grafiek willen wij vooral wijzen op de negatieve scores. Vooral 'niet streng zijn' en 'niet verplaatsen in dader' zijn geen gronden die in de ogen van de bevolking een wrakingsverzoek rechtvaardigen (we vinden hier ook, anders dan bij de overige gronden, een hoge neutrale score).
Wij leiden uit de antwoorden af dat de bevolking de huidige wrakingsgrond 'waardoor de rechterlijke onpartijdigheid schade zou kunnen leiden' in grote lijnen steunt. Steun voor dit aspect betekent steun voor het huidige model van de wrakingsprocedure. Echter, net zoals in het jurisprudentieonderzoek en het verkennend onderzoek vanuit het perspectief van partijen en advocaten, vat de bevolking 'onpartijdigheid' ruim op als alle achtergronden en het gedrag van rechters waaruit zij afleiden dat ter zitting geen eerlijke behandeling plaatsvindt. Bij een rechter die niet streng genoeg is of die zich niet verplaatst in de dader, is dat veel minder het geval.

Ten slotte is de steun voor de huidige wrakingsprocedure geoperationaliseerd met het aspect van aanwezigheid van de gewraakte rechter bij de behandeling van het verzoek. Op de meeste gerechten is het regel dat de gewraakte rechter een schriftelijke toelichting geeft en dat zijn aanwezigheid op de zitting niet is vereist, tenzij in bijzondere gevallen. Wij hebben in hoofdstuk 3 gezien dat partijen en advocaten overwegend van mening zijn dat de gewraakte rechter standaard de behandeling zou moeten bijwonen. Dat vindt desgevraagd ook een meerderheid van de bevolking. Ruim 70% van de respondenten meent dat de aanwezigheid van de rechter (zeer zeker) zou bijdragen aan hun vertrouwen in de rechtspraak. Hoewel 30% meent dat aanwezigheid van de rechter 'niets zou toevoegen', concluderen wij toch dat dit een afwijzing van dit element van het bestaande model behelst waarin aan de gewraakte rechter de keuze wordt gelaten.

4.3.2 Steun voor externe beoordelaars

De steun voor het huidige wrakingsmodel – gemeten op de drie elementen 'beoordeling door collega's', 'wrakingsgronden' en 'aanwezigheid van de gewraakte rechter' – is op zich niet sterk, maar het model wordt ook niet sterk afgekeurd. De volgende vraag is of een procedure waarbij de afstand tussen beoordeelde (de gewraakte rechter) en beoordelaar (de wrakingskamer) groter is, desondanks op steun zou kunnen rekenen. Om dat te meten hebben we een vraag geformuleerd waarin de 'relationele afstand' en de 'praktische kennis van het verloop van rechtszaken' tussen beoordelaar en beoordeelde varieert. We hebben de respondenten vijf varianten voorgelegd met de vraag in welke mate elke variant afbreuk zou doen of zou bijdragen aan

het vertrouwen in de rechtspraak.
De vijf mogelijkheden van 'externe beoordeling' zijn in drie modellen onder te brengen: a. een rechterlijk model (varianten 1 en 2), b. een deskundigenmodel (variant 3), c. een gemengd model (variant 4) en een lekenmodel (variant 5). Elk volgende model vergroot de relationele afstand tussen beoordelaar en beoordeelde en vermindert de inhoudelijke en praktische kennis over het verloop van rechtszaken bij de beoordelaar.

Vraag

Het is ook mogelijk om de beoordeling van zo'n wrakingsverzoek door anderen te laten doen. Hieronder treft u een paar van deze mogelijkheden aan. Wilt u voor deze mogelijkheden aangeven of deze invloed zouden hebben op uw vertrouwen in de rechtspraak?

1. Rechters van een andere rechtbank beoordelen het verzoek.
2. Hogere rechters beoordelen het verzoek.
3. Onafhankelijke juridisch deskundigen beoordelen het verzoek (bijvoorbeeld een commissie van advocaten en professoren).
4. Onafhankelijke juridisch deskundigen samen met een burger beoordelen het verzoek.
5. Een commissie van alleen maar burgers beoordeelt het verzoek.

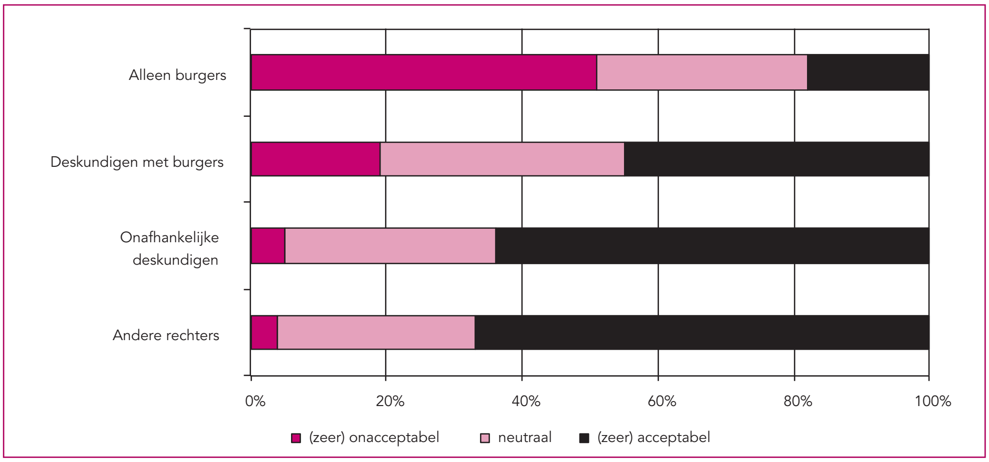
Antwoord

1. Dit zou zeer zeker afbreuk doen aan mijn vertrouwen.
2. Dit zou afbreuk doen aan mijn vertrouwen.
3. Dit zou geen afbreuk doen maar ook niet bijdragen aan mijn vertrouwen.
4. Dit zou bijdragen aan mijn vertrouwen.
5. Dit zou zeer zeker bijdragen aan mijn vertrouwen.

De scores laten een eenduidig verhaal zien: er is een sterke voorkeur voor externe beoordelaars en dus voor afstand tussen beoordelaar en beoordeelde. Tegelijkertijd is er ook een sterke voorkeur voor behoud van de inhoudelijke en praktische kennis bij de beoordelaar. Het rechterlijk model krijgt 67% positieve steun ('zou (zeer zeker) bijdragen aan'), terwijl 4% van de respondenten negatief oordeelt over dit model ('zou (zeer zeker) afbreuk doen aan'). Er is daarbij nauwelijks verschil tussen een beoordeling door een andere rechtbank of door hogere rechters. Het deskundigenmodel krijgt bijna evenveel steun als het rechterlijk model: 64% steun en 5% afbreuk. De respondenten hebben geen (groot) vertrouwen in de betrokkenheid van leken: voor het gemengde model en het lekenmodel gemiddeld tellen wij 33% voor en evenveel stemmen tegen. Vooral het lekenmodel (alleen burgers) wordt door 51% van de respondenten beoordeeld als ongewenst ('zou (zeer zeker) afbreuk doen aan het vertrouwen').[141] Zie grafiek 7 voor de weergave van de scores.

141 Bij het lekenmodel is de verhouding voor- en tegenstanders 18% versus 51%. Deze afwijzende houding is in lijn met de bevindingen van Klijn en Croes in hun onderzoek naar de mate waarin burgers willen participeren aan het daadwerkelijk beslissing nemen in strafrechtelijke zaken. Voor een model waarin burgers geïnformeerd worden over de gang van zaken, toonde 71% zich voorstander en 6% tegenstander; voor een model waarin burgers zelf zouden kunnen meebeslissen over de schuldvraag en de strafmaat was 22% voorstander en 51% tegenstander (Klijn & Croes 2007: 81-102).

Grafiek 7. Steun voor externe beoordelaars

De voorkeur voor het rechterlijk model hangt sterk positief samen met het vertrouwen in het rechtsstelsel: hoe meer vertrouwen in het rechtsstelsel, hoe sterker de voorkeur voor een wrakingsprocedure waarin rechters het wrakingsverzoek beoordelen en hoe sterker de afkeur van het lekenmodel is.[142]

Nemen wij de resultaten uit paragraaf 4.3.1 en 4.3.2 samen, dan moeten wij concluderen dat de bestaande wrakingsprocedure als geheel betrekkelijk neutraal tot licht negatief wordt beoordeeld. De bevolking heeft een voorkeur voor aanwezigheid van de gewraakte rechter op de zitting waarop het wrakingsverzoek wordt behandeld. Ondanks de neutrale tot licht negatieve beoordeling van het huidige model geeft de bevolking toch de voorkeur aan een model gekenmerkt door meer afstand, maar met behoud van juridische deskundigheid.

4.3.3 Steun voor beperkende maatregelen

De groei van het aantal wrakingsverzoeken in de laatste jaren was voor de Raad voor de rechtspraak een van de redenen om het rechtsvergelijkend en empirisch onderzoek te laten uitvoeren. De achterliggende vraag is of het nodig en mogelijk zou zijn om maatregelen te nemen om de procedure adequater en efficiënter te maken, zonder dat de fundamen-

142 De Spearman Rho's voor de beide rechterlijke modellen bedraagt .18 en .17 en zijn significant; in geval van het lekenmodel (de laatste optie) is de samenhang nog sterker, maar negatief: -.28. De tussenliggende modellen geven een interessant beeld. Het deskundigenmodel vertoont geen significante samenhang met vertrouwen; de respondenten hebben daarbij op grond van hun vertrouwensscore geen voorkeur. Het model waarin deskundigen en leken functioneren, scoort significant negatief: -.19. Dat wijst erop dat de bevolking een duidelijke afkeer heeft van de participatie van leken in deze context.

tele waarde van de wrakingsprocedure wordt aangetast.

Tegen deze achtergrond hebben wij geprobeerd om de respondenten bij het beantwoorden van de vragen de verschillende belangen in het achterhoofd te laten houden die met de wrakingsprocedure zijn gemoeid. In de vraagstelling hebben wij daarom verschillende belangen benoemd. We meenden er verder beter aan te doen om de steun voor mogelijke beperkingen in twee stappen, dus met twee vragen te onderzoeken. Daarom is eerst een vraag gesteld naar de redenen die men legitiem zou vinden om de aantallen wrakingsverzoeken terug te dringen, zonder daarbij te benoemen op welke wijze dat geëffectueerd zou kunnen worden. Die effectuering komt aan de orde in de tweede vraag en is daar gekoppeld aan het terugdringen van misbruik. Bij het bespreken van de antwoorden komen wij daarop terug.

Vraag

Wrakingsverzoeken worden steeds vaker ingediend. De wrakingprocedure is een belangrijk element om de onpartijdigheid van de rechtspraak te waarborgen, maar er zijn ook aanwijzingen dat mensen misbruik maken van de procedure.

De volgende vragen in de kaders gaan speciaal over de vraag of en zo ja, hoe het aantal wrakingsverzoeken teruggedrongen moet worden.

Wat vindt u een terechte reden om het aantal wrakingsverzoeken terug te dringen?

1. Rechters moeten beter beschermd worden tegen onterechte wrakingsverzoeken.
2. De werkdruk van rechters moet verminderen.
3. Misbruik moet worden voorkomen.
4. De kosten moeten in de hand gehouden worden.

Antwoord

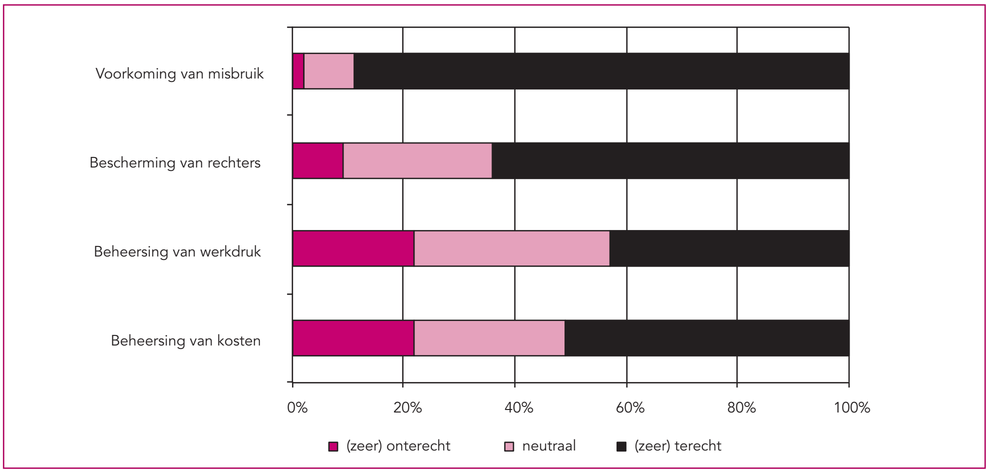
1. Ik vind deze reden zeer onterecht.
2. Ik vind deze reden onterecht.
3. Ik sta hier neutraal tegenover.
4. Ik vind deze reden terecht.
5. Ik vind deze reden zeer terecht.

De steun is het hoogst voor maatregelen die gericht zijn op het tegengaan van misbruik. Daarmee stemt 89% van de respondenten in (opgetelde scores op 'terecht' en 'zeer terecht'). De bescherming van rechters komt op de tweede plaats met steun van 64% van de respondenten. 'Kosten in de hand houden' en 'werkdruk verminderen' worden duidelijk minder als reden geaccepteerd, namelijk 51% respectievelijk 43%. Zie grafiek 8 voor de weergave van de scores.

De tweede vraag is die naar de wijze waarop het aantal wrakingsverzoeken teruggedrongen zou kunnen worden. Zoals gezegd hebben wij deze vraag in de sleutel gezet van het terugdringen van misbruik vanuit de (juist gebleken) veronderstelling dat deze reden hoog zou scoren en daarmee de sterkste steun voor wijzigingen in de procedure zou opleveren.[143] Om de bij de bevolking sterk levende gelijk-

143 Giesen e.a. (2012) gebruiken de term 'oneigenlijk gebruik' in plaats van misbruik, omdat wat hen betreft 'misbruik' te beperkt is. Wij hebben in de vraagstelling de term 'misbruik' gehanteerd, omdat wij verwachten dat leken zich daarbij – anders dan bij 'oneigenlijk gebruik' – iets kunnen voorstellen. Wat de respondenten zich voorstelden bij 'misbruik' hebben wij niet onderzocht. We zouden daarvoor wellicht aansluiting kunnen zoeken bij de redenen die de respondenten terecht vinden om de rechter te wraken.

Grafiek 8. Redenen voor terugdringing aantal wrakingsverzoeken

stelling van 'rechtspraak' met 'strafrecht' te neutraliseren, hebben wij aan iets meer dan de helft van de ondervraagden (505 respondenten) de vraag naar hun steun voor of afkeer van mogelijke maatregelen in geval van een strafzaak voorgelegd en de andere kleinere helft (495 respondenten) in geval van een civiele zaak. In onderstaand kader hebben wij in de aanhef van de vraag zowel de variant 'straf' als de variant 'civiel' opgenomen.

Vraag

(Variant straf:) Stelt u zich een strafzaak voor, bijvoorbeeld een vechtpartij in een café. Een verdachte staat in zo'n geval tegenover de overheid (het Openbaar Ministerie).

(Variant civiel:) Stelt u zich een civiele zaak voor, bijvoorbeeld een geval waarin burgers een conflict hebben over een contract. Burgers staan in zo'n geval tegenover elkaar, wat betekent dat de ene partij last kan hebben van het wrakingsverzoek van de tegenpartij.

Hoe acceptabel vindt u elk van de onderstaande manieren om misbruik van wraking te voorkomen?

1. De verdachte/partij moet verplicht een advocaat inschakelen bij het indienen van een verzoek tot wraking (nu is dat niet nodig).
2. Als de rechter tegen wie het wrakingsverzoek wordt ingediend, vindt dat er duidelijk sprake is van misbruik, dan gaat hij gewoon verder met de zaak maar hij laat het verzoek toch ook door andere rechters beoordelen (nu is het zo dat een zaak wordt stilgelegd als een wrakingsverzoek wordt ingediend).
3. Als de rechter tegen wie het wrakingsverzoek wordt ingediend zelf van oordeel is dat er sprake is van misbruik, dan wijst hij het verzoek af en gaat hij door met de zaak zonder dat andere rechters nog naar dat verzoek kijken (nu is het zo dat een zaak wordt stilgelegd als een wrakingsverzoek wordt ingediend en dat dan altijd andere rechters het verzoek beoordelen).

4. Er worden kosten in rekening gebracht voor het indienen van een wrakingsverzoek; de kosten worden terugbetaald als de rechter inderdaad wordt gewraakt (nu kost het niets).
5. De verdachte/partij moet een boete krijgen als vast komt te staan dat hij/de partij misbruik van de wrakingsprocedure heeft gemaakt (nu is er geen boete; de enige sanctie is dat nieuwe verzoeken niet in behandeling worden genomen).

Antwoord

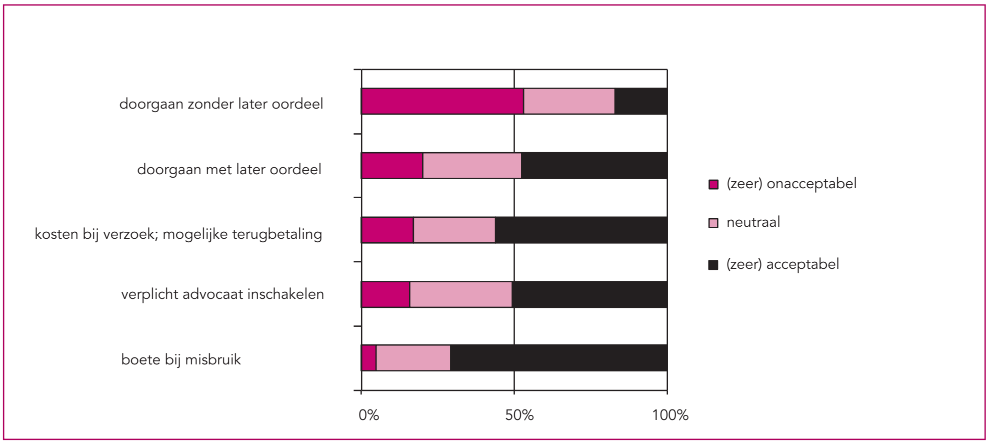
1. Vind ik zeer onacceptabel.
2. Vind ik onacceptabel.
3. Ik sta hier neutraal tegenover.
4. Vind ik acceptabel.
5. Vind ik zeer acceptabel.

De vijf manieren om misbruik te voorkomen, bevatten drie soorten prikkels. Mogelijkheid 1 betreft een inhoudelijke prikkel, waarbij de gedachte is dat een advocaat fungeert als waakhond van de kwaliteit van de gerechtelijke procedure en ervoor zorgt dat gevallen die de advocaat als misbruik zou benoemen, eruit worden gefilterd.[144] Mogelijkheden 2 en 3 hebben als gezamenlijk kenmerk dat ze het voordeel wegnemen bij partijen en advocaten die de wrakingsprocedure als strategisch middel gebruiken om tijdwinst te boeken of om de rechtszaak te vertragen en te frustreren. Als mogelijkheid 2 of 3 wordt ingevoerd, dan kunnen gevallen van kennelijk misbruik snel worden afgehandeld. Mogelijkheden 4 en 5 ten slotte hebben gemeen dat het gaat om een financiële prikkel. De veronderstelling daarachter is dat een financiële afweging leidt tot een bedachtzamer gebruik van het recht om een wrakingsverzoek in te dienen.
De meeste steun krijgt de financiële prikkel, daarna de inhoudelijke en de minste steun is er voor maatregelen die zien op voordeelsontneming. Met name de boete na geconstateerd misbruik kan op ruime steun rekenen. 75% (strafrecht) respectievelijk 71% (civiel recht) van de respondenten vindt dat een acceptabele manier om misbruik terug te dringen. Het in rekening brengen van kosten kan ook op ruime, maar minder steun rekenen (61% strafrecht en 56% civiel recht). De verplichte inschakeling van een advocaat heeft ongeveer net zoveel steun, maar daarbij is een verschil te zien tussen de strafrechtelijke en de civielrechtelijke situatie. 65% vindt de verplichte inschakeling van een advocaat bij strafrecht acceptabel, tegen 51% bij een civiele zaak. Zie de grafieken 9 en 10 voor de weergaven van de scores bij de civielrechtelijke respectievelijk de strafrechtelijke casus.

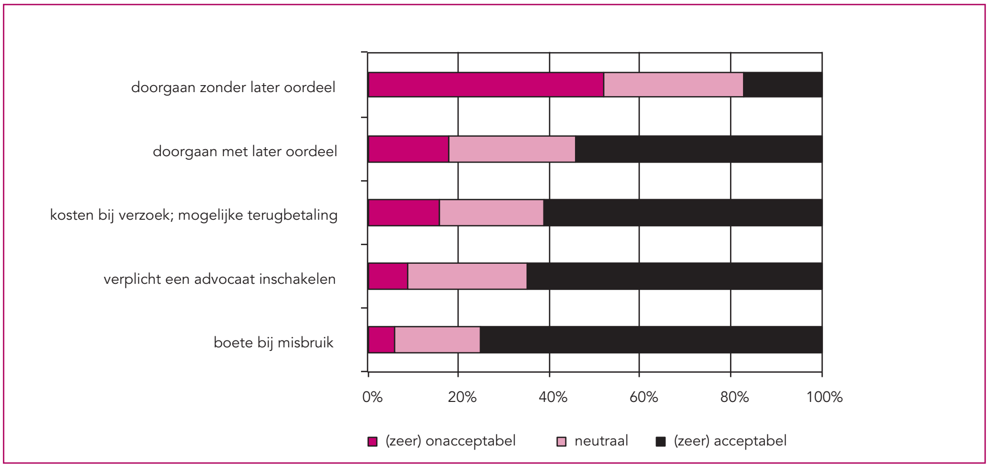
We zien bij alle voorgestelde mogelijkheden van beperking interessant genoeg een klein verschil tussen strafrecht en civiel recht, maar op het punt van de verplichte advocaat is het verschil beduidend groter. We kunnen alleen speculeren waarom dit verschil er is. Het zou kunnen dat de bevolking meent dat op strafrechtelijk terrein meer misbruik van wraking

144 Dit laat uiteraard de mogelijkheid bestaan dat de advocaat zelf misbruik maakt van het wrakingsrecht, althans daarvan wordt beschuldigd. Zoals we hebben gezien in paragraaf 2.4.2 is er tot op heden geen consistentie te ontdekken in de kwalificatie ‘misbruik’ door wrakingskamers.

Grafiek 9. Manieren om misbruik te voorkomen civiel

Grafiek 10. Manieren om misbruik te voorkomen straf

wordt gemaakt en dat advocaten daar enigszins remmend op kunnen werken. Dat is echter in strijd met het beeld van de strafrechtadvocaat als *hired gun* die alles voor zijn cliënt uit de kast haalt, wat toch ook een gangbaar beeld is. De lagere steun voor de verplichte advocaat op civielrechtelijk gebied heeft misschien te maken met dat de respondenten ook zichzelf als mogelijke partij in een geschil zagen (geldvordering, arbeidszaak) en het belang van zelf procederen inzien (in plaats van een advocaat daarvoor te betalen). In ieder geval is wel duidelijk dat de respondenten beperkingen van de wrakingsprocedure op strafrechtelijk gebied acceptabeler vinden dan op civielrechtelijk terrein.
Het wegnemen van mogelijk strategisch (tijd)voordeel scoort een stuk lager dan de andere mogelijke beperkingen. Respondenten hebben daarbij oog voor het belang dat toch nog anderen dan de gewraakte rechter het ingediende wrakingsverzoek beoordelen.[145]
Optie 2 waarin de zaak wel wordt doorbehandeld maar waarin toch een buitenstaander naar het wrakingsverzoek kijkt, krijgt veel meer steun dan optie 3 waarin de behandelend rechter zelfstandig over het verzoek beslist. Mogelijkheid 2 krijgt 54% steun op het gebied van strafrecht en 48% op het civiele gebied. De mogelijkheid van de rechter die bij geconstateerd misbruik het wrakingsverzoek zelf afwijst en doorgaat met de behandeling van de zaak krijgt slechts 17% steun (zowel bij strafrecht als bij civiel recht). Deze mogelijkheid wordt zelfs als enige door 50% van de respondenten als onacceptabel beoordeeld.

4.4 Conclusies

De resultaten van de survey onder een steekproef van de Nederlandse bevolking bieden een waardevolle aanvulling op het jurisprudentieonderzoek in hoofdstuk 2 en het verkennende onderzoek naar de ervaringen en opvattingen van partijen en advocaten in hoofdstuk 3.
De Nederlandse bevolking heeft een gematigd oordeel over de huidige wrakingsprocedure. Wij hebben dat op drie aspecten gemeten. De huidige beoordeling van het wrakingsverzoek door directe collega's wordt licht afgewezen. Het tweede aspect, de bestaande wrakingsgrond 'waardoor de rechterlijke onpartijdigheid schade zou kunnen leiden', wordt daarentegen ruim ondersteund. Daarbij wordt onpartijdigheid net als bij partijen en advocaten het geval is, ruim opgevat: al de achtergronden en het gedrag van rechters ter zitting dat aan (de perceptie van) een eerlijke behandeling in de weg staat. Het derde aspect betreft de aanwezigheid van de gewraakte rechter bij de behandeling van het wrakingsverzoek. Die aanwezigheid is nu niet verplicht, maar heeft bij de bevolking wel sterk de voorkeur.
Ondanks dat de huidige procedure niet heel sterk wordt afgekeurd of toegejuicht, is er wel een voorkeur voor meer afstand tussen beoordelaar (de wrakingskamer) en beoordeelde (de gewraakte rechter) en dus voor externe beoordelaars. Er is een sterke voorkeur voor behoud

145 Wij zien hierin overigens nog een aanwijzing dat burgers het belang van beoordeling door een niet-betrokken derde inzien en dus weten wat het belang van wraking is.

van de inhoudelijke en praktische kennis over het verloop van rechtszaken bij de beoordelaar. Dat resulteert in steun voor een wrakingskamer die bestaat uit rechters of andere juridisch deskundigen die geen directe collega's zijn van de gewraakte rechter.
De bevolking steunt maatregelen die de bedoeling hebben om misbruik van het instrument wraking te voorkomen. Voor de bevolking zijn financiële prikkels de meest legitieme manier om misbruik tegen te gaan; een boete na geconstateerd misbruik kan op ruime steun rekenen. Andere prikkels genieten minder steun. Vermeldenswaard is ook dat versnelde afhandeling van een wrakingsverzoek bij kennelijk misbruik acceptabel is, mits dat verzoek wel nog aan externe rechters wordt voorgelegd. Snelheid moet niet ten koste gaan van een onafhankelijke beoordeling.

Giesen e.a. komen op basis van hun rechtsvergelijkend onderzoek tot enkele aanbevelingen voor een wijziging van de wrakingsprocedure (Giesen 2012: hoofdstuk 5, paragraaf 4). De aanbeveling om wrakingsverzoeken door een hogere rechter te laten beoordelen, kan op ruime steun van de bevolking rekenen, waarbij wij aantekenen dat het verschil in rang de bevolking niet uitmaakt, als het maar *extern* gebeurt en als het maar *juridisch deskundigen* zijn. Ook de mogelijkheid om misbruik te beboeten heeft de steun van de bevolking. Ten slotte steunen burgers ook maatregelen die de afhandeling van wrakingsverzoeken versnellen, met name als het gaat om mogelijk misbruik. De kern van het wrakingsmechanisme dat *altijd andere rechters of deskundigen* dan de gewraakte rechter zelf moeten beoordelen of het verzoek terecht is, moet volgens de bevolking echter behouden blijven.

5 Conclusies en nabeschouwing

Wij vatten in dit hoofdstuk eerst in paragraaf 5.1 de conclusies uit de voorgaande hoofdstukken samen. In deze paragraaf gaan wij ook na welke kanttekeningen vanuit het empirisch onderzoek zijn te plaatsen bij de aanbevelingen die uit het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a. zijn voortgekomen. Paragraaf 5.2 bevat een nabeschouwing, dat wil zeggen dat wij 'de kwestie wraking' van verschillende kanten beschouwen.

- Wij plaatsen het onderzoek in de maatschappelijke context.
- Wij bezien het belang van de wrakingsprocedure; en
- Wij gaan na op welke manieren de procedure adequater en efficiënter ingericht zou kunnen worden.

5.1 Conclusies

Het aantal wrakingsverzoeken stijgt vanaf 2007 sterker dan voorheen, zowel in absolute als in relatieve zin. In 2011 werden 607 verzoeken ingediend, waarvan er 36 werden toegewezen. De registratie van wrakingsverzoeken en hun afdoeningswijzen blijkt niet geheel consistent te zijn; gerechten registreren hun wrakingszaken niet op een eenduidige manier. Advocaten en rechters die wij hebben gesproken wijzen enigszins naar elkaar als zij een van de mogelijke verklaringen voor de toename van het wrakingsverzoeken zoeken in elkaars functioneren: rechters en advocaten zouden een te hoge werkdruk hebben en (daardoor) zou de professionaliteit van beide beroepsgroepen onder druk zijn komen te staan. Verder wijst men op het afnemend gezag van de rechter, de toegenomen kritische houding van burgers en de media-aandacht bij recente wrakingsverzoeken. Wij vonden de rol van internet opvallend, waar vooral partijen die niet door een advocaat worden bijgestaan hun informatie vandaan halen. Het lijkt aannemelijk dat de gemakkelijke toegankelijkheid van informatie over wraking, bijdraagt aan de stijging van het aantal wrakingsverzoeken.
Uit de analyse van 345 gepubliceerde wrakingszaken in 2011 (niet alle wrakingszaken worden gepubliceerd) blijkt dat de meest voorkomende redenen voor een wrakingsverzoek de wijze van behandeling van een partij of zaak is, zoals de bejegening door de rechter ter zitting en het niet in acht nemen van hoor en wederhoor. Ook veel voorkomend zijn redenen die te maken hebben met het proces en het procedureverloop, zoals de planning van een zitting en het afwijzen om getuigen te horen. Andere aangevoerde redenen hebben betrekking op eerdere beslissingen van de rechter, zijn professionaliteit, informatiegebreken en een algeheel wantrouwen in de rechtspraak. De meeste redenen zijn vergelijkbaar met die van eerder onderzoek en ook de onderlinge verhouding tussen de categorieën redenen laten over de jaren heen geen grote verschuivingen zien.
Van de 345 gepubliceerde zaken in 2011 zijn er 21 toegewezen. In de meeste gevallen had de toewijzing te maken met de wijze van behandeling van een partij of zaak, zoals de

bejegening door de rechter ter zitting en het niet in acht nemen van hoor en wederhoor. Redenen die te maken hebben met nevenfuncties van rechters en met persoonlijke relaties worden zelden naar voren gebracht en zijn tweemaal toegewezen. Eerdere betrokkenheid van de rechter bij de zaak wordt vaker aangevoerd, maar is slechts eenmaal toegewezen. 215 zaken zijn afgewezen, 70 zaken zijn niet-ontvankelijk verklaard, in 31 zaken was een gemengde beslissing en 8 zaken zijn buiten behandeling gelaten. In ongeveer een derde van de gepubliceerde zaken (122 van de 345) diende een partij zonder gemachtigde een wrakingsverzoek in. Die zaken worden relatief vaker niet-ontvankelijk verklaard, vaak vanwege het te laat indienen van het verzoek. Uit de jurisprudentie wordt niet duidelijk wanneer er sprake is van te late indiening en wanneer daaraan het rechtsgevolg van niet-ontvankelijkheid wordt verbonden. Net zomin laten zaken waarin de wrakingskamer tot misbruik van het wrakingsrecht concludeert een eenduidige lijn zien; alleen als partijen in dezelfde zaak voortdurend wrakingsverzoeken indienen, concluderen wrakingskamers consequent tot misbruik.

Uit het verkennende onderzoek naar de ervaringen van partijen en advocaten komt naar voren dat bejegening door de rechter gevoelig ligt en aanleiding kan zijn om te wraken als zij geen andere optie zien. Internet is een belangrijke bron van informatie over wraking, zowel voor partijen als voor advocaten. Zij weten meestal dat ze weinig kans maken dat het wrakingsverzoek wordt toegewezen. Partijen die aan ons onderzoek hebben meegewerkt, gebruiken wraking als signaal dat iets hen in hun zaak echt niet bevalt. De advocaten die hebben meegewerkt, lijken behoedzamer om te gaan met wraking dan partijen zonder advocaat. Deze advocaten zeggen dat zij spanningsvolle situaties bij voorkeur informeel (communicatief) oplossen om wraking te voorkomen.

Wat de wrakingszitting zelf betreft: een kritische bevraging wordt zowel door partijen als advocaten op prijs gesteld. Men vindt het over het algemeen wenselijk dat de gewraakte rechter tijdens de behandeling van het wrakingsverzoek aanwezig is. Een externe kamer verdient de voorkeur boven een beoordeling door collega's van dezelfde rechtbank, vooral echter met het oog op de indruk in de samenleving. Zowel advocaten als rechters spraken zich uit tegen afschaffing van de automatische schorsing zodra een wrakingsverzoek is ingediend. Men ziet wel iets in een versnelde behandeling. Zowel advocaten als rechters staan afwijzend tegenover maatregelen die praktisch gezien een inperking van het wrakingsrecht betekenen, maar rechters willen wel op zoek naar mogelijkheden om wrakingsverzoeken die 'kennelijk ongegrond' zijn, direct af te kunnen wijzen. Specifieke experimenten om partijen en 'notoire advocaat-wrakers' op de huid te zitten, verdienen volgens de rechters nadere bestudering.

De partijen in ons onderzoek die niet door een advocaat worden bijgestaan:

- klagen over ongelijke behandeling;
- lijken moeite te hebben met het gezag van autoriteiten;
- vinden het juridisch jargon moeilijk; en
- begrijpen niet altijd de praktische gang van zaken tijdens de zitting.

Dat laatste lijkt vooral te spelen als zij daadwerkelijk deelnemen aan het proces, bijvoorbeeld in het geval van kantonzaken en comparities. Hun frustraties over de gang van zaken tijdens de zitting lijkt een voedingsbodem voor wrakingsverzoeken.
Uit de survey onder duizend burgers blijkt dat het vertrouwen in het rechtssysteem en de rechterlijke macht op dit moment (zomer 2012) betrekkelijk hoog is in vergelijking met de jaren daarvoor. Er is onder de respondenten een lichte afkeuring van het gegeven dat directe collega's van de gewraakte rechter het wrakingsverzoek beoordelen en er is zeer ruime steun voor een alternatief waarin beoordelaars deelnemen die geen directe collega's zijn binnen hetzelfde gerecht als de gewraakte rechter. Deze externe beoordelaars kunnen lid zijn van de rechterlijke macht of anderszins juridisch deskundig zijn. De bevolking zou steun verlenen aan maatregelen die de bedoeling hebben om misbruik van wraking te voorkomen en om rechters te beschermen tegen onterechte verzoeken. Financiële prikkels zijn daarvoor een acceptabele manier, bijvoorbeeld een boete na geconstateerd misbruik. Daarnaast krijgt ook het in rekening brengen van kosten ruime steun, net zoals het verplicht inschakelen van een advocaat bij het indienen van een wrakingsverzoek, althans op het gebied van het strafrecht. Versnelde afhandeling van een wrakingsverzoek dat een kennelijk geval van misbruik behelst, is eveneens acceptabel, mits het verzoek ook extern wordt beoordeeld. De afhandeling van een wrakingsverzoek in zijn geheel in handen leggen van de gewraakte rechter zelf, wordt niet acceptabel gevonden.

De aanbevelingen uit het rechtsvergelijkend onderzoek van Giesen e.a. kunnen wij samenvattend van de volgende kanttekeningen voorzien (Giesen e.a. 2012: hoofdstuk 5, paragraaf 4). Zij bevelen aan om de plicht tot verschoning te benadrukken en daar enkele formele wrakingsgronden aan te koppelen, zoals verwantschap, financiële betrokkenheid en functionele betrokkenheid. De gedachte is dat deze aanbevelingen ten eerste zouden bijdragen aan het verlagen van de aantallen wrakingsverzoeken omdat eerder dan nu het geval is, de rechter zich zal verschonen en ten tweede zouden deze aanbevelingen bijdragen aan het vergroten van de legitimiteit van de rechterlijke macht. Uit ons onderzoek blijkt dat deze aanbevelingen op zich niet substantieel zullen bijdragen aan het verlagen van de wrakingsdruk. De verschoningsprocedure (inclusief terugtrekking vóór en tijdens de zitting) lijkt al goed te werken, omdat voor de genoemde gronden weinig wrakingsverzoeken worden ingediend en als ze al worden ingediend, nauwelijks worden toegewezen. Naar de vraag

of een versterking van de verschoningsplicht de legitimiteit van de rechterlijke macht zal versterken, hebben wij geen onderzoek gedaan. Om de norm van verschoning en terugtrekking te versterken, verdient het naar onze mening echter zeker ook aanbeveling om de namen van de behandelend rechters al vóór de zitting bekend te maken. Nu kunnen advocaten en partijen namelijk niet altijd nagaan of er sprake is van verwantschap, financiële betrokkenheid en functionele betrokkenheid van rechters, omdat hun namen niet altijd bekend worden gemaakt. Als de namen bekend zijn, kan in ieder geval het register nevenfuncties worden geraadpleegd en kan op naam worden gegoogeld. Wij veronderstellen dat als gevolg daarvan ook de verschoningsnorm bij rechters nog verder zal worden ingescherpt.

De aanbeveling om een verkorte procedure in te stellen voor verzoeken die overduidelijk ongegrond of niet-ontvankelijk zijn, kan als filter voor het stijgend aantal wrakingsverzoeken dienen, zeker als daarbij ook het automatisme van de schorsende werking vervalt. De advocaten en rechters in ons onderzoek uitten bij deze mogelijke wijzigingen echter hun zorgen over de toegankelijkheid van het wrakingsmechanisme en over de negatieve indruk die dergelijke beperkingen in de samenleving kunnen achterlaten. Vanuit de bevolking echter is er ruime steun voor het voorkomen van misbruik, bijvoorbeeld via een snellere procedure en met afschaffing van de automatische schorsing, mits het verzoek nog wel door een andere rechter wordt beoordeeld. Giesen e.a. stellen ter voorkoming van oneigenlijk gebruik ook voor om na constatering daarvan, de wrakingskamer de mogelijkheid te geven om een boete op te leggen. De bevolking steunt een dergelijk voorstel. Uit het jurisprudentie-onderzoek blijkt echter dat wrakingskamers op dit moment niet consistent zijn met de classificaties 'misbruik' en 'niet-ontvankelijkheid', vooral niet als het gaat om het te laat indienen van het wrakingsverzoek. Het opleggen van boetes vanwege oneigenlijk gebruik zou daardoor het risico van willekeur met zich kunnen brengen. Dit wordt anders als de koppeling tussen oneigenlijk gebruik en boete ertoe leidt dat de wrakingskamers voorzichtiger en bewuster met de classificatie omgaan en tot meer uniformiteit komen. Overigens zijn de advocaten en rechters die wij hebben gesproken, tegen een boete.

Een aanbeveling van Giesen e.a. is om wrakingsverzoeken door een hogere rechter te laten beoordelen. Dat kan breed op instemming rekenen, hoewel het voor partijen, advocaten en de bevolking vooral belangrijk is dat het een *extern* college is dat bestaat uit *rechters en/of andere juridisch deskundigen*.

Giesen e.a. bevelen ook aan om de wrakingsprocedure aan korte termijnen te binden, bijvoorbeeld twee of vier dagen, zodat strategisch gebruik (de behandeling van een rechtszaak vertragen door het indienen van een wrakingsverzoek) zal worden beperkt. Advocaten en rechters zien de noodzaak van vaste korte termijnen niet in, omdat de wet de

mogelijkheid al biedt en wrakingskamers in de praktijk al regelmatig korte termijnen aanhouden. In het bevolkingsonderzoek is geen vraag over het versnellen van de wrakingsprocedure opgenomen. Wel steunt de bevolking het tegengaan van misbruik van de wrakingsprocedure. Als wij 'misbruik' ruim interpreteren en daar ook strategisch gebruik onder verstaan, dan leiden wij daaruit af dat burgers de aanbeveling van vaste korte termijnen en dus een versnelling van de procedure vermoedelijk zouden steunen.

De verplichte inschakeling van een advocaat (niet door Giesen e.a. aanbevolen, maar wel in het veld genoemd als optie) wordt door zowel de advocaten als de bevolking niet afgewezen. De bevolking lijkt echter wel oog te hebben voor het belang, vooral in civiele zaken, van het zelf kunnen procederen, want op civiel terrein kan deze optie op relatief minder steun rekenen.

5.2 Nabeschouwing

In deze paragraaf beschouwen wij de resultaten van ons onderzoek in een iets breder perspectief. Hoewel het vinden van verklaringen voor de toename van wrakingsverzoeken niet centraal stond in ons onderzoek, wijden wij daar in paragraaf 5.2.1 toch enkele gedachten aan. In paragraaf 5.2.2 relativeren wij de omvang van 'het probleem wraking', terwijl wij ook redenen geven om het desondanks serieus te nemen. In paragraaf 5.2.3 bespreken wij de mogelijkheden en wensen om tot een adequate en efficiënte wrakingsprocedure te komen. Wij betrekken daarbij meer gegevens en inzichten dan alleen onze empirische resultaten. Paragraaf 5.2.4 bevat onze gedachten over mechanismen om wraking te voorkomen of weg te leiden. Paragraaf 5.2.5 bevat een afsluitende overweging.

5.2.1 Over aantallen en de verklaringen daarvoor

Het eerste en meest opvallende aspect van wraking is dat het aantal wrakingsverzoeken met de jaren is toegenomen, terwijl er lage aantallen toewijzende beslissingen van de wrakingskamers zijn. De verwachting zou zijn dat 'meer verzoeken leiden tot meer toewijzingen', maar dat is niet het geval. Het zou kunnen zijn – wij wezen hier eerder op – dat er een onbekend aantal terechte wrakingen is dat niet als zodanig wordt geregistreerd, bijvoorbeeld omdat de verzoeken hebben geleid tot terugtrekking, berusting of vervanging van rechters. Wij vermoeden echter dat het daarbij niet om substantiële aantallen gaat.

Hoewel de onderzoeksvraag van dit rapport het oordeel van burgers, partijen en advocaten over de wrakingsprocedure betreft, lopen wij de verklaringen voor de toename van wrakingsverzoeken toch nog even na. Dat zijn ten eerste verklaringen waarin gewezen wordt op maatschappelijke ontwikkelingen. De hoge status van rechters is (als laatste van een reeks van beroepen) aan het afnemen en het is gemakkelijker om een 'gelijke' van partijdigheid te beschuldigen (Frissen 2012: 5; Kwak 2003, 2005; Van der Veen 2007). De kennis van wraking is toegenomen door de media-aandacht en door internet en meer kennis van

een instrument zorgt voor meer gebruik. Burgers hebben tegenwoordig meer het hart op de tong en geven eerder hun mening en ook dat leidt ertoe dat wrakingsverzoeken eerder en makkelijker worden ingediend.
Ten tweede worden verklaringen voor de toename van wrakingsverzoeken gezocht in het functioneren van het rechtssysteem en de rechtspraktijk zelf. De civiel rechter heeft bijvoorbeeld de taak gekregen om standaard een comparitie te proberen en partijen daarop aan te sturen. Dat betekent dat de rechter zich directiever dan vroeger opstelt en halverwege het proces soms al enige scenario's voor een oplossing van het geschil formuleert. Vooral bij partijen die zonder juridische bijstand procederen, kan dat vreemd overkomen. 'Het proces is pas halverwege en de rechter weet kennelijk al welke kant het opgaat!?' Dat kan een deelverklaring zijn voor de toename van wrakingsverzoeken (vgl. Knapen 2012: 21).
Voor wat betreft het functioneren van de rechtspraktijk komt ook uit het onderzoek naar voren dat rechters onder hogere tijdsdruk staan dan vroeger en dat ze zittingen efficiënter (moeten) plannen.[146] Dat kan leiden tot een houding van rechters als 'uw standpunt ken ik nu wel' of 'nog meer getuigen horen is niet meer in het belang van het onderzoek'. Zo'n houding leidt tot meer wrakingsverzoeken van strafadvocaten die hun bewegingsruimte beperkt zien (vgl. Bauw 2011: 207). Ten slotte is van belang dat ook advocaten steeds meer onder druk moeten presteren. Er is minder geld en dus minder tijd om een zaak voor te bereiden en om de vakliteratuur (helemaal de specialistische) bij te houden. Dat leidt mogelijk tot meer stress op de zitting, een sterkere neiging om het eigen onvermogen te verbloemen en dus tot meer wrakingsverzoeken (want dan ligt het aan de rechter). Wij vinden in ons onderzoek voor alle verklaringen wel aanknopingspunten. Ze dragen allemaal bij aan meer wrakingsverzoeken.
Dat veel factoren op een verschillende manier bijdragen aan de stijging van het aantal wrakingsverzoeken zien wij bevestigd in onze analyse van de wrakingsjurisprudentie.[147] Het

146 Belangrijke motor achter veel veranderingen is het denken in termen van efficiency. Ook de Rechtspraak ontkomt niet aan bezuinigingen en moet zijn uitgaven steeds beter kunnen verantwoorden. Snellere afhandeling van zaken (verkorting doorlooptijden) wordt steeds meer gezien als onderdeel van het leveren van kwaliteit en dat wordt ook in de samenleving steeds belangrijk gevonden (zie o.a. Eshuis 2007).

147 Dat er niet één eenduidige factor aan de groei ten grondslag ligt, leiden wij ook af uit andere gegevens. In de beschouwing van Suzan Verberk en Hans den Tonkelaar naar aanleiding van de verslaglegging over het experiment 'De Proeftuin' op het gerechtshof te Arnhem, komt naar voren dat de advocatuur tevreden was over de nieuwe aanpak van de strafsector. 'Onder andere zijn alle getuigenverzoeken gehonoreerd.' (Rechtstreeks 2012/1: 38) Dat maakte nieuwsgierig naar het aantal wrakingsverzoeken ingediend bij het gerechtshof Arnhem. De gedachte zou immers kunnen opkomen dat in Arnhem – in weerwil van de landelijke trend – wellicht de aantallen over de laatste jaren gelijk zouden zijn gebleven of misschien zelfs gedaald. Dat blijkt niet het geval. Het gerechtshof Arnhem blijkt eerder wrakingsgevoelig. In 2009, toen het experiment startte, werden daar 27 wrakingsverzoeken ingediend (van de 85 bij alle vijf de hoven). In 2010 steeg dat tot 39 (van de 107) en in 2011 tot 43 (van de 107). Het experiment met de strafkamer heeft in ieder geval niet geleid tot stabilisatie van de wrakingsverzoeken; Arnhem ging gewoon mee met de landelijke trend. Nadere analyse zou moeten uitwijzen of de wrakingsverzoeken op het gebied van het strafrecht wel een afwijkende trend laten zien.

blijkt namelijk dat de stijging plaatsvindt op alle fronten: op alle rechtsgebieden en vanwege alle redenen die enkele jaren daarvoor ook al gangbaar waren. Als we dat vertalen naar de positie van de Raad voor de rechtspraak, dan concluderen wij dat het verschijnsel wraking moeilijk gericht te bestrijden of te beperken is. Het verhelderen van de functie van de civiele comparitie bijvoorbeeld, verhelpt alleen de wrakingsverzoeken die op dat punt betrekking hebben. Hetzelfde geldt voor werken aan het imago van professionaliteit van rechters, dat aan enkele tientallen wrakingsverzoeken ten grondslag ligt. Maatschappelijke ontwikkelingen als de toegenomen mondigheid van burgers, zijn daarnaast niet of nauwelijks te beïnvloeden.

Overigens moeten we niet vergeten dat het net zo goed verbazingwekkend is dat de wrakingsprocedure niet veel méér voor allerlei doeleinden wordt gebruikt. Dat maar zo weinig advocaten het instrument strategisch gebruiken. Dat maar zo weinig partijen zand in de machine gooien. De wrakingsprocedure is immers een juridisch instrument zonder drempel, met een open norm en zonder harde sancties bij oneigenlijk gebruik. Dat de wrakingsprocedure niet veel vaker wordt gebruikt, ligt mede aan de nadelen die aan de inzet van het instrument verbonden zijn. Er treedt ten eerste vertraging op, die kan duren van enkele dagen tot enkele maanden. Als het verzoek wordt toegewezen, moeten nieuwe rechters zich inlezen in de zaak en ook dat levert vertraging op. Als het verzoek wordt afgewezen 'moet je toch weer door met dezelfde rechter' en dan lijkt bij partijen en advocaten een mengeling van angst voor repercussies ('de sfeer is verpest') en gêne voor een 'valse' beschuldiging mee te spelen. Wat echter ook meespeelt bij een zekere terughoudendheid om wrakingsverzoeken in te dienen, zijn sociale normen. Het was lange tijd *not done* om aan de onpartijdigheid van de rechter te twijfelen en nagenoeg alle advocaten die wij gesproken hebben, houden ook nu nog de norm hoog dat een wrakingsverzoek een uiterste middel is. Ten slotte speelt mee dat het gros van de bevolking vertrouwen heeft in de rechterlijke macht en respect heeft voor de rechtspraak als fundamenteel instituut van de samenleving.

5.2.2 Over de relatieve omvang van het probleem en redenen om het serieus te nemen

Het tweede opvallende aspect van wraking is dat de omvang van het probleem beperkt is tot enkele honderden verzoeken per jaar, terwijl het betrekkelijk veel verontrusting oproept en aandacht krijgt. Dat er in 2011 607 wrakingsverzoeken zijn ingediend, betekent dat consumenten van het recht (partijen en/of advocaten) in 607 zaken twijfelden aan de onpartijdigheid van rechters én na afweging van alle voors en tegens ook de stap namen om een wrakingsverzoek in te dienen. Nederland telt ongeveer 2500 rechters, waarvan ruim 1700 bij de rechtbanken.[148] Als we ervan uitgaan dat de 607

148 Zie het bestand 'Rechtspraak, personeel in cijfers 2000-2010' op http://www.rechtspraak.nl/Actualiteiten/Persinformatie/Pages/De-Nederlandse-rechtspraak-in-cijfers.aspx (laatst bezocht 23 september 2012).

wrakingsverzoeken op 607 verschillende rechters betrekking hadden, dan is ongeveer een kwart van de rechters in 2011 gewraakt.[149] Dat klinkt als 'veel'. We weten echter ook dat jaarlijks ruim 1,8 miljoen rechtszaken worden behandeld. Bij deze cijfers wordt in 0,034% van de rechtszaken een wrakingsverzoek ingediend. Dat klinkt dan weer als 'weinig'. 607 wrakingsverzoeken in een jaar is dus veel én weinig, want het gaat inderdaad om een kwart van de rechters maar dan wel in die paar honderd concrete rechtszaken. Een wrakingsverzoek treft niet een rechter, maar díe rechter in díe specifieke rechtszaak. De paar honderd wrakingsverzoeken roepen desondanks verontrusting op, omdat elk wrakingsverzoek toch gaat over een fundamenteel kenmerk van de rechterlijke macht, namelijk onpartijdigheid. De vraag naar de 'omvang' verschuift bij zo'n essentieel belang als het ware naar de achtergrond. Onpartijdigheid en onafhankelijkheid zijn fundamentele waarden van het systeem en van de rechterlijke macht. Ze behoren tot de kernwaarden van de rechter en vormen zijn identiteit; ze zijn ingescherpt in de gehele opleiding en gedurende de gehele carrière. Elk wrakingsverzoek stelt eigenlijk dat de kernwaarde van onpartijdigheid onvoldoende wordt nageleefd. En omdat er soms verzoeken worden toegewezen, moet serieus aandacht aan wraking worden besteed. Dat klemt des te meer omdat uit onderzoek op het gebied van procedurele rechtvaardigheid blijkt dat partijen in rechtszaken de onpartijdigheid en de deskundigheid van rechters het belangrijkst vinden (Van Velthoven 2011: 15).[150] Onpartijdigheid is een wezenlijk ankerpunt voor het vertrouwen van de bevolking in de rechterlijke macht.

Het zou overigens voor het vertrouwen in de rechtspraak goed zijn als wrakingszaken beter geregistreerd en gedocumenteerd zouden worden. De samenleving vraagt steeds meer om transparantie (Stuiveling 2009). Met de publicatie van veel wrakingsgegevens (protocollen, jaarverslagen van gerechten, jurisprudentie) op rechtspraak.nl is wel al een goede stap gezet,[151] maar het is nog niet systematisch en over de hele linie. Het kost weliswaar veel tijd om bijvoorbeeld jaarlijks een landelijk verslag over wraking te publiceren, maar het gaat, zo menen nagenoeg alle juristen en ook veel burgers en partijen, om een fundamenteel mechanisme van het rechtssysteem. Kennis van en openheid over de precieze werking

149 Er zijn echter rechters die vaker worden gewraakt, dus deze implicatie moet van een kanttekening worden voorzien. In ons onderzoek hoorden wij regelmatig van 'uitgesproken rechters' die vaker dan andere rechters met wrakingsverzoeken tegen hen worden geconfronteerd (zoals er ook advocaten zijn die vaker wrakingsverzoeken indienen.)

150 Ben van Velthoven heeft het Nederlandse empirisch onderzoek geanalyseerd en geeft op basis daarvan een hypothese: '... dat het voor de versterking van de rechtvaardigheidsbeleving van partijen vooral van belang is dat Justitie zich beijvert om het vertrouwen in de deskundigheid en onpartijdigheid van rechters en andere beslissers te bevorderen.' (Van Velthoven 2011: 15)

151 Zeker in vergelijking met het buitenland. Het onderzoeksteam van Giesen heeft in het rechtsvergelijkend onderzoek aan buitenlandse organisaties die vergelijkbaar zijn met de Raad voor de rechtspraak gevraagd naar cijfers en naar uitgevoerd onderzoek. Dat bleek nauwelijks aanwezig.

daarvan, vergroten het draagvlak van de rechtspraak.

5.2.3 Over aanpassingen, beoogde doelen en onbedoelde gevolgen

In deze paragraaf bespreken wij de mogelijkheden en wensen om tot een adequate en efficiënte wrakingsprocedure te komen. Bij deze reflectie nemen wij de vrijheid om ons op meer te baseren dan alleen de resultaten van ons empirisch onderzoek. Bij de wrakingsprocedure staan verschillende, onderling strijdige belangen op het spel en dat maakt ingrijpen in het systeem moeilijk. Enerzijds achten juristen de toegankelijkheid en openheid van de wrakingsprocedure een groot goed. Beperking van de toegang leidt er mogelijk toe dat partijen en advocaten afzien van het indienen van een wrakingsverzoek om redenen die er niet toe zouden mogen doen (financiële redenen bijvoorbeeld). Anderzijds breken wrakingszaken in op de zittingsroutine van alledag, ze trekken een van de eigenschappen die rechters zeer hoog achten in twijfel en kosten – zeker als de aantallen oplopen – veel geld. Dat vraagt om een zorgvuldige weging. De huidige wrakingsprocedure wordt vanuit gebruikersperspectief gekenmerkt door:

1. geen enkele drempel, want bij de uitroep ter zitting 'ik wraak u' van een partij of advocaat is het wrakingsverzoek een feit;
2. een open norm die uitnodigt om als container te kunnen dienen voor alles wat partijen en advocaten ter zitting 'mis' vinden;
3. onmiddellijk zichtbare gevolgen, want met de formule 'ik wraak u' ligt de rechtszaak stil vanwege de schorsende werking;
4. vertraging (gewenst of ongewenst) bij ieder verzoek, want drie vaak ervaren rechters buigen zich na een gedegen voorbereiding (soms binnen enkele uren maar meestal) pas na enkele dagen of weken over het verzoek;
5. geen enkele serieuze sanctie bij gebruik van de procedure waar hij niet voor bedoeld is (de enige sanctie is dat een volgend verzoek niet in behandeling wordt genomen).

Deze kenmerken zijn lange tijd geen probleem geweest, mede omdat partijen en advocaten met terughoudendheid van de wrakingsprocedure gebruik maakten. Nu is de vraag of de procedure adequater en efficiënter kan, zonder het vertrouwen in de rechtspraak te schaden. Adequater en efficiënter vatten wij op als 'zodat alleen de serieuze wrakingsverzoeken worden ingediend' – niet die zaken waarin een rechter zich ongelukkig uitdrukt, maar waarbij er gerede twijfel is aan zijn onpartijdigheid – en dat de ontwrichtende gevolgen voor de dagelijkse gang van zaken op de gerechten achterwege blijven. Op alle genoemde punten zijn aanpassingen mogelijk, maar daar zijn ook kanttekeningen bij te plaatsen.

Ad 1. Drempels instellen, bijvoorbeeld een financiële drempel door een griffierecht te laten betalen bij indiening van een wrakingsverzoek, of een inhoudelijke drempel door de verplichte inschakeling van een advocaat. Het

griffierecht mag niet te hoog zijn, want dat weerhoudt misschien ook de serieuze verzoekers. Kijken we naar de verhalen uit hoofdstuk 3, dan is het nog maar de vraag of partijen zonder advocaat zich zouden laten weerhouden door een financiële drempel in de vorm van een niet al te hoog bedrag. Advocaten laten zich er waarschijnlijk in het geheel niet door weerhouden. Over het algemeen lijken beperkte financiële prikkels (lage eigen bijdragen en lage boetes bijvoorbeeld) op het terrein van het recht nauwelijks invloed te hebben.[152] Bovendien moeten we bedenken dat de partijen zonder advocaat die wij hebben geobserveerd en gesproken, voornamelijk hun wrakingsverzoek als signaal gebruikten, waarbij het belangrijkste effect was dat de behandeling van de zaak stil komt te liggen. Datzelfde effect is niet te voorkomen door een griffierecht in te voeren, omdat de verzoeker immers enige tijd gegund moet worden om het griffierecht te voldoen en gedurende die tijd ligt de zaak stil.

Het verplicht inschakelen van een advocaat zou al te frivole wrakingsverzoeken of verzoeken die nu door een partij in een opwelling of te laat worden gedaan, misschien deels kunnen voorkomen. We hebben uit het jurisprudentieonderzoek de conclusie getrokken dat in ongeveer een derde van de ingediende wrakingsverzoeken geen advocaat is betrokken. Een deel van die verzoekers had daar wellicht van afgezien door de verplichte inschakeling van een advocaat of door zijn advies. Tijdens de observaties bleek bovendien dat advocaten soms weigeren mee te werken aan een wrakingsverzoek. We moeten echter niet al te hoge verwachtingen hebben van de verplichte bijstand van een advocaat. De partijen in ons onderzoek die zonder advocaat procedeerden, wisten allemaal dat hun wrakingsverzoek ongegrond zou worden verklaard. Zij gebruikten het verzoek als signaal met als belangrijkste effect om de behandeling van de zaak direct stil te leggen. Dat effect blijft optreden bij verplichte inschakeling van een advocaat: bij 'ik wraak u' ligt de zaak stil, waarna de partij op zoek moet naar een advocaat die bereid is zijn wrakingsverzoek te ondersteunen. Het vinden van een advocaat kan echter zo een week duren en ook als de advocaat adviseert om het verzoek in te trekken, blijft het signaal gegeven en heeft de rechtszaak een week stilgelegen.

De eis om verplicht een advocaat in te schakelen, zou echter ook als effect kunnen hebben dat partijen die zelf procederen en die menen wel degelijk een serieus probleem met de onpartijdigheid van de rechter te hebben, van het indienen van een wrakingsverzoek worden weerhouden vanwege de tijd en moeite die het kost om een advocaat in te schakelen. In het civiel recht en het bestuursrecht geldt daarnaast dat burgers in veel zaken zelf mogen en ook willen procederen. Die regel geldt op dit moment ook voor wrakingszaken. Het verplicht inschakelen van een advocaat breekt met die traditie. Anderzijds is verplichte inschakeling van een advocaat op dit moment regel in procedures waar grote belangen op

152 Zie bijvoorbeeld op het terrein van gefinancierde rechtsbijstand, waar een dalende trend in de vraag naar de lichte adviestoevoeging wordt gesignaleerd die slechts deels verklaard kan worden door de verhoging van de eigen bijdrage daarvoor (Combrink-Kuiters, Van Gammeren-Zoeteweij & Peters 2011 nabeschouwing, met name p. 105; zie ook Klijn, Van der Schaaf & Paulides 1998 en voor geschilgedrag: Klein Haarhuis 2008).

het spel staan; de wrakingsprocedure is net zo goed te zien als een procedure waar een groot belang in geding is. De eis om verplicht een advocaat in te schakelen, benadrukt het gewicht van de wrakingsprocedure. Al deze overwegingen met een 'enerzijds-anderzijds gehalte' maken duidelijk dat aan de verplichting om bij elk wrakingsverzoek een advocaat in te schakelen, diverse haken en ogen zitten.

Ad 2. De open norm nader invullen om daarmee een beperking van de wrakingsgronden te bewerkstelligen, zou wellicht kunnen leiden tot een vermindering van de aantallen ingediende wrakingsverzoeken. Te scherp nader invullen van de norm zou vanuit de Rechtspraak en bij andere juristen waarschijnlijk (met het oog op artikel 6 EVRM) op bezwaar stuiten. Sommige nadere invullingen zijn waarschijnlijk wel acceptabel, bijvoorbeeld opneming in de wet dat 'verzoeken die zijn ingediend vanwege een vermeend gebrek aan deskundigheid of een algeheel wantrouwen in de rechterlijke macht' (en dergelijke, limitatief opgesomde gronden) zonder nader onderzoek buiten beschouwing kunnen worden gelaten. Feitelijk zal het gevolg van een nadere invulling van de norm waarschijnlijk zijn dat partijen en advocaten hun argumenten anders gaan formuleren of andere wegen zoeken om hun grieven te uiten. We zagen in het jurisprudentieonderzoek en de survey dat de norm van onpartijdigheid in de praktijk een zeer ruime invulling kan krijgen, onder andere in wrakingsverzoeken wegens 'ondeskundigheid'. Naar ons idee is ook bij die verzoeken een link te leggen met het begrip onpartijdigheid zoals juristen dit doorgaans opvatten, bijvoorbeeld doordat een vermeend gebrek aan deskundigheid zich ter zitting manifesteert in het negeren van de juridische argumenten van een van de partijen. Als er nadere invullingen komen van de gronden voor wraking, dan zal het gevolg waarschijnlijk zijn dat dergelijke verzoeken in het vervolg niet met 'ondeskundigheid', maar met 'ongelijke behandeling van partijen waaruit vooringenomenheid spreekt' worden beargumenteerd. Voor veel partijen, schatten wij in, is bovendien relatief onbelangrijk dat het wrakingsverzoek wordt afgewezen; het wrakingsverzoek wordt gebruikt om een signaal af te geven. Dit alles overwegende menen wij dat een nadere invulling van de norm van onpartijdigheid waarschijnlijk niet substantieel zal bijdragen aan een vermindering van het aantal wrakingsverzoeken.

Ad 3. De schorsende werking van een ingediend wrakingsverzoek kan beperkt worden door deze in het geval van verzoeken die overduidelijk ongegrond of niet-ontvankelijk zijn, niet toe te passen. Dat zou een rem zijn op strategische wrakingsverzoeken waarvan verondersteld wordt dat ze ingediend worden om tijdwinst te boeken in de behandeling van de zaak. De beslissing om geen schorsende werking aan een wrakingsverzoek toe te kennen, zou aan de gewraakte rechter zelf overgelaten moeten worden om echt effectief te zijn (waarbij het verzoek daarna ook inhoude-

lijk door een externe wrakingskamer wordt beoordeeld). Zo'n constructie levert waarschijnlijk een nieuwe spanning op tussen partij/advocaat en rechter als een partij bijvoorbeeld meent dat zij onvoldoende tijd krijgt om haar argumenten naar voren te brengen. Om die spanning te vermijden, kan wellicht een procedure bedacht worden waarin de gewraakte rechter de zitting kort schorst om ter plekke met een deskundige collega te overleggen over de vraag of het wrakingsverzoek al dan niet tot een schorsing moet leiden. In dat overleg zou dan echter bij voorkeur ook de partij en/of advocaat gehoord moeten worden, wil het vertrouwen in een juiste beslissing geen schade oplopen. Uiteindelijk leidt dit tot een soort voorprocedure bij wrakingsverzoeken en dat levert naar ons idee weinig tijdwinst op.
Een ander argument tegen het beperken van de schorsende werking van een wrakingsverzoek ontlenen wij aan de analyse van de jurisprudentie. Daaruit blijkt dat het oordeel van wrakingskamers over niet-ontvankelijkheid geen eenduidige lijn vertoont, zelfs niet op een betrekkelijk simpel item als 'tijdig ingediend'. In de literatuur en op de gerechten wordt bovendien gediscussieerd over acceptabele gronden voor wraking, waarbij ook onenigheid bestaat over relatief eenduidige gronden als vroegere dienstbetrekkingen en huidige nevenfuncties van rechters en hun relatie tot onpartijdigheid. De grens tussen 'ongegrond' en 'kennelijk ongegrond' is met andere woorden grijs gebied en dan is de vraag of het verstandig is om dat eerste oordeel aan de gewraakte rechter (die een alleensprekende rechter kan zijn) zelf over te laten, zeker als de sfeer op de zitting waarschijnlijk toch al niet goed is. In het advocatenpanel hebben we daarnaast als bezwaar tegen deze mogelijke aanpassing gehoord dat als het verzoek toch wordt toegewezen, de vreemde situatie kan ontstaan dat de rechtszaak al afgesloten is en toch overgedaan moet worden. Kortom, de argumenten om de schorsende werking van wrakingsverzoeken te beperken, zijn met het oog op de praktische verwerkelijking daarvan, niet overtuigend.

Ad 4. Er zijn maatregelen denkbaar die de vertraging wegnemen of beperken die nu ontstaat bij elk ingediend wrakingsverzoek (uitgezonderd als het verzoek ter plekke niet in behandeling wordt genomen). Het ligt voor de hand om te denken aan het snel bijeenkomen van de wrakingskamer om het verzoek te behandelen en dat de kamer zo snel mogelijk beslist. Dat kan (en gebeurt ook in spoedeisende gevallen) op dezelfde dag. Als deze handelwijze standaard zou worden, dan betekent dit echter een grotere inbreuk op de dagelijkse zittingsroutine dan nu al het geval is bij wrakingsverzoeken. Partijen, advocaten en burgers zouden ook de indruk kunnen krijgen dat de behandeling van wrakingsverzoeken hierdoor niet zorgvuldig kan zijn. Bovendien is het niet in alle gevallen nodig dat een verzoek snel wordt afgehandeld. We zouden daarom kunnen denken aan een constructie die het

aan de zittingsrechter laat om te beslissen over spoedeisendheid: in spoedgevallen volgt snelheid, zo niet, dan kan de reguliere wrakingskamer het verzoek behandelen. Naar ons idee bestaat dan – net als bij de vraag of een wrakingsverzoek tot schorsing van de behandeling moet leiden – wel het gevaar voor een extra conflict in een toch al gespannen situatie. De strafadvocaat kan bijvoorbeeld vragen om zijn wrakingsverzoek in de 'snelle procedure' te behandelen, omdat zijn cliënt er belang bij heeft om de strafzaak tegen hem zo spoedig mogelijk achter zich te hebben. Als de rechter vervolgens meent dat snelheid niet nodig is, bijvoorbeeld omdat de verdachte niet gedetineerd is, ontstaat een extra conflict tussen advocaat en rechter. De minst ingrijpende optie is om de procedure te laten zoals hij is en de gewraakte rechter informeel en eventueel na overleg met een collega te laten beslissen over spoedeisendheid.
Overigens krijgen wij uit de interviews de indruk dat een snelle afhandeling van wrakingsverzoeken in plaats van tot minder, net zo goed tot meer verzoeken aanleiding kan geven. Partijen en advocaten die nu *niet* wraken vanwege de vertraging, zouden kunnen overwegen om het met een snelle afhandeling *wel* te doen.

Ad 5. Wij hebben onze vraagtekens bij de financiële sanctie in geval van geconstateerd misbruik of oneigenlijk gebruik. Beperkte financiële sancties, zo zeiden wij al onder ad 1., hebben meestal maar weinig effect. Ook hier geldt net als onder ad 1. dat men bij een hoog bedrag zal menen dat het buiten proportie is (en feitelijk vaak oninbaar bij partijen die vanwege kostenbesparing zonder advocaat procederen), terwijl een laag bedrag niet afschrikt. We hebben daarnaast in het jurisprudentieonderzoek gezien dat wrakingskamers in het gebruik van de kwalificatie 'misbruik' niet consistent zijn. Advocaten en rechters hebben bezwaar tegen een sanctie bij misbruik, vanwege de *spin-off* die mogelijk optreedt doordat burgers en advocaten 'vanwege mogelijk negatieve gevolgen' wraking achterwege zouden kunnen laten, waardoor het tot een te grote inperking van het controlemechanisme van wraking zou kunnen leiden. Daarnaast wijzen zij bij elke beperking naar het beeld dat in de samenleving mogelijk kan ontstaan van de rechterlijke macht die zijn eigen stoep schoon houdt. We hebben in de survey echter gezien dat de bevolking in ieder geval beperkingen steunt die betrekking hebben op mogelijk misbruik van de procedure. Dit alles betekent dat men bij de beslissing over het al dan niet invoeren van financiële sancties het oordeel van de bevolking (vóór) moet afwegen tegen dat van de juridisch professionals en de wetenschap (tegen).

5.2.4 Over voorkoming en wegleiding van wraking

Om de wrakingsprocedure adequater en efficiënter te maken, is ook aandacht voor de verschoningsprocedure van belang. Verschoning

en terugtrekking van rechters vóór en tijdens de zitting zijn in het onderzoek van Ter Voert en Kuppens onderzocht. Vooral terugtrekking vóór de zitting komt vaak voor (Ter Voert & Kuppens 2002, hoofdstuk 3; 40% van de rechters die aan de enquête meewerkten, gaf aan dat zij zich in 2000 of 2001 minstens eenmaal voor de zitting hadden teruggetrokken).
Giesen e.a. bevelen onder andere aan om de plicht tot verschoning te benadrukken en enkele gronden expliciet te benoemen. Doel daarvan is om de norm bij rechters nog meer in te scherpen (zodat ook minder gewraakt wordt) en de legitimiteit van de rechtspraak bij de bevolking te versterken. Als dit vergezeld gaat van het bekendmaken van de namen van rechters voorafgaand aan de zitting en er voldoende publiciteit aan wordt gegeven (transparantie), zal dit waarschijnlijk een klein effect hebben op het aantal wrakingsverzoeken maar wel het vertrouwen in de rechterlijke macht bij de bevolking versterken en de norm bij rechters nog meer inscherpen.
Om wrakingsverzoeken te voorkomen, menen wij dat de Rechtspraak nog meer dan nu zou moeten aansluiten bij de sociale normen van de rechtspraktijk en het respect van burgers voor het rechtssysteem. De bevolking heeft een betrekkelijk hoog vertrouwen in de rechtspraak en is overigens van mening dat rechters beschermd mogen worden tegen onterechte wrakingsverzoeken. Rechtspraak is al regelmatig in documentaires op televisie te zien, er wordt overwogen om rechtszaken direct op internet te vertonen en rechtbanken hebben elk jaar open dagen in de vorm van *meet the judge*. Dit lijken ons goede manieren om het vertrouwen van burgers te behouden. Het onderhouden van de sociale normen tussen rechtspraak en advocatuur krijgt naar ons idee minder aandacht. Hoewel de dominante norm onder advocaten nog steeds is dat wraking een uiterste middel is, kregen wij tijdens het onderzoek de indruk dat tussen advocaten en rechters zich een vorm van 'wij-zijdenken' ontwikkelt. Een regelmatige 'face to face' dialoog tussen de verschillende groepen van de juridische professie zou deze negatieve ontwikkeling misschien kunnen verhelpen. De Raad voor de rechtspraak zou bij het organiseren van bijeenkomsten tussen rechterlijke macht en advocatuur het voortouw kunnen nemen. Door dergelijke bijeenkomsten ontstaat wellicht meer vertrouwdheid en meer kennis van en begrip voor elkaars werk en positie, wat de sociale norm dat wraking een uiterste middel moet zijn opnieuw kan bevestigen.
Voor het nagaan van andere mogelijkheden om wrakingsverzoeken te voorkomen, is het nuttig om te kijken naar de communicatie ter zitting. Zoals uit hoofdstuk 2 en 3 bleek, ligt waarschijnlijk aan betrekkelijk veel wrakingszaken frustratie ten grondslag. Die frustratie is inherent aan elke spanningsvolle situatie en dus ook aan de rechtspleging. Uit verhalen van partijen maar ook uit wat wij van rechters hoorden, leiden wij echter af dat rechters soms bewust de confrontatie (menen te moeten) aangaan en dan een wrakingsverzoek op de koop toe nemen.[153] Hoewel een

153 De zaak van In 't Veld uit paragraaf 3.2.3 kan als voorbeeld dienen. Overigens is het ook vaak de advocaat die de confrontatie zoekt, waarbij de rechter aan zijn eigen standpunt vasthoudt en dan een wrakingsverzoek op de koop toeneemt.

confrontatie niet altijd is te vermijden en vaak zelfs noodzakelijk is, is een wrakingsverzoek dat hieruit voortvloeit onnodig als daarbij niet expliciet de onpartijdigheid van de rechter in het geding is. Hetzelfde geldt voor situaties waarin de rechter bedacht moet zijn op signalen van partijen zonder advocaat, waaruit af te leiden is dat zij zich op de zitting onrechtvaardig behandeld voelen. Zowel door advocaten als door rechters zou nagedacht kunnen worden over het gebruiken en expliciet als zodanig benoemen van informele time-outs, waarin mogelijk zelfs even overlegd kan worden. Dat sluit aan bij de al bestaande praktijk waarin 'verstoringen van de zitting' voornamelijk informeel worden opgelost en voor te laat ingediende stukken gewoon een leespauze wordt ingelast (Barendrecht e.a. 2011: 106-107). Wij zien de bezwaren van al te veel informaliteit wel omdat de professionele procesdeelnemers daarvoor uit hun rol moeten stappen, wat vooral bevreemdend is voor de niet-professionele deelnemers, maar we menen dat het desondanks loont om het terrein nader te verkennen. Dat kan bijvoorbeeld doordat enkele rechters bij wijze van experiment daarin het voortouw nemen. Overigens signaleren wij dat deze ruimte voor 'gecontroleerde informaliteit' vooral kan gedijen als er tussen advocaten en rechters een zekere mate van vertrouwen en vertrouwdheid is, dus dit hangt samen met de dialoog die hierboven is genoemd.

Een deel van de zaken waarin frustratie leidt tot een wrakingsverzoek, is gekoppeld aan partijen die zonder advocaat procederen en door gebrek aan juridische en praktische kennis over het verloop van rechtszaken, niet goed kunnen inschatten wat de betekenis is van uitlatingen van de rechter, bijvoorbeeld bij comparities. Partijen kunnen door een 'voorlopig oordeel' van de rechter waarmee zij de gang op worden gestuurd om te kijken of er onderhandelingsruimte is, op de gedachte gebracht worden dat de beslissing al vaststaat. Het kan zijn dat dit probleem in de toekomst vaker voorkomt, omdat de mogelijkheden om zelf te procederen zijn verruimd met de verhoging van de competentiegrens van kantonrechters en de noodzaak om zelf te procederen wordt versterkt door het verhogen van de kosten van het verlenen van rechtshulp (en overigens dragen ook economische ontwikkelingen daaraan bij). Het probleem is deels te ondervangen door (bijvoorbeeld op internet en met brochures) nog betere voorlichting te geven over de verschillende fasen in een proces en door de sensitiviteit bij rechters op dit punt te verbeteren. Zij kunnen dan beter inschatten hoe hun communicatie op partijen uitwerkt.

Naar onze mening is het niet verstandig om te veel aandacht te geven aan het beperken van de wrakingsprocedure. Het gebruik van die procedure als 'signaal' voor alles wat een partij 'mis' vindt aan haar proces is weliswaar niet functioneel, maar de vraag is hoe zo'n partij haar frustratie uit als het niet meer via een wrakingsverzoek kan. In ieder geval zou gezocht kunnen worden naar alternatieven om eventuele frustratie op of na een zitting een

effectieve uitweg te bieden. Dat alternatief moet dan wel net zo 'effectief' zijn, ofwel een vergelijkbaar effect hebben als het schorsen bij wraking. Daarvoor zou een aangepaste klachtenprocedure kunnen dienen. De klachtenprocedure is nu niet bij elke procespartij bekend en als dat wel het geval is, wordt hij over het algemeen als ineffectief beoordeeld (zie ook Laemers 2011). Partijen en advocaten die wij gesproken hebben, wezen de procedure als ineffectief van de hand; niet alleen omdat het maanden duurt voordat een beslissing komt, maar vooral omdat het directe effect van het stilleggen van de zaak ontbreekt en dus het direct confronteren van de rechter met jouw frustratie. Een snelle, effectieve en zichtbare klachtenprocedure zou een deel van de wrakingsverzoeken weg kunnen nemen. Bij wijze van spreken zou een klachtbehandelaar of vertrouwenspersoon direct na afloop van de zitting door de rechter in de zittingszaal naar binnen geroepen moeten kunnen worden om de klacht op te nemen.

Overigens menen wij dat de Rechtspraak nog beter gebruik zou moeten maken van de mogelijkheden van het internet (niet alleen de eigen website, maar bijvoorbeeld ook op Wikipedia) om te communiceren over wraking en de wrakingsprocedure.[154] Het intypen van de zoekopdracht 'wraking' op de website rechtspraak.nl leidt nu tot ruim tweehonderd resultaten waarin hiërarchie ontbreekt; het ordenen van zoekresultaten (belangrijkste bovenaan) is een simpele manier om informatie gestructureerd aan te bieden. Het 'Themadossier wraking' dat nu op rechtspraak.nl staat, bevat alleen neutrale, beschrijvende tekst; een korte en heldere inleiding van het belang van wraking in het rechtssysteem als geheel zou naar ons idee kunnen bijdragen aan het tegengaan van al te gemakkelijk gebruik van het wrakingsinstrument. Op Wikipedia staat een verouderd technisch verhaal; de Rechtspraak kan overwegen om medewerkers aan te wijzen die verantwoordelijk zijn voor het 'up to date' houden van bepaalde onderwerpen op belangrijke websites. Aangezien de meeste partijen en advocaten toch al het internet raadplegen, leidt betere informatie in begrijpelijke taal waarschijnlijk niet tot méér maar tot beter overdachte wrakingsverzoeken, en daardoor wellicht tot minder verzoeken.

5.2.5 Slotoverweging

Empirisch onderzoek als het onderhavige kan niet steeds eenduidige aanbevelingen geven voor hoe moet worden gehandeld. Het kan wel kennis en inzichten aanreiken waardoor de dilemma's beter zichtbaar zijn en als het goed is leidt dat tot beter beleid en betere regelgeving. Wij hopen dat het onderzoek daaraan bijdraagt.

154 En waar mogelijk wraking ook in documentaires terug te laten komen, zoals bijvoorbeeld in de NCRV-serie 'De rechtbank' in de uitzending van 18 september 2012 het geval was.

Literatuur

Abbott, A. (1988). *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor.* Chicago: University of Chicago Press.

Aben, D.J.C. (2010). De zoektocht naar de gronden voor wraking. *Nederlands Juristenblad*, p. 2594-2596.

Barendrecht, Maurits & Martin Gramatikov (2010). Aanvaardbaarheid van rechtspleging. Toegankelijkheid en rechtvaardigheid als gezien door de gebruikers. *Nederlands Juristenblad*, 17, p. 1102-1110.

Barendrecht, Maurits, Stephanie van Gulijk, Martin Gramatikov & Paul Sluijter (2011). De goede procesorde in beeld. Over gedrag van procespartijen en de regiefunctie van de rechter. Den Haag: Raad voor de rechtspraak. *Research Memoranda*, nr. 1, jaargang 7.

Bauw, E. (2011). Wat te denken van wraking? *Ars Aequi*, 60, nr. 3, p. 202-208.

Bovend'Eert, P.P.T. (2002). Extern klagen over rechters: mogelijkheden van en grenzen aan een externe klachtvoorziening ten aanzien van de rechterlijke macht. *Trema* nr. 1, p. 78-83.

Bovend'Eert, P.P.T. (2007). Rechterlijke onafhankelijkheid. In: J.B.J.M. ten Berge & A.M. Hol (red.). *De onafhankelijke rechter*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 29-43.

Brenninkmeijer, Alex (2009). Een eerlijk proces. *Nederlands Juristenblad*, 32, p. 2050-2056.

Brenninkmeijer, A.F.M. (2002). Naar een gedragscode voor de rechter? Trema, nr. 1, p. 84-91.

Broekaert, J. (2010). Zij wraakten niet als enigen; Het aantal verzoeken tot wraking van de rechter stijgt de laatste jaren. *NRC Next* ,15 oktober 2010, p.10.

Chrit, Majida & Rosa Venneman, (2011). Wraking en de legitimiteit van de Rechterlijke Macht. Een evaluatie van het wrakingsinstituut. *Trema*, nr. 1, p. 11-17.

Chrit, Majida & Rosa Venneman (2011). *Wraking van de rechter, een analyse.* Masterscriptie Universiteit Utrecht.

Cleiren, C.P.M. (2012). *De neutrale rechter.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Combrink-Kuiters, L., M. van Gammeren-Zoeteweij & S.L. Peters (2011). *Monitor Gesubsidieerde Rechtsbijstand 2010.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Croes, Marnix (2011). Heeft de burger vertrouwen in de rechter? In: Marc Hertogh & Heleen Weyers (red.). *Recht van onderop. Antwoorden uit de rechtssociologie.* Nijmegen: Ars Aequi Libri, p. 301-324.

Dekker P. & T. van der Meer (2007). *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht.* Den Haag: SCP. Gepubliceerd op ww.scp.nl.

Elffers, Henk & Jan de Keijser (2004). Het geloof in de kloof: wederzijdse beelden van rechters en publiek. In: J.W. de Keijser & H. Elffers (red.). *Het maatschappelijk oordeel van de strafrechter.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 53-84.

Eshuis, R. (2007). *Het recht in betere tijden. Over de werking van interventies ter versnelling van civiele procedures.* Boom Juridische uitgevers, Raad voor de rechtspraak, WODC.

Eshuis, R. & M. ter Voert (2003). De onafhankelijkheid en onpartijdigheid van rechters, van insiders- naar outsidersperspectief. *Justitiële verkenningen,* 29 (1), p. 74-90.

Frissen, P., P. 't Hart & S. Sieckelinck (2012). *Reputaties gewogen. Beelden over de rechtspraak bij beslissers en publieke opinieleiders.* NSOB/Raad voor de rechtspraak.

Giesen, Ivo, Francois Kristen, Liesbeth Enneking, Evelien de Kezel, Leonie van Lent & Paulien Willemsen (2012). De wrakingsprocedure. Een rechtsvergelijkend onderzoek naar de mogelijkheden tot herziening van de Nederlandse wrakingsprocedure. Den Haag: Sdu/Raad voor de rechtspraak, *Research Memoranda*, nr. 5.

Hertogh, Marc & Heleen Weyers (red.) (2011). *Recht van onderop. Antwoorden uit de rechtssociologie.* Nijmegen: Ars Aequi Libri.

Hoefnagels, G.P. (1973). Een methode van procesvoering (observatie van een rechtszitting). *Nederlands Juristenblad*, 43, p. 1392-1395.

Hoefnagels, G.P. (1980). *Een eenvoudige strafzitting*. Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij.

Ippel, Pieter & Susanne Heeger-Hertter (2006). *Sprekend de rechtbank. Alledaagse communicatie in de Utrechtse zittingszaal*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Kleef, Michiel van & Suse van Kleef (2011). *Rechtspraak is mensenwerk. Zestien rechters over de dilemma's van hun vak*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep.

Klein Haarhuis, C.M. (2008). *Geschilgedrag. Verklaringen bijeengebracht*. Den Haag: WODC, Cahier 2008-8.

Klijn, A., J. van der Schaaf & G. Paulides (1998). *De rechtsbijstandsubsidie herzien: Een evaluatie van de toegangsregulering in de Wet op de rechtsbijstand*. Den Haag: WODC, Onderzoek en Beleid 175.

Klijn, A. & M. Croes (2007). Wil het volk ook meedoen? Burgers over hun bereidheid tot deelname aan de strafrechtspraak. In: Leken en rechtspraak: moet, mag en wil de burger meedoen? *Rechtstreeks*, nr.1, p. 81-102.

Knapen, Michel (2012). Advocaten ontdekken wraking. Aantal wrakingsverzoeken in vijf jaar verdubbeld. *Advocatenblad*, 13 januari, p. 18-23.

Korthals Altes, W. (2012). Ons wrakingssysteem moet overboord. Een voorstel voor verandering. *Nederlands Juristenblad*, 30, p. 2131-2132.

Kraats, K. van der, M. Croes, A. Klijn & B. Diephuis (2010). *Magistrale perspectieven: de raio's 2010*. Zutphen: SSR.

Kuijer, M. (2004). *The blindfold of lady justice. Judicial independence and impartiality in the light of the requirements of article 6 ECHR*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Kruijer, H. (2011) .Wraking van een uitgesproken rechter. *Nederlands Juristenblad*, 36, p. 2439-2442.

Kwak, A.J. (2003). Rechterlijk gezag in het geding. Over het marktplein, de ivoren toren en het glazen huis. *Justitiële Verkenningen*, 29, nr. 1, p. 32-46.

Kwak, A.J. (2005) The Legal Junction. The Complex Promise of Modern Legal Professionalism. Proefschrift EUR, uitgegeven in eigen beheer.

Laemers, Miek (2011). *Morren in de marge van de rechtspraak. Klagen over rechters, gerechtsambtenaren en de rechterlijke organisatie*. Kluwer, SteR, Radboud Universiteit Nijmegen.

Langbroek, P.M. (2010). Van hun zaak gehaald? Naar een continuïteitsbeginsel bij rechterswisselingen. In: N. Doornbos, N. Huls & W. van Rossum (red.). *Rechtspraak van buiten*. Deventer: Kluwer, p. 103-110.

Lind, E. Allan & Tom R. Tyler (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum Press.

Linden, Janneke van der (2010). *De civiele zitting centraal: informeren, afstemmen en schikken*. Deventer: Kluwer.

Linden, Janneke van der (2008). Zitten luisteren en schikken; Rechtvaardigheid en doelbereik bij de comparitie na antwoord. Raad voor de rechtspraak, *Research Memoranda*, jaargang 4, nr. 5.

Mediatest BV (2011). *Effect 'De rechtbank' op kennis en houding. Eindrapportage*. Den Haag: Raad voor de rechtspraak.

Mei, M.C. van der (2011). Wraking: een zuiver instrument. Een overzicht van wrakingsverzoeken in strafzaken. *Trema*, nr. 1, p. 4-10.

Polak, J.M. (2004). Wraking en verschoning van rechters'. In: A.H. Klip, A.L. Smeulers & M.W. Wolleswinkel (red.). *KriTies: liber amoricum et amicarum voor prof. mr. E. Prakken*. Deventer: Kluwer, p. 121-127.

Rossum, Wibo van (1998). *Verschijnen voor de rechter. Hoe het hoort en het ritueel van Turkse verdachten in de rechtszaal*. Amsterdam: Duizend en Een.

Rossum, Wibo van (2007). Gelet op de cultuur. Reflectie op de relevantie van culturele achtergronden van etnische minderheden in de Nederlandse rechtspraktijk. Raad voor de rechtspraak, *Research Memoranda*, 3, nr. 2.

Slagter, W. (2011). Voorstel voor een dialoog tussen rechter en partijen, mede ter voorkoming van een poging tot wraking. *Nederlands Juristenblad*, 36, p. 2444.

Snel, Bert (1977). *Kijken in de rechtszaal. Een observatieonderzoek naar buiten-juridische faktoren die ter zitting het vonnis van de politierechter beïnvloeden*. Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij.

Soeharno, Jonathan (2009). *The Integrity of the Judge. A Philosophical Inquiry*. Farnham: Ashgate.

Soeharno, Jonathan (2011). Blind vertrouwen. De norm van rechterlijke integriteit. Raad voor de rechtspraak, *Rechtstreeks*, nr. 3.

Stuiveling, S.J. (2009). Transparantie en Rechtspraak: kennis delen met de samenleving.Raad voor de rechtspraak, *Rechtstreeks*, Rechtspraaklezing 2009.

Suijkerbuijk, Linda (2011). *De rechter wraken-wreken. Een onderzoek naar het gebruik van wraking en het huidige toezicht hierop*. Masterscriptie Universiteit van Tilburg.

Thibault, J.W. & L. Walker (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Tyler, Tom R. (1990). *Why People Obey The Law*. New Haven/London: Yale University Press.

Tyler, Tom R. (2007). Procedural Justice and the Courts. *Court Review*, Vol. 44, p. 26-31.

Veen, Romke van der (2007). De rol van professionals in een veranderende verzorgingsstaat. In: Jan Willem Duyvendak, Godfried Engbersen, Marigo Teeuwen & Imrat Verhoeven (red.). *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 149-159.

Velthoven, B.C.J. van (2011). Over het relatieve belang van een eerlijke procedure: procedurele en distributieve rechtvaardigheid in Nederland. *RM Themis*, nr. 1, p. 7-16.

Voert, Marijke ter & Jos Kuppens (2002). *Schijn van partijdigheid rechters*. Den Haag, WODC.

Vrieze, G. (2005). Zijn rechters zonder gedragscode nog wel te vertrouwen? (I), *Trema*, nr. 4, p. 139-150.

Vrieze, G. (2005). Zijn rechters zonder gedragscode nog wel te vertrouwen? (II), *Trema*, nr. 5, p. 194-208.

Wal, P. van der (2010). Misbruik van wraking. *NTFR-B*, 19, p. 7-11.

Werd, M.F.J.M de (2002). Wraking van rechters en niet-rechters. Who's hot and who's not? *Trema*, nr. 1, p. 51-56.

Weyers, Heleen & Marc Hertogh (2007). *Legitimiteit betwist. Een verkennend literatuuronderzoek naar de ervaren legitimiteit van het justitieoptreden*. Rijksuniversiteit Groningen/WODC.

Wiersma, H.W. (2001). Wraking van de civiele rechter? Bij voorkeur niet! *Nederlands Juristenblad*, p. 1835-1842.

Bijlagen

Bijlage A
Semigestructureerde vragenlijst gebruikt bij de interviews van advocaten en partijen

Ervaring

1. Hoelang bent u advocaat? Waar?
2. Op welke rechtsgebieden bent u werkzaam? Hebt u specialismen?
3. Hoe vaak hebt u een wrakingsverzoek ingediend?

NB Bij een partij zonder gemachtigde: ervaring met rechtszaken en wraking?

Voorafgaand

4. Wie nam het initiatief tot de wraking (uw cliënt of u)?
5. Wat waren zoal uw belangrijkste redenen voor het indienen van het wrakingsverzoek? Hebt u voorafgaand de rechter(s) signalen gegeven dat u twijfelde aan zijn/hun onpartijdigheid?
6. Wat verwachtte u van de wrakingsprocedure? Oriëntatie?
7. Hoe schatte u de kans op succes in?

Tijdens

8. Hoe hebt u de behandeling van het wrakingsverzoek in het algemeen ervaren?
9. Was uw cliënt aanwezig bij de wrakingszitting? (waarom wel/niet?)
10. Was de rechter/waren de rechters aanwezig bij de wrakingszitting? Hoe beoordeelde u dat?
11. Wat zijn uw gedachten over de ruimtelijke opstelling van alle betrokkenen?
12. Denkt u dat het invloed heeft dat de wrakingsrechters de gewraakte rechters zien?
13. Waren anderen aanwezig (bij strafzaken: bijv. officier van justitie)? Wat vond u daarvan?
14. Hoe beoordeelt u de gang van zaken bij de wrakingskamer?

Achteraf

15. Hoe beoordeelt u de uitkomst van de procedure?
16. Hoe beoordeelt u de motivering van de beslissing van de wrakingskamer?

Bijlage A
Semigestructureerde vragenlijst gebruikt bij de interviews van advocaten en partijen

Evaluatie

17. Bent u door uw ervaring met de wrakingsprocedure anders tegen wraking aan gaan kijken?
18. Hebt u ook gedacht aan het benutten van andere mogelijkheden: klacht, instellen rechtsmiddel?
19. Heeft een advocaat die vaker wraakt bepaalde kenmerken? Zo ja, welke?
20. Hebt u suggesties voor verandering c.q. verbetering van de wrakingsprocedure?

Bijlage B
Vragenlijst advocaten- en rechterspanel

Kenmerken

Vestigingsplaats/kantoor: …
Advocaat/rechter sinds: … Specialisatie: …
Aantal keren gewraakt: … Waarvan toegewezen: …

Stellingen (antwoorden op een schaal van 1 t/m 5, tussen 'zeer mee oneens' en 'zeer mee eens')

Algemeen

1. De wrakingsprocedure voldoet in algemene zin prima.
2. Wraking ligt te gevoelig bij de rechterlijke macht.
3. Het feitelijk leveren van bewijs voor de partijdigheid van de rechter is te moeilijk.
4. De criteria voor wraking zijn te strikt en moeten worden verruimd.

Procedureel

5. Er moet een nationale wrakingskamer worden ingesteld i.v.m. eenheid jurisprudentie.
6. De gewraakte rechter moet aanwezig zijn tijdens de wrakingszitting.
7. Er moet geen automatische schorsing meer zijn als een wrakingsverzoek wordt ingediend.
8. Er moet hoger beroep mogelijk zijn tegen de beslissing van de wrakingskamer.
9. Wrakingsverzoeken moeten binnen één week worden afgehandeld.
10. Er moet een snelle ontvankelijkheidsprocedure komen met een unus-rechter.
11. In geval van oneigenlijk gebruik moet de wrakingskamer een boete kunnen opleggen.
12. Na toewijzing moeten eventuele extra (proces)kosten door de staat worden gedragen.

Open vragen

13. Er worden verschillende factoren binnen de rechterlijke macht genoemd die de stijging van het aantal wrakingsverzoeken zouden kunnen verklaren. Wilt u een nummer geven aan de volgende factoren, op volgorde van uw inschatting van belangrijkheid.

... Grotere nadruk op snelheid en efficiency binnen de rechtspraak.
... Rechters 'sturen' steeds vaker.
... Er zijn steeds meer incompetente rechters.
... Het gezag van rechters is verminderd.
... Rechters communiceren niet goed.
... Vrouwelijke rechters communiceren niet goed.
... Anders, namelijk ...

14. Er worden verschillende factoren binnen de advocatuur genoemd die de stijging van het aantal wrakingsverzoeken zouden kunnen verklaren, bijvoorbeeld dat strafrechtadvocaten zich steeds antagonistischer opstellen of dat het ligt aan de 'randstedelijke vrije en scherpe rechtscultuur'. Wat zijn naar uw mening factoren binnen de advocatuur die verband houden met al dan niet wraken?

15. Wat vindt u van de gedachte om bij een wrakingsverzoek een 'time-out' in te lassen c.q. een onafhankelijke rechter een bemiddelingspoging te laten doen?

16. Wat vindt u van het idee om juist bij een wrakingsprocedure gekwalificeerde personen van buiten de zittende magistratuur mee te laten oordelen (bijvoorbeeld een advocaat en een lid van het OM als leden van de wrakingskamer)?

Bijlage C
Observatieformulier wrakingszittingen

1. Teken de ruimtelijke inrichting, opstelling meubilair, aanwezige personen, enzovoort.

2. Hoelang duurt de zitting en hoelang zijn de verschillende actoren aan het woord en waarmee:

begintijd:	eindtijd:	
vz uitleg:	vz vragen:	vz 'behandeling':
bijzitters:		
griffier:		
advocaat 1:	advocaat 2:	advocaat 3:
partij 1:	partij 2:	partij 3:

overige aanwezigen (gewraakte rechter, advocaat tegenpartij, ovj):

Ruimte voor opmerkingen over tijdsduur, enzovoort

Bijlage C
Observatieformulier wrakingszittingen

3. Inhoudelijke beschrijving

a. Indruk van de rechter(s) – streep door wat niet van toepassing is en leg eventueel uit.

heeft zich goed voorbereid – stelt kritische vragen – is oplettend – maakt aantekeningen – vraagt door – toont dossierkennis – vriendelijk – informeel/formeel – afstandelijk/betrokken – maakt grapjes – stelt aanwezigen op gemak – emoties ja/nee – gespannen/ontspannen – actief/lijdelijk

Ruimte voor opmerkingen en citaten

b. Indruk van de advocaat/advocaten – streep door wat niet van toepassing is en leg eventueel uit.

heeft zich goed voorbereid – is puntig – toont dossierkennis – is kritisch – is oplettend – maakt aantekeningen – dramt door – vriendelijk – informeel/formeel – afstandelijk/betrokken – maakt grapjes – heeft contact met cliënt – gespannen/ontspannen – emoties ja/nee

Ruimte voor opmerkingen en citaten

c. Indruk van de gewraakte rechter – streep door wat niet van toepassing is en leg eventueel uit.

heeft zich goed voorbereid – is puntig – toont dossierkennis – is kritisch – is oplettend – maakt aantekeningen – dramt door – vriendelijk – informeel/formeel – afstandelijk/betrokken – maakt grapjes – heeft contact met anderen – gespannen/ontspannen – emoties ja/nee

Ruimte voor opmerkingen en citaten

d. Indruk van overige aanwezigen (verzoeker, publiek) – streep door wat niet van toepassing is en leg eventueel uit.

is oplettend – maakt aantekeningen – vriendelijk – informeel/formeel – afstandelijk/betrokken – maakt grapjes – contact met anderen – gespannen/ontspannen – emoties ja/nee – draagt iets bij

Ruimte voor opmerkingen en citaten

4. Algemene indruk van de sfeer – streep door wat niet van toepassing is en leg eventueel uit.

zakelijk ja/nee – afstandelijk/betrokken – gespannen/ontspannen – emotioneel ja/nee – formeel/informeel – kritisch/afwachtend

Ruimte voor opmerkingen en citaten

research memoranda 2012-6 18-12-12 11:05 Pagina 153

Bijlage D
Gegevens over de steekproef

De verdeling man/vrouw was precies 50%. Er waren 181 respondenten jonger dan 30 jaar (18%), 257 respondenten van 30 tot en met 44 jaar (26%), 287 respondenten van 45 tot en met 59 jaar (29%) en 275 respondenten van 60 jaar en ouder (28%). Ruwweg de helft had een opleiding genoten tot en met vmbo/mavo/mbo, 15% havo/vwo, 25% hbo en 10% universiteit.

Leeftijd

	steekproef	**CBS (2012)**
16-29 jaar	18,1%	21,0%
30-44 jaar	25,7%	24,7%
45-59 jaar	28,7%	26,5%
60 jaar en ouder	27,5%	27,8%

Opleidingsniveau

	steekproef	**CBS 15-65 jaar (2011)**
lo of bo/lbo/vmbo/mavo/mbo	49,4%	61,6%
havo/vwo	14,8%	10,8%
hbo	25,3%	18,2%
wo	10,0%	9,4%
weet niet	0,5%	

Ervaring met gerechtelijke procedures

	steekproef	**tv-onderzoek**
meerdere keren	12%	10%
eenmaal	24%	24%
nooit	63%	66%

* n ervaring = 366

Hoedanigheid

direct betrokken	84%	83%
als getuige	16%	17%

Bronnen van kennis

werkzaam (geweest) in de rechtspraak	1%	1%
partner of ander familielid werkzaam (geweest) in de rechtspraak	4%	4%
zelf als partij, slachtoffer, getuige of verdachte betrokken (geweest)	22%	21%
één of meerdere rechter(s) in mijn familie- of vriendenkring	6%	5%
zelf werkzaam (geweest) op een ander terrein van justitie	4%	7%
partner of ander familielid werkzaam (geweest) op ander terrein van justitie	5%	6%
van verhalen/ervaringen van familieleden of vrienden	32%	34%
uit de media (kranten/tv)	74%	69%
via internet	40%	41%